

Onnan nézek szerkesztés 2.

Azt mondják: a régen kihalt népek vitték magukkal a legtöbb tanulságot. Vagy úgy is lehetne közelíteni, hogy a már kihalt népek kihalásának oka, egyik méreg-adagja, szomorú tényezője épp ez volt, hogy meggyűlt bennük, úgyszólván felgyűlt a méreg. Hogy mégis újra meg újra elkezdődik, annak oka nem egyszerűen az, hogy Húsvét-szigetien rokontalanná és kiolvashatatlaná száradtak a tanulságok, a semmit a semmihez nem kapcsoló atlantiszi mélység és sötétség nem a társtalanság, a rokontalanság értelemvesztésén múlik, bár lehet benne valami, hogy amiképp a kis fűzfapoéta és a törpetehetségű szobrász időnként indulatosan kezét emel készülő művére, gyűr, szakít, szemétkosárba hajít, vagy kalapáccsal töri össze, fakanállal lapítja szét amit már (vagy még) a maga korlátolt, de hirtelen megvilágosuló belátása annak lát be: rossznak, elhibázottnak, tehetségtelennek... nos ha van ilyen kicsiben, mikróban, miért ne lehetett volna párszor hasonló felindulása magának a Teremtőnek is, hogy visszagyűrte a szerszámosládába, a Carrara előtti tömbökbe és a betűszekrénybe az elkezdett, de kegyvesztett mű-csírákat. Nem ilyen pofonegyszerű lehet a magyarázat, hogy majdani régész-gigászok egyszer csak valami mega-ásatáson olyan szemétdödröket találnak, melyek tele lesznek előző világ-vázlatok, számukra és beláthatatlan idővégtelenség számára értékes adatokkal, leletekkel, mutatókkal. Ami megvan, megmaradt máig, mégis bőven elég volna bárminek kitalálásához, felismeréséhez, restaurálásához, ha volna szükség ilyesmire. Ha volna ilyen. De nem efféléből van, lesz, gyűlt fel a hiány. Itt van mindjárt előljáróban az egykori, vagy mesebeliben az egyszerű erdélyi püspök esete (felmentek a hívek hozzá valamelyik faluból, hogy váltsa le a papjukat, mert mindig ugyanazt prédikálja. Aztán mit prédikál? Hát azt ők ugyan meg nem jegyezték, de... Nahát menjetez haza fiaim, s még hallgassátok pár évig, akkor gyertek vissza...). Vajon melyik magyarság volt ez? Már a hetu-magyar, vagy az Urálon-túli, Urálon felüli, a Dzsingisz előtti több ezerszer egy északa valamelyik népe? A proto-mandzsú, a tungúz-hercegnőké, ahova még ősbéhring-szorosokon eveztek át mini-Titanikokon súgni ős pueblók hiperegyetemeiről valakik.

Mert túl a Waterlookon, Oxfordokon Sorbonne-okon – a végső döntés, már a győzelem birtokában, egy dupla vagy semmi alpári szenvedélyével kívánt MÁSIK eredmény. S hogy ez jöhessen ki, dobókockás megoldásokig jutnak el a mindenkori jelenlévők. Mint kártyaasztalt, tárgyalóasztalt, rulettasztalt vagy csak egyszerű vidéki vasárnap délutáni privát ebédloasztalt ülök körül azt a Möbius-szalagot, melynek mentén minden átfordul és újra meg újra előjön, sorra kerül. A halál csak az egyed útján az élet utolsó mozzanata. A nemzet nem hal meg. A halál szempontjából az ismeretlen katona, a győztes is: veszített. A halál személyre szóló dolog: mindenkinek lehet bármit, színházba, kocsmába menni, nyaralni, enni, csókolni – csak annak az egynek többé soha semmit. A lóverseny táblán a halál addig csak egyik akadály, amíg a többi élhet. Így esik meg, hogy a racionalitás is lehet fatalista, mert végül (egyedenként ugyan) csak egy ismétlődő végzet vár. És a misztikus is lehet valami azértis-kiút, mégis-kibúvó keresője. Istennel is szabad bújócskázni. Ez is emberi jog; és sohasem szoktak egy tökéletes gondolatmenetet, jól csukódó elméletet elvetni igazságtartalma megkérdőjelezése miatt. Ezért történik kezdet óta, következetesen, hogy a leghumánusabb elvek valóra váltásáért szívesen nyúlnak vérontáshoz. Az élet (vélt) érdekében halálhoz.

A válság ugyanis örök, még hogy ha időnként megoldások szakítják is meg; ha csak nem fordítva áll: hogy válságok enyhítik időnként az örök, a végeérhetetlen, szép, nagy, de unalmas megoldást. Ott lenn, ahol a konkrétumok, a mindennapok pokoli paradicsomában, az eleven életben, ahol már, ahol soha nem történelem az Öregisten, hanem az intézkedő őrmester adja ki a parancsokat. „De talán – ahogy Bertrand Russel remélte –, végül, vagyis menetközben mégis sikerül” meggyőzni az emberiséget, hogy járuljon hozzá saját túléléséhez.

Lászlóffy Aladár

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

IX. évfolyam 3. szám

Kiadja a Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.

Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztők: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelvművelés), **Bognár Antal** (próza), **Elek Szilvia** (zene), **Király Farkas** (vers), **Kovács Ildikó** (szöveggyűjtés), **Sebeők János** (környezet), **Szondi Bence** (törrelés), **Vincze Ferenc** (műbírálat).

Szerkesztőségvezető: **Molnár Noémi**. Terjesztés: **Németh Lóránt**.

Napút-kör: **Csűrös Miklós**, **Gráfik Imre**, **Hankiss Elemér**, **Dr. Kóncz Gábor**, **Kosáry Domokos**, **Lászlóffy Aladár**, **Radnóti Zsuzsa**, **Sánta Ferenc**, **Schwarzida György**, **Konrad SutarSKI**, **Székely Magda** (tiszteletbeli konzulensek). • Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentharomság tér 6. III. em. 14. • Telefon/fax: (1) 225-3474

E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Rt. és az NH Rt.

ISSN: 1419-4082

Onnan nézek szerteszét 2.

(Lászlóffy Aladár rovata) borítóbelső

Évgyűrűk

Báger Gusztáv: Család, nemzet(ség). 3

Kántor Zsolt verse 9

Tandori Dezső versei 10

Levelék, faktumok

Mit ér az ember? (Orbán Ottó hagyatékából)

– Válogatta: Lator László 13

A szép és a jó fia (Bella István hagyatékából)

– Összeállította: Zsille Gábor. 17

Tömjén helyett szurkot (Tamási Áron naplójából)

– Bán Péter közlése 25

Köpöczi Rózsa: Otthonról írták

(Szőnyi István és Bartóky Melinda levelei

Szőnyi Zsuzsához és Triznya Mátváshoz) . . 32

Csűrös Miklós: „mennyi újat tudsz

közös sorsunkról” (Csorba Győző

és Fodor András levelezése) 40

Mi lesz avval a szerelemmel?

(Válogatás Polcz Alaine

és Ablonczy Anna leveleiből) 52

Fénykör

Pomogáts Béla: Fél évszázad múltán '56-ról 64

Jókai Anna: Krónikásének (Részlet) 70

Tárlat

Kovács István: Olasz Ferenc képei elé 72

Olasz Ferenc fotói (a színes mellékleten)

Merczel Erzsébet katonalevelei 73

Balázs K. Attila versei 81

Barcza Katalin két verse. 84

Sonkoly Tímea verse 85

Varga Borbála versei 86

Dimény Árpád verse 88

Sebeők Éva emléverse 90

Hangszóló

Kodály-cédulák 91

Elek Szilvia: Csáth Géza újjászületett zenéi . . 93

Emlékezet

Dér Zoltán (1928–2007)

(Elek Szilvia nekrológja) 99

Horn Ákos (1971–2007)

(Verrasztó Gábor jegyzete) 100

Szóvár

Balázs Géza: Az írásbeliség változásai 101

b. pap endre párverse 107

Zsille Gábor haikui 108

Varga Melinda versei 110

Kiss Anna két verse 112

Ablak

Koncz Tamás: Szépséges kacatok
(Kiss Anna: Az éden íze) 113

Dobás Kata: Időben, távolságban
(Petőcz András: Idegenek) 115

Kikötő

Szakolczay Lajos: Fehér csönd
(Serényi H. Zsigmond kiállítása) 118

Téka

Balogh Tamás: Kosztolányi Dezső
Ady-könyve 120

Lászlóffy Csaba: Ki mennyire
ismeri Dsidát? 125

Felszeghi Sára: „...Mert a szívnek
teljességéből szól a száj”
(A betegség Jókai Mór műveiben) . . . 127

Könyvleletek

Vincze Ferenc: Erdélyi szász seregszemle
(Telepes népesség
– Erdélyi szász olvasókönyv) 134

Németh István Péter: Összekapaszkodott
versfák (Konrad Sutarski: Kettős hazában) 138

Égalj

Tapolca 142

Pénzes sarok

Szlanka András: Fiókról fiókra . hátsó borítóbelső

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 13.

Szepes Erika: „Bár emelkednék a világ...”
(Kapcsolódások két Petőfi-vershez)

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

IX. évfolyam 3. szám

Levelek, faktumok

Alsópáhok, Szent Kereszt templom

E számunk képzőművész vendége, Olasz Ferenc 1943-ban született Alsópáhokon. Történelmünk emlékeiről, képzőművészeti, zenei, irodalmi alkotásokról több mint száz művészfilmet készített. Könyveiben és kiállításain népi kultúránk tárgyait, jelkép-rendszerét, hitünk szakrális emlékeit drámai erővel jelenítik meg fotói.

Köszöntjük konzulensünket, Sánta Ferenc író, aki életműve elismeréséül a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje (polgári tagozat) kitüntetésben részesült.

Báger Gusztáv

Család, nemzet(ség)

Alaphang (Bevezetés a transzcendens család antropológiájába). Mint keresztény hívő, elsősorban Isten családjához tartozom, ez szabja meg létezésem kereteit, határait, Jézus Krisztusban van szuverenitásom, identitásom kulcsa és záloga, Aki újjáteremtett és újjászült az Ő vére és megváltása által.

„Az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette Isten, hogy lakozzanak a Földnek egész színén,

meghatározván eleve elrendelt idejüket, lakásuk határait.” Pál apostol írta ezt az Apostolok cselekedetei 17. részének 26. versében.

123 ízben szerepel a Bibliában a *család* szó. Ez is jelzi, hogy ezt a kis szociológiai sejtet szereti, gondolzza az Úr. Nem véletlen, hogy Jézus unokatestvére volt Keresztelő János is. Ruth pedig moabita lévén mégis ragaszkodott Naomi családjához, bár meghalt a férje, Obed magot támasztott neki, így a Megváltó egyik üknagymamája lett. Családok kerülnek áldás alá, ha elhív valakit az Úr.

Az én családomat is kiválasztotta az Úr, hiszem. Őseim áldott emberek voltak, akik hittek a Szabadító Jézus Krisztusban. Ezért a bibliai hit övezi körül a családfámat.

És ez itt történt, történik az Őrségben, a magyar–osztrák–szlovén határtalálkozó vidékén, a Kárpát-medence e zöldszív szegletében, ahol a gyermekkorom a Rába folyóval kanyargott. E folyót mostanában – nagy bánatomra – fehér vegyi habok színezik át és sorvasztják el.

Szintér (*Genius loci – A hely szelleme*). Édesanyám a csörötneki határból hazafutva majdnem elkéste a születésemet 1938-ban, amikor Tandori Dezső is született, és már újra fűteni kezdték Európa katlanát.

Szülőfalum, Csörötnek „etimológiáját a szláv Cretnik – mocsaras erdő, berek jelentésű szó adja. 1350: Chyrenuk. 1549: Cherethnek judicatus, et Berekal. 1570: Chyrethnek et Berk allia. 1588: Cheretnek et Berekallia. 1598: Cheretnek et Berekallja. 1620. Tseretnek. 1651: Cseretnek, 1690: Külső Cherepnek. 1721: Schrietling. 1732: Schritling »Gericht«. 1763: Gross, Klein Schrötling, vagy Nagy, Kis Csörötnek. 1858: Csörötnek.”¹

¹ Az idézet Kuntár Lajos: *Háromskönyv Csörötnekről*. Vas megye Tanácsa Kiadói Alap. Szombathely, 1990. nagyszerű könyvből való. A jeles szerző a falunak abból a Felső-szer részéből való, ahol én is születtem.

A falu Szentgotthárdtól – Magyarlak után, ahonnan apai ágon származom – a harmadik a Rába-völgyben, mégis jogos az Őrség részének tekinteni. A termékeny, patakokkal szabdaltnál két szelíd dombvonulat közé szorult. A déli mögött húzódtak meg az Őrségi falvak, az északon túl pedig az osztrák települések.

Szülőfalumat ősidők óta a környék központjának tekintették. Földrajzi fekvése mellett – például egy 1785-ben készült térkép szerint itt ment keresztül az Őriszentpéterről érkező postaút – azzá tette az 1183-ban alapított szentgotthárdi ciszterci apátság határában működő Huszászi uradalma, a Rába hídja, valamint malma és később villanytelepe is. Az átkelőhely (híd) miatt gyakran vezetett ide a hadak útja. A hatalmas török had 1664-ben itt akart átkelni a Rábán, ám ezt a császári erők megakadályozták, és így csak a folyó jobb oldalán tudott továbbvonulni Szentgotthárd felé.² Az elvesztett csata után a törökök itt maradtak még három napig, és néhány, az erdőbe menekült ember kivételével kiirtották a falut.

A falu régen a szőlőhegyen volt, és ott állt szép temploma. A templommal kapcsolatban különös mondát őriz a szájhagyomány. A faluban karácsonyi éjféli misére készültek. A várakozókat a pappal együtt azonban igencsak megdölgéltette a hegy leve. Az úrfelmutatáskor azonban ijesztő, hatalmas hangok kíséretében süllyedni kezdett a templom, és eltűnt a föld alá. Azóta a templom minden hetedik év karácsonyának éjjelén felemelkedik, és közelről kísérteties, mennyei énekeket lehet hallani. Gyermekkorom próbálgatásainak többször is színtere volt a történet helyszíne, a Zsohár-kút, ám a csoda – nem úgy, mint néhány öreg számára – nekem mindig elmaradt.

Vagy bizonyos átvitt értelemben, mégsem? Igen, mert a csoda végül is megtörtént, hiszen a falunak többszöri nekibuzdulás után nem volt temploma, csak Takács Gyula kiváló plébános atya és hittudós szervező tehetségének és buzgalmának köszönhetően tudott kiemelkedni a földből a 360 m² alapterületű modern templom, amelyet 1986. szeptember 29-én egy római bíboros szentelt fel.

Az a megtiszteltetés ért, hogy a falu számára idegenforgalmi látványosságot is jelentő, szép templomban a zászlószentelő és címeravató ünnepi szentmise én mondhattam az ünnepi beszédet 1999. október 31-én. Szülőfalum visszahívott, keblére ölelt. Az alábbi mondatok keringtek a fejek felett:

„Kedves mindnyájatok, földijeim! Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy a főtisztelendő plébános atya, Csörötnek polgármesterének felkérésére, engedélyt adott arra, hogy a falunak ezen a megszentelt helyén, a szentmise keretében szóljak Hozzátok. Megköszönöm Dr. Takács Gyula plébános atyának és mindazoknak, akik közreműködtek, hogy e szép vasárnapon, a zászlószentelés és a címeravatás ünnepnapján elmondhatom gondolataimat.

Isten minden személyt azzal határoz meg, hogy megmondja, mit vár tőle. Ehhez lelket ad. Krisztus törvénye tehát azt mondja, hogy mindenkinek kötelessége okosan, jól sáfárkodni azzal a tehetséggel, amit Istentől kapott; kötelessége hasznosítani, kiaknázni a tehetségét.

Kedvező adottságai, lehetőségei azonban nemcsak az embernek, hanem annak a helynek, falunak, városnak is vannak, ahol élünk. Ezt figyelembe

² Lásd Perjés Géza: A szentgotthárdi csata. In: Szentgotthárd. (Szerk.: Kuntár Lajos és Szabó László.) Szombathely, 1981. 117–172. p.

véve, tehát akkor tudunk megfelelni Krisztus törvényének, ha úgy használjuk fel a tehetségünket, hogy egyidejűleg cselekvően hozzájárulunk azoknak az értékeknek, közösségi és természeti adottságoknak a kihasználásához is, amelyekkel a szülőhely, illetve a tágabb szülőföld rendelkezik. A mindennapi életben ezért folyamatosan feladatunk a közös munkálkodás, egymás segítése. Az egymás iránt érzett mély szolidaritás, ez a nagyon fontos és szép érték a mi felfogásunkban aktív. Különbözik attól a passzivitástól, ami például a hindu-indiai vallásban és kultúrában jelen van, melyek szerint a szegénységben és a nyomorban való részvétel a fontos, az érték, és nem a nyomor megszüntetéseért történő munkálkodás. Ha látunk 100 éhezőt, akkor mi nem azzal fejezzük ki a szolidaritásunkat, hogy odaülünk melléjük a 101., a 102. stb. éhezőnek, mert mi az aktív szolidaritást valljuk, melynek parancsa röviden úgy szól: az éhezőknek adjatok enni.

Kívánom, hogy a község felavatott címerében, a bennünket a világgal összekötő, a messi távolból jövő és a messzire továtűnő Rába folyó és annak összekötő hídja ilyen együttérzésnek, ilyen szolidaritásnak legyen a jelképe.

A falu adottságait, a szorgos kezek mindennapi munkáját jól fejezi ki a címeren látható vízikerek is. Ez a kerék turbinák meghajtójaként az áramtermelés, a fény forrása. Sokan emlékszünk, nem is olyan régen még a falu kis villanytelepén előállított áram fénylő körében hajoltunk az iskoláskönyvek fölé. A fény forrása számunkra azonban ennél többet is jelent: egyben jelképezi az isteni fény, a Szentlélek forrását, erejét is. A vízikerek másik, malmot meghajtó feladatában az egyik legalapvetőbb emberi szükségletet megtestesítő mindennapi kenyér és ezáltal a faluban a nagy múltra visszatekintő földművelés, a határban a kötött, kemény agyagos földdel folytatott nehéz küzdelem szép jelképe. Még akkor is, ha a malom már nem működik, csak mélyen bennünk, idősebbekben duruzsol, akik zsigereinkben még ma is érezzük a malomban örölt gabona friss illatát.

Az embernek alapvető szükséglete a bor, a vidámság és az öröm is. A kánnai mennyegzőn Krisztus jelenlétével bizonyítja ezt. De a bor orvosság is, az egészséghez is fontos. Az irgalmas szamaritánus például bort és olajat öntött a koldus sebeibe. Mindennek és az újból kivirágzott szőlőhegynek a jelzésére egy nagy, dús szőlőfürt szolgál a címeren.

A község beszédes, szép címerét a templom teszi teljessé. A címer összetartó pajzsában így találkozik össze a két legfontosabb: a krisztusi és az emberi. Mert a templom nemcsak anyagból épül, hanem az isteni és emberi szeretet ötvözetéből is. Így az Ige temploma élő kövekből álló **család**. Az egyház élő jelenlétének építészeti alkotásban való kifejezése ezeréves keresztény múltunk mellett egy másik lélekemelő jubileum, a kétezer éves kereszténység miatt is a legtermészetesebb dolog.

Szeretett szülőfalum, Csörötnek – saját elhatározásból – ma ebben a címerben fejezi ki önmagát, és ezt a címert varrja fel zászlájára. A falu lakossága önmagát tiszteli meg a felavatott címerben és a felszentelt zászlóban. Erre a magasztos pillanatra Csörötnek nyolcszáz éves történelmében most először került sor. Ezért a felavatott címer és a felszentelt zászló egyben az elmúlt, szép és nehéz idők, évtizedek, évszázadok jelképe is. Hordozója annak az üzenetnek, hogy az itt élő emberek úgy tudtak mindig sáfárkodni

a tehetségükkel, hogy a faluközösség összetartó céljairól, érdekeiről sem feledkeztek meg, és így képesek voltak maradandó értékeket létrehozni. Ez a tapasztalat különösen fontos napjainkban, amikor a gyakorlati megvalósítás útjára léphetett az önmagát ellátni és igazgatni képes civil társadalom. Ennek megteremtése elsődlegesen maguknak az embereknek és közösségeiknek az erkölcsi kötelessége és gyakorlati feladata. A közösség címere és zászlója – e virágzó hagyomány szellemében és a biztató, új fejlődési távlat jegyében – arra kötelez bennünket, Csörötnek szülötteit és polgárait, hogy a lehető legnagyobb odafigyeléssel, segítő elkötelezettséggel és szeretettel éljünk egymás és a közösség iránt.

Kérem Istent és Jézus Krisztust, adjon erőt mindennek a valóra váltásához. Köszönöm a megtisztelő figyelmet!”

Három pokol (Seol, Abüsszosz és Abaddón). E szintéren élő őseim küzdelmes életéről alig van írott emlék, és csak néhány generációra fut vissza az emlékezet. Többségük önállóan gazdálkodó földműves vagy vadász volt, akik el tudták kerülni a jobbágyi sorsot. (Talán az se véletlen, hogy anyai ágam családneve: Vadász.) Közülük többen voltak iparosok, katonák, és végeztek közigazgatási munkát is.

A család katona tagjai valóságos sötét és széles árnyékot húztak fölének az elmúlt században. A szomszédos Magyarlacról származó nagyapámat nem ismerhettem, mert az első világháború olaszországi Isonzó-pokla után sebeibe behalt egy bécsi kórházban. Vele kapcsolatban csak arra a síró hangra emlékezhetek, amit fekete ruhás, töpörödött dédnagyanyám préselt ki mindig magából, amikor kisgyermekként meglátogattam.

Édesapámat, Báger Józsefet csak kék trikójáról ismerem. Apai nagyanyám házával szemben, a Diókertben történt, hogy – az épülő családi házunk körül – egyszer a nyakában ülve lovagoltam egy kék trikó nyergében. Talán azért is szeretem a kéket, az ég színét, ahová fölroppentette egy akna a Don-kanyari csaták poklából. A falu temetőjében az emlékezés oszlopán szerepel a neve barátai társaságában:

Báger József
Bódis Gyula
Büki Bálint
Dancsecs Ferenc
Dolgos József
Domiter Ferenc
Dömötör József
Fébert Imre
Fischl József
Gorza József
Horváth Antal
Kardos József
Kovács József
Kozó János
Kozó József

Kukor Ferenc
László Albert
Leopold Gyula
Mesics Károly
Mezei Gyula
Molnár Gyula
Molnár József
Nagy Lajos
Németh Gyula
Németh József
Rácz József
Szukics István
Vadász Ferenc
Vadász Lajos
Vadász József

Édesanyám nem ment újra férjhez. Velem együtt még akkor is várta a várhatatlant, amikor édesapám „eltűnéséről” hivatalos értesítést kapott. Csak várt és várt. Velem. Ugyanazt tette, mint apai nagyanyám. Csak sírt és sírt. Csak imádkozott és imádkozott. Ahogy a Példabeszédek Könyve írja a Bibliában (10.27.): „Az Úr félelme a napokat gyarapítja.” És a Példabeszédek 11.16.: „A kedves asszony megszerzi a dicsőséget.” Így járt Édesanyám is, Istenben talált vigasztalást.

Drága jó Édesanyámra, a dohánygyári és textilgyári munkásnőre, a rendőrségi szakácsnőre, majd a későbbi szociális otthoni főszakácsnőre az 1950-es években még egy újabb terhet dobott a Kárpát-medencei történelem. Nem volt elég, hogy a család felkerült a kuláklistára, éjjel a holminkat zsákokba becsomagolva vártuk a kitelepítést, és minden reggel hálaimával köszöntük meg, hogy az megint elmaradt – és talán ezért is végleg elmaradt, másért jött a nagy fekete autó: az ÁVO elvitte vállalásra őt a szombathelyi és budapesti (Fő utcai, Andrassy út 60. alatti) poklaiba. Anyám tudta viszont az ígét, Máté evangéliumából: „Ha megbocsátjátok az embereknek az ő vétkeiket, megbocsát néktek a Mennyei Atyátok.” (Máté 6. 14.)

Abban az összeesküvésben való részvétellel gyanúsították, amelyet Tito az osztrák imperialistákkal szervezett – a szomszédos, négyszáz lelket számoló kis őrségi falun, Farkasfán keresztül – a népi demokrácia megdöntésére.³ Édesanyám az ártatlanul kivégzett áldozatokkal 1952–53-ban hét hónapig rettegett a börtönökben. Az áldozatok piszkának felmosása, hajának rángatása és tiszta nőiségének gyakori kétségbe vonása sem törte meg, hogy mást mondjon, mint az igazság. Feljelentési kötelezettség elmulasztásának büntette miatt a Budapesti Hadbírószág 1953. július 14-én hét hónapi szabadságvesztésre ítélte.

Mindezzel kapcsolatban álljon itt két idézet két hivatalos dokumentumból:

1. Budapesti Katonai Bíróság: „Ezt az elítélést az 1990. évi XXVI. törvény 1. §-ában írt rendelkezések folytán semmisnek kell tekinteni.” (Budapest, 1990. november 20.)

2. Kárpótlási Hivatal: Hatósági bizonyítvány (összesítés): „Az Országgyűlés határozatainak szellemében a Magyar Köztársaság Kormánya is megköveti Önt és hozzátartozóit a személyes szabadságot korlátozó jogtalan sérelmeket okozó intézkedések miatt.” (Budapest, 1991. július 15.)

Utószó. Édesanyám számára a meghurcoltatás gyötrelmeinél az idő lassú múlása, a „fátuméletkor” várása jelentette a nagyobb fájdalmat. Ez az életkor 26 évet jelentett: Édesapám, apai nagyapám is ebben a korban távoztak a háborúk mezejéről az örök aranymezőkre. Megnyugodni csak a leghosszabb század hatvanas éveinek közepén tudott, amikor betöltöttem a 26. életévetem. Erről vall az alábbi opus, amely genealógia és nemzeti sors-tükör egy szövegen belül, hisz benne végigfut a történelem íve, vonala, másrészt a személyes tradíciók is kibontakoznak általa.

³ Lásd: Jusst László: „...és én mégis élek!” A farkasfai akció. Mai Nap, Budapest, 1990.

Történelmi családfa

Egyik ősöm ranglistán volt
a megyénél alispán volt

Szépapám Mostar-ban szolgált
tőrksébe verték az orrát

Nagyapám Isonzónál harcolt
fedezéke öt centi karc volt

Apám a Don-kanyarba vitték
egy aknába zárták a szívét

Anyáim feketében jártak
éjjel csak angyalokkal háltak

Anyáim hajtották a rokkát
fonalainkat tovább fonták

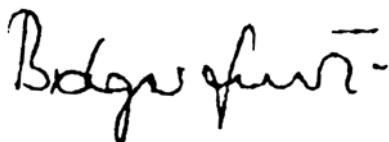
Én is láttam egy világot
mit a forgósél felszántott –

Családfánk ilyen az Őrségben
és ma is itt áll – Őrségben

(az *Örök párbeszéd* című kötetből)

Ebből is látható, hogy összefügg a személyes sors és a nemzeti karakter. A család dióhéjában megtalálható az ország, mint lét és lélek. S ezek a kis családok egyetlen nagy nemzetközi világfává lombosodnak, amelynek a csúcsán összeér minden nemzet, Jáfet, Gómer, Magor, Góg, Sém és Khám és Jáván, Madai és Thubál. Ahogy az az 1. Mózes 10.-ben leíratott.

De a mi sorsunk ezen belül is egyedi, megismételhetetlen. „Ők fogják ceruzámat...”, én meg írom a Grand Récit (a Nagy Elbeszélés) mondattöredékeit.

Köszöntjük szerzőnket, az ÁSZ Fejlesztési és Módszertani Intézetének főigazgatóját, aki szakmai tevékenységéért a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét vehette át március 15. alkalmából.

Kántor Zsolt

Trafó, Thalassa: kávéék

– Báger Gusztávnak –

Telt Ház, mondja Dulcinea, pedig csak a telefon csöng, az ablakon a postás kopog, a macska felborítja a csuprot, az egér átszalad a verandán, egy légy a hölgy ajkainak ütközik, be akar jutni a szájába, én elhessentem a rovart és hátrafogom egy csomóba a vörös hajzuhatagot, D. kisiklik karjaim alatt, ajtót nyit, á, az ösztöndíj. Nagyszerű! briliánsokat adok önnek, lovag, a karkötőmből harapok ki magának gyöngyöket borralalóul, hozza csak a pénzt. Habermas Jürgen, itt várják az éhes szájak a dukátokon megvett finomságokat, banánt, fügét, almát, narancsot, kókuszdiót és sajtokat, uram, fess kötegeket. Ösztöndíj, ó ösztön zöld öröm-öntet, csurogj bőven az ölembe, múmiák matériája, de hisz ez csak papír, hát váltsd át, dörmögöm a hintaszékből és zárd be a kertkaput, most fölolvassok Jaques Derrida könyvéből, hát nem! Kiabál az amazon, most porszívózok. Azután fodrász, kozmetikus, a kozmosz ékessége, te meg bevásárolsz, összevágod a húst. Tudom, ez egy ilyen periódus, de az írógép lefagyott, a kritikusok nyaralnak.

Az irodalom elszállt. A házi-munka nagy-nagy lehetőség, csurom fantázia, mánia. A rádió híreket mond, lehet kezdeni az egerészést, Morbid Úr. Dulcinea balra el, én kiszedem a szekrényből az írógépet, befűzöm a henger mögé az „égboltot”. Azaz a géppapírt, s ott tátong előttem a végtelen fehérség. Kékség (káprázik a szemem) olykor kis báránnyelűk jelennek meg a retinámon. Mintha egy nagy díszlet lenne a lap, egy mű-égbolt, ami tulajdonképpen egy függöny. Félre van gombolva a bejárat, nem cipzár van az ablakokon, hanem gombok. Szét lehet gombolni a tájat, mint egy női kabátot, köpenyt. Nyári ruhát, szétgombolni és ámuldozni, hiába, az írás is Dulcinea körül forog. Mint elme körül a Hold, mindegy, igaza van D.-nek. Fontos a valóság, a test, a pénz, a képmás, amulett. Evangélium s a vér (az megváltás), nincs menekvés, álomba ringat az írógép. Lehet, hogy ezt is álmodom, s ezt meg se írtam, csak elmondtam? Akkor gyorsan ébredjek fel és lássak neki a munkának. A legmélyebb álmok mélyén is munka lakozik. Jézus.

Tandori Dezső

Megülni csődben, csöndben

Gyukics Gábornak, Nyilas Attilának, Varga Dánielnek

Délelőtt, ha szól az olasz music box, s verébkém,
 ki sérült bal lába miatt mindent fontolva, neki-
 merészkedve tesz soha el nem hagyható kalitkájában,
 verébkém, akit Kassák, Berda is jól venne, persze,
 csak én érek rá egész életemmel, e madárka kétnaposan
 mentődött meg, sasnak való csupasz húscsomócska volt,
 szakértő és nekem dolgozó kezek meggyógyították, úgy,
 ahogy, kitollasították, és most, vagy míg gépelek bele
 Gigi d'Allassio vagy kicsoda dalába, vagy kezemben tartom
 Potyit, Potyi énekel, harsog, tarka, csipked, jól van.

Vagy délután, ha a szobájában lévő villanykályhát
 – egykori dolgozószobám s kályhája – nem akarjuk
 htp rovására zúgatni, gázos cseréprakatunkból áramlik
 át inkább a hő, bár az is drágább, nem számít, csak
 úgy mondom, a szív dolgainak sokszor van hülye, külsőd-
 leges alapja, össze van nyitva a szoba, lassan
 ránk sötétül, az asszony a kutyával lement épp egy-két
 órára, ülünk, Potyim elalszik lassan – sose láttam őt
 elaludni, ahogy harminc éven át pedig a régieket sokszor –,
 magam pedig Eliot szava szerint, teach us to care, and not
 to care... teach us to sit still, ülök csöndben, törődöm is,
 nem is a nap, a hét, a hónap dolgaival: az év meg

– alig észlelhető kis ciklonokkal, sáskajárásokkal,
 aszályokkal, földrengésekkel, elmaradó telekkel, a nagyban-
 kok számláinak irdatlan új pozitívumaival, a kapitalizmus
 korai korszakának feledett, mit gyötrődnénk, szénporba fúlt,
 bányavízbe rohadt, félholt öszvérrel együtt gerenda alatt
 roncsolódva, kárhozottan elveszett, vérébe ájuló munkással
 stb., emlékek emlékeivel se hát – úgyis ugyanúgy visszatér
 mindig az év, krókuszoknak örülünk Londonban, fattyúbicskok
 szutyerkáznak kéklében a karók biliborításai mellett,

és a fepertyunkó ízesíti a kénbort nagy hordókban,
 melyek csak tartalmukkal dőlnek a megfoszatandó dolgozókbá
 a pucsaíki, karmányi és más vállalatok szőlősgöregáberságai
 jóvoltából, lassú pusztulás, mint kettes találat a lottón:
 magam Potyi mellett ülök, s tényleg törődöm és nem
 törődöm, mit tudnék a nagybankok pozitívumaival vagy a
 magamfélék nekiszilajodásaival törődni, bizony, mert

a fosatólé ugyanúgy kibillent állagunkból, mint a legfinomabb nedű, ezért én, gyarló ember, inkább nem találkozom senkivel, öreg is vagyok már, Potyim mellett akarok lenni, semmit se tenni a htp megkeresésén túl.

Az irodalom egyre kevésbé és egyre jobban zavar. Gyerekkori álmom. Fel nem ébredek belőle. Egy hatalmas, steril mocsoklé lélegeztet, szénpor porlaszt mint nem használt parfüm, szpré, tré, Santa Fé. Már alig van időm ahhoz, hogy tényleg ne történjék velem semmi, ezt az időt ki kell használni. Bocs hát.

Kinek szól?

Lesz-e oly természeted, mint nékem, száz év múlva?
És száz év múlva gyámolítóm lesz-e?
Ki mint Szép Ernőt én, idézve újra,
állítólag feljuttattam... hívatlan,
holott látom, ez az igyekezet lelappan,
csappan, mire elér más fülekbe.

Messze, távol járó vélt barátjának
akarta kezét adni ő naivan,
hogy ezt a változatot adjam „újban”,
példája néhány zagyva félbarátnak
lebeszél róla, fél kezükkel adnak,
aztán minden hibámra már lecsapnak.

Vélt hibámra. Az igazat beszélni
utcákon, úton, kertben mit akarnám?
Álldogálhatok napszám, vagy ezerszám
irtózhatom csak utcára-menéstől,
ami határtalan lenne, kihull a csonka részből,
a halál ellen sem tudom a világot mérni.

Takarítás, fűtés és rendetlenség jellemez család-
s emberpár-életeket, nincs semmire nagy eszme,
vagy hogy még ma is azt mondanád: gyere messze,
karon ragadlak, mert egyszer élünk,
a boldogságot keresve legalább
tanúsítottuk, tengvén nem henyéltünk.

S renyhén. Ahogy inkább azt hisszük el,
hogy hiába halljuk, végső cél, az nincsen,

„boldogság, tiszta öröm”, mely délkörön?
 Nem tesz kivételt velünk sokáig isten,
 lehet, 69 évemhez túl közel
 valami vég, mely oly gyötrelem-özön,

hogyan sejteni sem sejtetem. Addig? A sűrű nyájban
 vonulok a vak néppel, nem színházba, hadba,
 de ahogy mindenki lassan alább adja,
 azt se tudjuk, hová az a sok gazdagság, hamarjában,
 a frázisok közt bizonytalanságban lengetik hintánk,
 és még rajtunk röhögnek, ha bármit is elhinnénk.

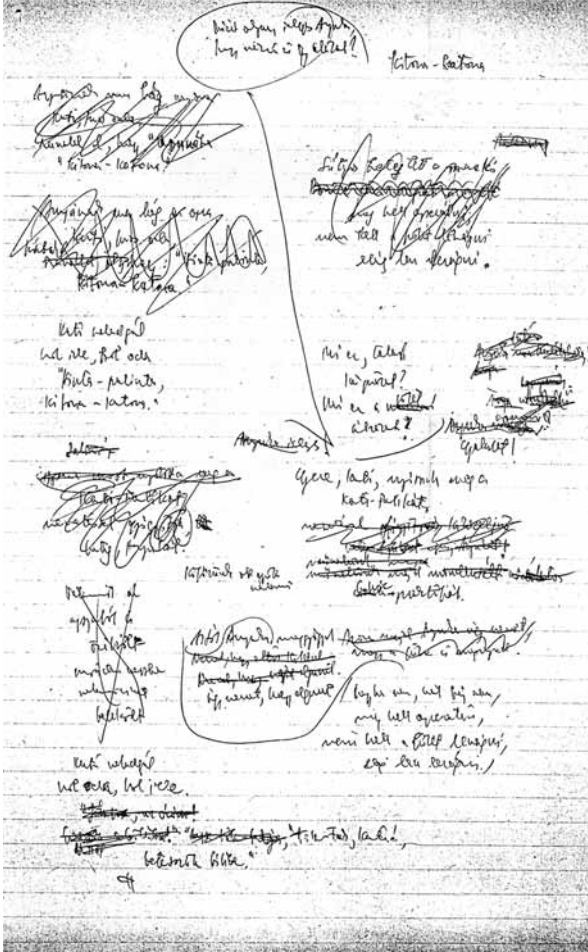
Nincs csoda. A búcsúkóda: ahogy a nyáj vándor lakója,
 egy juh, felfúrja fejét, de szép Szép Ernő-szó,
 valami méltó dolga lett volna itt, annak gyanítója,
 de a közeg csak visszahanyatlásra méltó,
 elnyomják testét-lelkét, fizikailag, nem is ártva,
 és a nagy porban, alkonyatkor visszasodródik a szürke karámba.

A művek nem hamisítanak. A művek elejét
 veszik mindennek, ami rég
 előttük volt, meg ami rájuk következhet,
 cáfolatai a velük kapcsolatos elméleteknek,
 a pszichológiának, a filozófiának,
 pancsatantrának és kámaszutrának,
 Freudnak és Derridának,
 a művek nem használhatók kardnak, dárdának,
 hódítás eszközének, de nem terepei semmi
 meghunyászkodásnak,
 nem kell velük helyben maradni, de nem lehet
 velük sehova se menni
 se, egy egész világ elleni szelídségben
 hozzuk létre a műveket,
 és ez a leggyarlóbb műben is a műremek,
 ahogy az életből vétetett,
 aztán egy villanásnyira, de villámszerűen
 feleslegessé teszi magát az életet,
 mindegynek látszik, hely-e valaminek
 oda vagy vissza, forrón-hűlten.
 Önmagát ezzel hüen – premissza! –
 felfalja és felissza,
 és fájón gondolunk rá, mily tiszta,
 és kezdődik megint előlről, gyötrelmünk,
 hogy a látszólag kiirtott bozótban kell görnyednünk,
 hitványul kiállnunk, vagy sáskát járnunk,
 mikor a mű lehetett egyszer már egyedüli Világunk.

Mit ér az ember?

Orbán Ottó hagyatékából

KATI-PATIKA

Mi ez, talán káprázat?
Mi ez a sötét ábrázat?

Anyuka ideges?
Gyalázat!

Gyere, Kati,
üzzünk egy kis praktikát,
nyissuk meg a Haha-Hihi
Kati-patikát!

Anyuka ránk néz, meggyógyul.
Úgy nevet, hogy elgurul.

SÓGA ADYVANYA

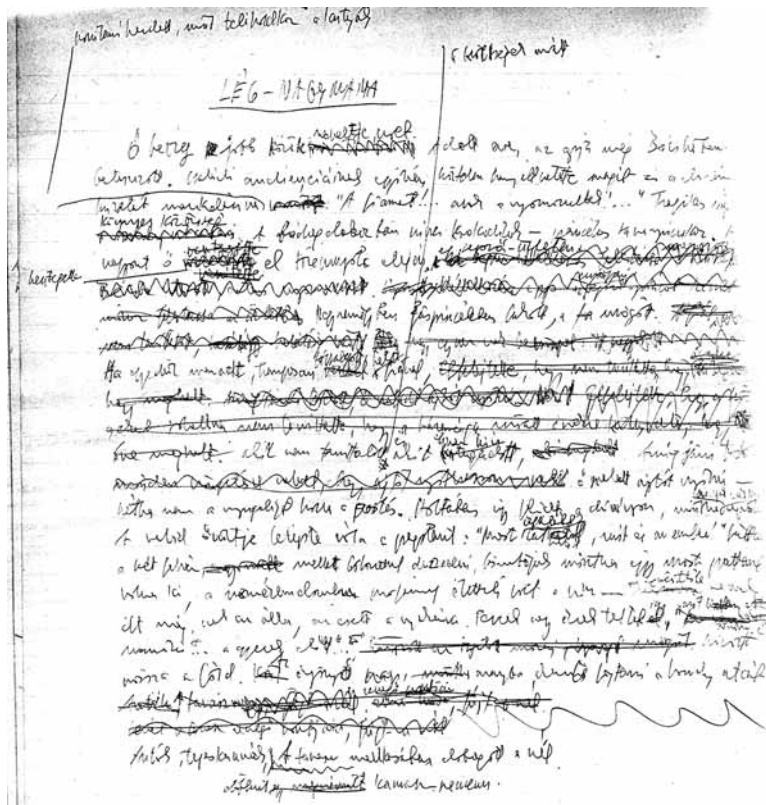
Ő soha nem mondta, hogy magyar. Ő Gaskó Julianna volt, földönfutók lánya, nyolcvan kiló. Ő körében MÁV néven tisztelték az istent. Nyugdíj – ez volt a legtávolibb csillag, amit az ő falujából látni lehetett. Végül az isten egyszerű fia, a Beszkárt szállt le érte a földre; a remiz mellett laktak évekig, hat gyerekből az a négy, amelyik megmaradt, kenetlen nyikorgásban nőtt fel. Később gyakran vigyázott rám. A konyhában gancát ettünk, fokhagymás pirítóst – képelete eheto költeményeit. Jóságos tészta-arca süttött mint a hold. Lassan fojtotta meg a szegények sorsa, előbb a térdéig majd a szívéig ért a víz. Aztán vályogtüdeje összedőlt, egy-két bitang holmi úszkált a hörgő áradat színén. Köztük találmánya, a „nyitott nadrág”, az egy pár férfizokni meg egy flanelbugyogó összepárosításából született ruha-masztodon, a bugyogó alján tenyéryni hasítékkal, hogy ne kelljen levetni akkor sem – ott láttam először harisnyanadrágot, Kelenföldön, abban a kalyibában. A szegényszag még élt, a vaskályha kihűlt. És a borostás udvaron tüszkölt az ősz, a taknyos óceán.

FÖLD-NAGYMAMA

Ő soha nem mondta, hogy ő magyar. Ő Gaskó Julianna volt, földönfutók lánya, nyolcvan kiló. Ő körében MÁV néven tisztelték az istent. Nyugdíj – ez volt a legtávolibb csillag, amit az ő falujából látni lehetett. Végül az isten egyszerű fia, a Beszkárt szállt le érte a földre; a remiz mellett laktak évekig, hat gyerekből az a négy, amelyik megmaradt, kenetlen nyikorgásban nőtt fel. Később gyakran vigyázott rám. A konyhában gancát ettünk, fokhagymás pirítóst – képelete eheto költeményeit. Jóságos tészta-arca süttött mint a hold. Lassan fojtotta meg a szegények sorsa, előbb a térdéig majd a szívéig ért a víz. Aztán vályogtüdeje összedőlt, egy-két bitang holmi úszkált a hörgő áradat színén. Köztük találmánya, a „nyitott nadrág”, az egy pár férfizokni meg egy flanelbugyogó összepárosításából született ruha-masztodon, a bugyogó alján tenyéryni hasítékkal, hogy ne kelljen levetni akkor sem – ott láttam először harisnyanadrágot, Kelenföldön, abban a kalyibában. A szegényszag még élt, a vaskályha kihűlt. És a borostás udvaron tüszkölt az ősz, a taknyos óceán.

Föld-nagymama

Ő soha nem mondta, hogy ő magyar. Ő Gaskó Julianna volt, földönfutók lánya, nyolcvan kiló. Az ő körében MÁV néven tisztelték az istent. Nyugdíj – ez volt a legtávolibb csillag, amit az ő falujából látni lehetett. Végül az isten egyszerű fia, a Beszkárt szállt le érte a földre; a remiz mellett laktak évekig, hat gyerekből az a négy, amelyik megmaradt, kenetlen nyikorgásban nőtt fel. Később gyakran vigyázott rám. A konyhában gancát ettünk, fokhagymás pirítóst – képelete eheto költeményeit. Jóságos tészta-arca süttött mint a hold. Lassan fojtotta meg a szegények sorsa, előbb a térdéig majd a szívéig ért a víz. Aztán vályogtüdeje összedőlt, egy-két bitang holmi úszkált a hörgő áradat színén. Köztük találmánya, a „nyitott nadrág”, az egy pár férfizokni meg egy flanelbugyogó összepárosításából született ruha-masztodon, a bugyogó alján tenyéryni hasítékkal, hogy ne kelljen levetni akkor sem – ott láttam először harisnyanadrágot, Kelenföldön, abban a kalyibában. A szegényszag még élt, a vaskályha kihűlt. És a borostás udvaron tüszkölt az ősz, a taknyos óceán.

Lég-nagymama

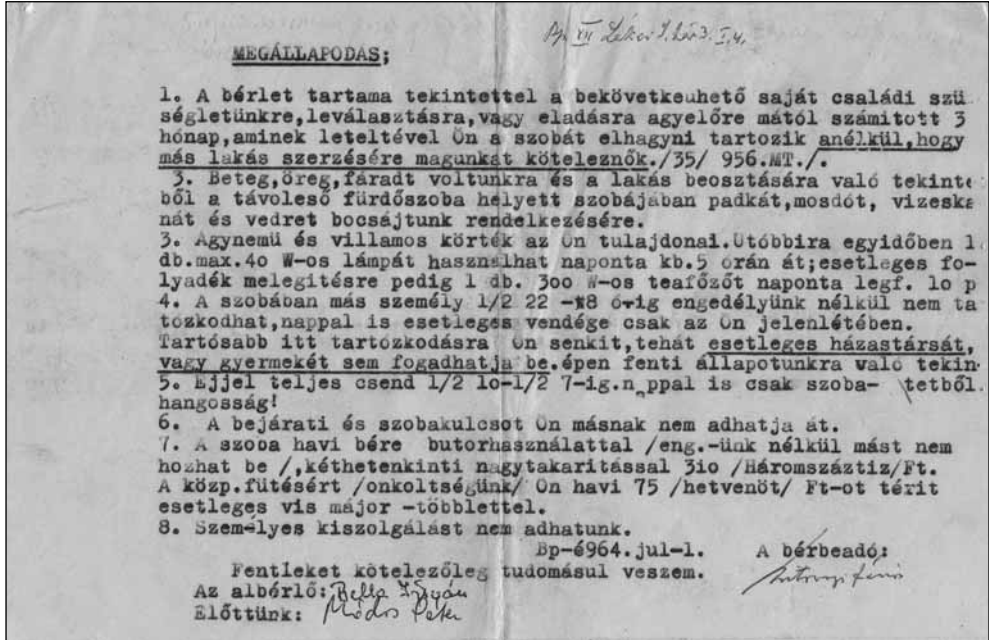
Ő bezzeg jobb körök neveltje volt. Erre adott, az apja még Bácskában batyuzott. Családi audienciáinak egyikén hirtelen hanyattvetette magát és a dívány huzatát markolászva vonítani kezdett, mint teliholdkor a kutyák: „A fiamat!... azok a nyomorultak!...” Tragikus népszínmű, könnyes közönség. A bádogdobozban színes krokodilok – páncélos savanyúcukor. A családi vagyont ő vesztegette el, tizennyolc elején, egy seprűüzleten. Negyvennégyben fászpincékben lakott, a fa mögött. Ha egyedül maradt, hangosan társalgott halott fiával, akit nem tanítottatott a költségek miatt és akit egyszer ki is tagadott. Amíg járni tudott, ő szaladt ajtót nyitni – hátha nem a nyugdíjat hozza a postás. Holtában úgy feküdt a diványon, mintha szárnyak nélkül repülne. A család örültje letépte róla a paplant: „Most legalább láthatod, mit ér az ember!” Láttam; a két fehér mellett bolondul duzzadni, a szeméremdombon profánul életteli volt a szőr – a női test vadul élt még, csak az álla, az esett a nyakára. Percek vagy évek teltek így, mit tudom én. „Ez nem normális!... a gyerek előtt!...” – hívott vissza a föld. A szobát aranyba akarta fojtani a nap. Autók, tejeskannák; zörögve élt a Szondy utca. Az óra nem állt meg, a tavasz mellkasában dobogott a szél.

Válogatta: Lator László

Szemelvények kiadónk Hang-Kép-Írás könyvsorozatának új darabjából

A szép és a jó fia

Bella István hagyatékából

Albérleti szerződése 1964-ből, bérlőtársa Módos Péter író volt.

A lap túlfelülén kézírásos szöveg:

„A megállapodást f. év november hó végéig meghosszabbítjuk.

Bella István

Zimonyi János”

Drága Édesanyám, Drága Nagymama!

Nem tudom elmondani, mennyire vártam ezt a levelet, és mennyire elkeserített. Már nagyon régen akartam írni, de valahogy nem bírtam leülni megfogalmazni (mindazt), ami állandóan bennem van, bennem kavarg. Itt akarom elmondani, hogy ne higgyétek el, hogy én menekülök, vagy hogy elhagylak benneteket. Állandóan veletek vagyok, rengeteget gondolkozom, problémázom, de pillanatnyilag olyan keveset tudok segíteni, hogy az kevesebb a semminél. Csak ezt az egy évet bírjátok ki valahogy, aztán megjelenik majd könyvem, és abból veszek lakást, televízióval, mindennel. De most nem tudok segíteni, haza se tudok menni, mert csak egy könnyű nyári cipőm van, s ezt mégsem adhatom tudtára a falunak. De a következő héten, huszonhatodikán vagy huszonhetedi-

kén hazamegyek, hiszen olyan régen akarok már hazamenni, s valamit megpróbálok csinálni. Olyan esett a mi sorsunk, édesanya, de olyan esett. De bízzál bennem, egy év, két év, és minden megváltozik.

Novembertől nekem is jobb lesz. Az Írószövetségtől kapok 500–600 forintot havonta. Kezdenek egyre inkább megjelenni a verseim. Karácsonyra tudok magamnak venni egy ruhát, meg cipőt. Cipőt talán már a következő héten veszek. Csak ezt a kis időt várjad ki, Édesanyám, és segítetek, segíteni fogok. Ami a Kádár elvtársat illeti, inkább írok egy verset arról, hogy nincs lakásunk, és ez inkább hatásosabb, mert száz meg száz embernek mondom el, s az illetékesek is jobban felfigyelnek. Ne feledd el, Édesanya, hogy a vers: fegyver.

Sokat tanulok, sokat dolgozom, egyre erősebb hittel és szenvedéllyel, mert hivatott vagyok arra, hogy mindenki helyett beszéljek, mindenkiért, értetek is.

Ölel és csókol mindkettőtöket

Pista

Önarckép – vers helyett

Anyámat Joónak hívják, apám neve szépet és háborúkat jelent. A szép és a jó fia vagyok tehát; háborúk, halálok közé vetett ember, mint az a nemzedék, amelynek sorsosa vagyok. Örökségem gyermekkorom, szegénységünk, ami csak nyomorúság volt, egy hadiözveggy s egy félárva gyerek szűkölköző harca szeretetért – vagyis kenyérért, fáért, meleg ételért.

A költészet számomra éhség, szerelem, szüntelen készenlét, a játék és a teremtés indulata. Munka, vagyis belső lényeg, az egyetlen létezési forma, ami-ben embernek mondhatom magam. Éppen ezért a költészet számomra nem világmegjelenítés, de önkivetítés, önmegvalósítás. Nem költő vagyok – lírikus, a Juhászgyulák, Jeszenyinek szomorú fajtájából.

1940-ben születtem.

Vázlat – magamról

Anyakönyvem szerint 1940-ben születtem Székesfehérváron. Igazi szülőföldem azonban Sárkeresztúr, ez a hétszáz éve élő szintiszta jobbágytelepülés, Illyés hazájának északi csücskében, ahol felnevelkedtem. Az itteni tájak, arcok ivódtak idegeimbe, a becsapódó ólajtók keserősége, a kutak, egy messzement óriás földbe ásott kulacsai, az égaljú házak: ők éltetnek engem. Igaz, idegenek voltunk, ideszakadt tanítócsalád, de a háborúban megváltottuk a honfoglaláshoz szükséges jogot és földet; húgom itt halt meg tífuszban, s itt fekszik – mert így találtam ki valamikor –, sír nélkül, apám is, aki eltűnt a hadifogságban.

A háború után anyám napszámos lett, markot szedett, répát egyelt, gépen dolgozott. Én kilencéves koromban, mert nekem volt a legszebb hangom és legfoltosabb nadrágom a faluban, kántor lettem. Ez, hogy én temettem, es-

kettem, hogy öreg, ötven-hatvan éves embereket tanítottam énekelni, meg az, hogy ettől kezdve félig-meddig magam ruháztam, ettem magamat, felnőtte, koraéretté tett. S itt véget is érhetne életrajzom, hiszen ami ezután történt, hogy „egyetemi polgár” lettem, hogy „költő” vagyok, csak reprodukció, másolat. Ennél többet nem tudok élni, itt kezdődtem és itt értem véget. Talán ezért van az, hogy most, huszonnégy évesen egyre eszelősebben vágyom valami félig állati, félig gyermeki öntudatlan létre, s néha úgy érzem, hányódó, önmagamba száműzött vagyok, és félek, mert olyan boldogságot vágyok, amit csak a zene, a nagy vizek, s az anyaméh szeretete adhat.

Az írógép

A legemlékezetesebb mégiscsak az volt. Az írógép. Babits bombasújtott írógépe. Ott, a kecses asztalkán, a könnyed, miniatúrákkal, finom faragásokkal díszített két doboz, Osvát dohányszelencéje és Szép Ernő dohányos ládikója között, a Nyugat kiállításon. Mint egy ismeretlen őskori bogár. Mint egy őszörny, liliomok között. József Attila sorai jutottak eszembe, a védtelenségről: „Hanyattesett bogár búja ráz / kezem és lábam ríva hadonász / mint viharban ezer rózsató.”

Ez a kín, s ez a kiszolgáltatottság azért más volt. Vaskosabb, kegyetlenebb, tárgyyszerűbb. S hiába próbáltam az összetöpörödött pléh- és acélcsonk helyébe képzelni az egyik legnagyobb magyar humanista költő munkaeszközét, az egymásba csavarodott billentyűk görcsösen ágaskodó ujjak voltak, egymásba égett kalimpáló vasfüvek, levegő után kapkodó béna hangszálak. S hiába próbáltam elképzelni a meggörbült hengeren fénylő fehér papírlapot, a függén kopogó, föl-fölágaskodó billentyűk mögött, csak a jeges hómezőket láttam, s a fagyott lábak, menetelő mankók kopogását hallottam a trocheus könnyed lejtése, a jambus deli tánca helyett. S a vers fölé hajló fekete szikár arc helyett is azt a másikat, az utolsó fényképről, a gégerákkal tusakodó némaságot, akiről még Radnóti szólt így, mert akkor volt még, hol és kinek: „Csak csont és bőr és fájdalom.”

Mintha az az eleven, megdermedt kín sose lett volna más, csak bárdal bezúzott arc, megkövült szó, emberségásvány a huszadik század vitrinében. Cinikus és kegyetlen dokumentum: íme, ezzé lesz, ennyit ér az emberi szó, a vox humana, ennyit tehet az írástudó az embertelenséggel szemben. Lám, nem fegyverekből, az emberi szóból, de a tollból, az írógépéből gyártja az ember az ócskavasat.

Ha egyszer szobrot készítek az elembertelenedés ellen – ezt az írógépet másolom le, figyelmeztetőül.

(Az 1969-es Ünnepi Könyvhétre, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 6-ik kerületi könyvtárában 1969. április 6-án tartott szerzői est meghívójába készült írás.)

Üzenet

„Bátorság! Boldogulni fogunk!” – a kicsike kis ember negyven éve üzeni ezt az emberiségnek. Megy az országúton, ormótlan cipőjében, csámpás lépteivel kacszáza a kék vagy a szürke hegyek felé, megy, oldalán az ágrólszakadt lánnyal, mint a reménnyel, megy karonfogva. Hová? Még maga se tudja. Csak egyet tudhat: el kell indulnia, mennie kell a boldogság vagy a jövő felé vivő országúton, nagy cipőben ladikolva a bajok, az összetorlódó semmik fölött, mintha a vízen járna.

Vagy a vízen jár valóban, mint a szentek, a csodatévők? Lehetséges, hogy ez a kis ember kellékeivel, a nagy kemény kalappal, buggyant, rogyadozó nadrágszárával, bajuszával, fölkkunkorodó orrú cipőjével valóban fölthalálta a vízen járást? Még ezt is elhisszük neki, mert a nagy csodatévők közül való.

Charlie Chaplin – mert őrá volt szó eddig – 1936-ban, a *Modern idők* vásznán szólal meg először a filmben. Addig csak némafilmeket készített, s a *Modern idők*ben is csak egyetlen egy mondatot ejt ki, a nagy énekhalandzsza után, ezt az üzenetet: boldogulunk.

Vajon hogy boldogultak azok, akik először hallották, látták ezt a filmet? Boldogultak-e a szüleink, nagyapáink, akiknek először kellett volna megtenniük mindazt, amire Chaplin biztatta őket? Chaplin azt válaszolja: talán. Mert emlékszik előre, mi minden történt azóta azon az országúton, a *Modern idők* országútján.

Mert az az út azóta már rég történelem.

Miképp Chaplin is az már. Sőt! Kissé már apáink-nagyapáink is azok.

Mégis, bármit is ért meg az emberiség, Chaplin üzenete ma is ugyanolyan fénnel ragyog. Talán, mert nem hazudik. Nem boldogságot ígér, hanem boldogulást. Nem a semmi kék madarát röppenti fel az elérhetetlen boldogság képében, de azt mondja, ne add föl, indulj el, boldogulsz. Vagyis, hogy cselekedned kell neked és nekem. És akkor – hidd el – sikerülni fog.

Megy a kicsike kis ember, oldalán a reménnyel a szürke hegyek felé.

Tartsunk vele. Neki van igaza.

Magyar Papír, 1974. január 7. (V./I.), 1. old.

Önarckép – most?

Valamikor, kicsinél is kicsinkébb koromban két Napom volt, mint a világvégi balladákban. Az egyik odafönn az égen, a másik itt lenn a földön, a fekete kútban. Az égi: fénygubancos, árny-csimbókos fenevad-arc, akire tilos volt ránézni, mert karmaival belemart az ember szemébe, s megvakíthatta, netán örökre. A másik, a békességes, a víz színén szelíden lebegő nagy aranykorong. olyan kerek és fényes, mint a nagy ingaóra alatt jobbra és balra lengő réztányér, ahogy nálunk mondták, az óra – vagyis az időnk – holdja. Soká tartott, talán már harmadik nyaram is elkezdődött, amire magam is elhittem, amit mondtak róluk, hogy a két nap egy és ugyanaz, bár mégis más.

Valahogy így voltam másik arcommal, első tükörképemmel is. Már rég túl azon az ősemeri döbbeneten, amikor is az első emberek egyike – és magának mindenki az – először pillantja meg arcát az elnyugvó víz tükrében. Lehet – képzelem –, meghökölésében odaszegeződött a földhöz s bámulta, mint a csodát. De az is lehet, megijedt és világgá futott önmagától, a másától. És tudtam azt is – milyen ijesztő és boldogságos volt a fölismerés –, hogy az a másik, az a folyton elmozduló és folyton össze-összeálló fényálarc valami módon én vagyok. Az én arcom, ami van is, meg nincs is. Van, mert látom, és mások is látják, és az istenek, életem igazszavú mindenhatói, apám és anyám is azt mondják. Nekik pedig el kell hinnem mindent. S mégis, ha elsötétül a világ, vagy hozzáérek ahhoz a másik archoz, ha óvatosan megcsendítem a víz tükkrét, összezavarodik és eltűnik minden. Talán ezért is vágtam bele ököllel a nagy fehér tükörbe, hogy megtudjam, hogy lehetek ott, ha itt kint vagyok.

Ezek a szépséges szorongások és fényes félelmek vezethettek egyik későbbi, bár nem sokáig űzött játékomhoz, ami szigorú szemmel nézve talán a viviszekció sajátos formájának, szelíd változatának is mondható. Volt egy kutyám, Szuli, és volt egy macskánk. És volt ama kétajtós, nagy fehér szekrényünk, az egyik ajtaja tetőtől talpig tükör. Magányos óráimban, s mennyi ilyen akad egy egyedül játszó gyerek világában – nem egyszer becsalogattam a szobába s odavonszoltam őket külön-külön a tükör elé, s néztem, mit is csinálnak. Szuli, ahogy a másikat megpillantotta, rögvest neki akart ugrani. Ugatott, morgott, fogát vicsorította, fölcsapta a farkát, s uzsgyi neki. Ahogy a tükör lapjába bevverte az orrát, hátrahőkölt, szűkölni kezdett, majd újra morgott, fogát vicsorgatta, és újra és újra a másiknak ugrott, az meg neki. Aztán a többszöri roham után lekushadt a tükörrel szemben, s nézte a másik pihenő ebet, vinnyogott, majd elsomfordált. Macskánk, ahogy észrevette a másikat, nyugodtan nézelődött, majd elébb fújt egyet, prüsszögött, hátát görbítette, farkát csóválta, s látván, hogy az is ugyanazt teszi, közelebb lépett a tükörhöz, nézte a fújó, prüsszögő szörnyet, majd némi tűnődés után megpróbált odakapni a mancsával, s hogy ez nem sikerült, megpróbált a tükör mögé nyúlni, majd körbesettenkedve a tükör mögé kerülni.

Azóta is egy láthatatlan fény előtt állok, s mintha Krisztus sebébe nyúlnék, meg-megpróbálom kitapogatni benne magamat. Néha ököllel vágok bele, mint hajdanán, mikor arcmásom – arcmesém – elkezdődött és összetörött. Néha meg-megpróbálok a tükör háta mögé nyúlni, hátha ott vagyok.

Ilyenkor írok verset, vagyis önarcképet.

Önarckép helyett.

Modern Állattan – A költő

Dr. Balgacsovics előadásából

*A költő rendszerint nem éri meg halála napját,
mert előtte, csupán ravaszsgából, éhendöglik.*

A költő szárnyas állat. Négy részből áll: fej, kéz, potroh, papír. Különleges ismertetőjele: hatodik ujját, amely a törzsfejlődés folyamán tollá vagy ceruzává módosult (lásd: darwini fejlődésemélet), egy papíron időnként párhuzamosan mozgatni kezdi. Ilyenkor azt mondjuk, hogy a költő ír.

Rendszerint kávéházakban található, de néha egyéb helyeken is előfordul. (Pl: lexikon, könyvek, utcák, terek stb.)

Különböző költők vannak. Nagy költő, kis költő, költőcske, költőke. Nagy költő újabban csakis a Szovjetunióban található.

Ha megvizsgálunk egy költőt, ahogy a kávéházban ül, azt tapasztaljuk, hogy időnként a hajához kap és a plafonra réved. Aztán hirtelen, mintegy belső intuíciótól megragadva, egy szimplát rendel. Ilyenkor először megjelenik a pincér, aztán nem jelenik meg semmi, majd megint semmi, s aztán, valahol messze, sántítva jön az ihlet.

Az ihlet egy szagtalan, íztelen, színtelen anyag, vegyjele nincs. Ezt az anyag-talan anyagot a költő szavak alakjában beveszi. Pillanatok múlva, módosult ujjából egy kékes, zöldecske folyadék kezd folyni, miközben ujjá fel-alá rángatózik. Ekkor azt mondjuk, hogy a költő ihlik.

Történelmi időkben a költők lantokat pengettek. Némely kivételes időkben pedig forintokat és filléreket. A legújabb természettudományos megállapítás szerint inkább filléreket, mint forintokat.

Ma semmit sem pengetnek.

Rendkívül szerény állat. Hihetetlenül kevéssel beéri. Hetekig képes szalon-nán és kenyéren eltengődni. Idővel aztán éhendöglik. Ilyenkor azt mondjuk, hogy a költő halhatatlanná vált.

Ha már meghalhatatlanodott, közkölségen eltemetik. A temetésen két jól táplált úr elzárkózva ül, beszédet mond, s legjobb barátjának nevezi a költőt, akit senki sem értett meg, csak ők. A hallgatóság szintén elzárkózva ül, még a mások sírások is elzárkózva ülnek, mindenki sír és elhatározza, hogy ha vége lesz a halhatatlanságnak, akkor – – – akkor hazamegy.

Mindez ideig nem sikerült megszelídíteni, s így, eltérően egyéb hasznos háziállatoktól (úgy mint: politikus, hadvezér, államminiszter), semmi munkára nem fogható.

Néha hetekig lehajtott fejjel járja az utcákat, és keresgél. Az utcán hever a téma, amelybe a vaksi költő rendszerint belebotlik. Ezután káromkodik egyet, s óvatosan, hogy a többiek ne lássák, megtöröli s zsebre teszi. Azután ő hever. Ezt nevezzük szaknyelven élménygyűjtésnek vagy élménykeresésnek.

A legtöbb költő halála napjáig él, némelyik azonban tovább is.

A tovább is élő költők utcákon, tereken fordulnak elő, ahogy kezüket fel-emelve mozdulatlanul állnak, évtizedekig és évszázadokig. Ebben a tulajdonságukban a hindu fakírokra emlékeztetnek.

Ha már a költő igazán éhendöglött, akkor jön a rendszerváltozás, s az új rendszer kijelenti, hogy senki más, csak ő valósítja majd meg a költő elveit. Ekkor vonul be a költő a tankönyvekbe s az utcai falvédókra. A többi élő költőt azután ez a rendszer is éhenhalasztja, mondván, hogy tehetségtelen, államelenes marhák. Ez évmilliók óta periodikusan ismétlődik.

Némelykor a költő megmakacsolja magát és azt mondja: ló....t fogok éhendögleni. S többet nem ír. Ilyenkor a rendszer Kossuth-, Lenin-, Sztálin-díjjal jutalmazza.

A költőt hülye emberek idézik, szavait fegyverül használják fel a népbutításban és népelnyomásban. Könyveit, melyek közkinccsek, egy fajnak, egy népnek, egy osztálynak a leple alatt kisajátítják, s egy szűk hatalmi csoport céljainak álcázására használják fel. Ilyenkor döglük meg szellemileg is a költő, s elhatározza, hogy inkább átalakul lótetűvé, hogy legalább valami hasznosat tegyen életében.

(A Markó utcai fesztiválon Silt-díjjal kitüntetett írás.)

Bella István sírbeszéde Koczkás Sándor temetésén

Drága Sándor,

barátaid, tanítványaid és barátaiddá lett növendékeid szavával szólok most Hozzád, szólítalak meg Téged. Megszólítalak, mert nem beszélni akarok Rólad, hanem beszélgetni Veled mint annyiszor a negyven év alatt, jóban és rosszban: földi és égi örömeimben, testi és lelki nyomorúságaimban. Beszélni szeretnék Veled, csak most nem négy szemközt, de sokak előtt, szeretteid és tisztelőid előtt. Hogy miről is? Talán arról, hogy nem jól tette megfáradt tested, hogy megvonta szellemed fényét tőlünk, még ha tán sokat is szenvedett, még ha tán nem is akarta, nem is így akarta, még ha ebben nem is Ő, hanem valaki más, a kimért sors, netán Isten a bűnös. Beszélgetni szeretnék Veled, hiszen a beszélgetés – a szemtől szembenéző, de szívtől szívig érő szó – volt a Te legcsodálatosabb műfajod, tapintatos tanárságod lelke, szemérmes szereteteid titka, emberiséged varázsvesseje. Te úgy voltál tanárunk, hogy a tükrünk, benső barátunk voltál, s úgy voltál barátunk, hogy jaj, csak rá ne jöjjünk, a tisztelt Tanár Úr Te vagy, a Te fényedet sugározzuk vissza. Pedig nemcsak az elménket palléroztad, a szívünket és szavainkat is fényesítetted, s egy sötét és hazug korban látni nem akaró szemünk ólmos szemhéját úgy érintetted meg valami láthatatlan virággal – tanárod, Sík Sándor humánumával, Radnóti, Bálint György, Sárközi és az élő nagyok fényével –, hogy föl kellett nyitni azt, meg kellett tanulnunk látni.

És most hadd szólongassalak azok szavával, akik nemcsak tanítványaid, de növendékeid is lehettünk, növendékeid a literatúrában, a poézisban, mai tanárok, tudósok, írók, szerkesztők, költők, akkor izgága diák-krisztusok, kócos, éhenkórász poéták, Tiszta szívvelesek, alkotókörösök. Szeretteddel minket, és szereteteddel úgy szabadítottál szabaddá minket, hogy óvtál, féltetted is bennünket. Óvtál, féltetted annak a pokolnak a messzire nyúló lángjától, ami tombolása idején, a forradalom leverése utáni első hónapokban téged is megégetett – el is pusztíthatott volna akár. Mennyire magától értetődő, mennyire

szemérmes lényedből fakadó, hogy soha nem beszéltél erről; hogy ezt is most kellett megtudnunk, haláloed után, az Ady-kutató tudós előtt fejet hajtó Vezér Erzsébet szavaiból.

Mit is akartunk mi akkor? Nem nagyot és nem sokat, csak valami nagyon természetesen: szabadok akartunk lenni. Szabadok, mint minden, ami él: ember, fák, szív, levegő, száj, tüdő, lélegzetvétel és zászló. És szabadok, mint minden élettelen: kő, ház, sár, por, országút, kilométerkő, országhatár, még a börtönrács is. Ez volt az a nagy bűn, a Te és a mi bűnünk, a Tiszta szívvel, a Te szabad szellemiséged és a mi fogékony ifjúságunk szerelemgyereke; a szamizdatok korszakáig az első és egyetlen szabad, független, szerkesztésében még Tőled is független irodalmi és esztétikai magyar folyóirat. Máig is csoda, hogyan születhetett meg az első száma, hiszen valami spirituális módon, amolyan Szentlélek-szerű rejtéllyel fogantatott, és mivel némi diákos mismásolás árán nem kapartatott el, világra is jött 1965. január 28-án. Aztán másnap vagy harmadnap fölzúgtak a heródesi hordák, suhogni kezdtek a kardok. A lapot elkobozták, betiltották, Téged – helyettünk – felelősségre vontak. Mi azt hittük, minket is. Hogy Rád rossz esetben börtön, rendőri zaklatás, a tanítástól eltiltás vár, ránk meg szelídebb változatban eltanácsolás, rosszabb esetben kitiltás az ország összes egyeteméről. Három riadt szerkesztők, futottunk is hát Hozzád, a lakásodra, február első ködös és ragacsos estjén, a ránk zúdult nagy társadalmi télben: mi lesz Veled, mi lesz velünk, mit tegyünk?! Te nemcsak jó szavakkal, de borral is nyugtatgattál minket, s a végén azt mondtad: „Fiúk, ne csüggedjete, sursum corda, föl a tiszta szívekkel!”

Téged aztán eltiltottak tőlünk, a fegyelmi tárgyaláson, ahol kiálltál mellettünk és megvédtél minket, megfosztottak az alkotókör vezető tanára tisztétől. Mi megúsztuk, látszatra Te is, de Téged vagy tíz-tizenöt évre félreállítottak. Talán ekkor és ezért szálltál föl szerelmetes istened, Ady Illés-szekerére, szegődtél Ady Endre életművének haláloedig tartó szolgálatába.

Drága Tanár Úr! Keveseknek adatik meg, hogy már élünkben azzá legyenek, amire lettek: tüzes, gyorsszívű lángok, eföldi Illés-szekerek. Te ezt a lobogást, ezt a lángot önemésztőn magadba rejtetted, lassú máglyává szelídítvén, magadba ölted; a lélektől lélekig, nemzedéktől nemzedékekig ívelő szolgálatba, a tudós munkájába és tudásod tanításába menekítetted. Hiszen mi más lehetett számodra tálentumod fénye és ragyogása, ha nem az örökkön örök magyar irodalom hűségese szeretete, az ifjú és újabb és újabb új költők és írók gyámo-lítása. Joggal hiszem hát, hogy Téged, aki egész életedben a magyar irodalom röpítő lángja voltál, most már Téged is röpít az a szekér. Ott ülsz Ady jobbján, és azokkal beszélgetsz, akikért egész életedben éltél, a halhatatlanjaiddal. És azt is hiszem, hogy most, eltávolodóban hozzánk is közelítesz, idejössz mellénk, itt maradsz velünk, barátaid, tanítványaid, növendékeid és szeretteid között, hogy valahányszor, ha szükségünk lesz Rád, ha megszólítunk, ha kérdezni akarunk valamit, ha beszélgetni akarunk Veled, meghallhassuk azt, amit mondasz, meghalljuk válaszod.

Drága Sándor! Isten veled!

Légy áldott haló porodban is!

Összeállította: Zsille Gábor

Részletek kiadónk Hang–Kép–Írás könyvsorozatának készülő darabjából

Tömjén helyett szurkot

Részlet Tamási Áron 1956-os
kiadatlan erdélyi (farkaslaki) naplójából

Helynevek: Malomhágó, Égett csere, Bükkfű, Nagymocsár, Gyilkoshegy, Ugron dombja, Jaliasza, György orotása, Szálas, Orotás, Szászkele, Gálmocsára, Deckás, Cinigetó, Bükkbele, László dombja, Kertszege, Vízlapos, Dani sűrűje, Demeslaka, Gordon, Vágás, Illy, Égett patak, Márton orotása, Jaliasza pataka. Vele a vízhez közel szeret lakni.

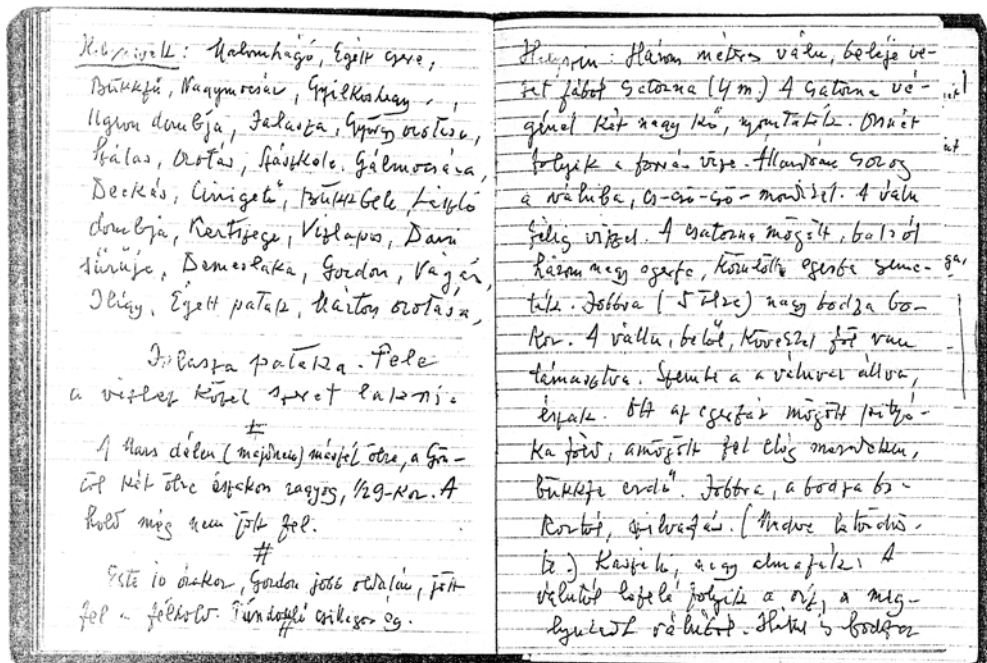
A Mars (majdnem) másfél öltre a Göncöl két öltre északon ragyog, 1/2 9-kor. A hold még nem jött fel.

*

Este 10 órakor, Gordon jobb oldalán, jött fel a félhold. Tündöklő csillagos ég.

*

Helyszín: Három méteres válu, beléje vezet fából csatorna (4 m.) A csatorna végénél két nagy kő, nyomtaték. Onnét folyik a forrás vize. Állandóan csorog a váluba, csö-cső-cső-mondikál. A válu félig vízzel. A csatorna mögött, balról három nagy egerfa, körülötte egerfa csemeték. Jobbra (5 öltre) nagy bodza bokor. A válu, belől, kövekkel föl van támasztva. Szembe a váluval állva, észak. Ott az

egerfák mögött pityóka föld, amögött fel elég meredeken, bükkfa erdő. Jobbra, a bodza bokortól, szilvafás. (Medve letördöste.) Kaszáló, nagy almafák. A válutól lefelé folyik a víz, a meglyukadt váluból. Hátral is bodza.

*

Sír a baba. Férj: látod, mért csaltad ki tőlem, amíg én hordoztam, nem sírt.

*

IX. 26. Szerda

Húvös, felhőtlen ég. Hóharmat. Dél előtt tíz órakor még nyugaton (kissé észak felé) a félhold tisztán látszik. Az ég közepe és pereme között félúton. Melegen süt a nap. Az ég tiszta kék, az alja felé kissé tejes kék. Orda, sajt, ebédre lucskos káposzta, ordás palacsinta. Kérvény Márton számára, hogy Szentkeresztbányán vegyék fel sofőrnek.

*

Tömjén helyett a templomban szorultságból szurkot (fenyőfa) használnak. Kászuba teszik s abba belegyömöszölik.

Virágok (ősszel):

Gazsalyülő (kaszálókon, nefelejts (vizes, források körül), margaréta, vadmurok (fehér, tetőn. Kis ernyő; közepében egy piros petty, melyről azt mondják, hogy a leánynak annyi szégyene van, amennyi piros a vadmurok virágjában); kék pézsmavirág.

*

Ferenc sógor a román katonaságnál. Új székely ruhában elment Váradra, 86-ik ezredhez. Ruhát le, összeköti; nevét rá. Februárban. Rokona van-e Magyarországon? Van. Áthelyezik Gyulafehérvárra. Ruha raktárban nincs meg. Adnak egy román ruhát: hosszú posztónadrágot, két nagy bakancsot, óriási fekete kalapot. Felveszi. Megy Fehérvárra. Senki sem ismeri meg. Ott jött a nyári szabadság. Csak az mehet, akinek civil ruhája van. Inkább a román ruha, mint lemondani a szabadságról. Haza indul. Udvarhelyig jó. Onnét már szégyenkezve jön. Más katonák között közből. Otthon el akarja kerülni a falut. Nagy a búza. Mégis vissza. Falu között. Nem ismerik meg. Vasárnap. Jönnek templomba az emberek. Anyja is jön. Nem ismeri meg. Másnap a kemencében elégetik a ruhát. Történt 1928.

*

Marius, adóhajtó (1920-40), egy polgár és egy csendőr. Gonosz, rossz ember volt. Gyermek is félték tőle. Egyszer üstöt keresett. Mondták: bent van a disznópajtában. Bement. Oda rekesztették. Ott megverték.

*

Asszonyok ivása, részegsége. Szirupos bortól, musttól.

*

Egy ember, aug. 23. Hu-há! Kereke Segesváron belement a kirakatba.

*

Bombázáskor. Mondjuk el a Miatyánkot. Jaj, az nem jó, mert benne van, hogy „legyen meg a Te akaratod.”

*

Ágnes a barátokhoz, Úrnapján. Bement vízért. Egy barát csipkedte. Dénes: darázs természetű volt, még jó, hogy a fulánkját belé nem eresztette belé.

*

Ártán disznó= kiherélt kan. Gője a nőstény. Az ártán hizlalásra többet ér.

*

Este 11 órakor: a hold még nem jött fel. A Mars jó fent, inkább délnyugaton; a Göncöl egészen északon, de az ég pereme fölött alacsonyon.

*

Az ember nem oda esik, ahova tervezi. (Vonatról való leugrás.)

*

Ragyogó csillagos ég. Ismét nagy rokoni társaság, mint az utolsó esteiken mindig. Aliszka felolvassa Ruffy cikkét. Aztán történetek. Sok nevetés.

IX. 27. Csütörtök

Felhőtlen, ragyogó ég. A félhold, reggel 7 órakor, a déli ég közepén, majdnem a tetőn. Nincs hóharmat, mert a tegnapi meleg nap után enyhébb volt az éjszaka. De párás. A fény megtölti a párát. A nap 1/27-kor kel, délkeleten.

*

Ez a hét (21-28) Szentmihály hete. Ezen a héten kéne elvetni a búzát, mert azt tartják, hogy az a legjobb búza. Most azonban vetés még nem volt. Szántás is alig. Ássák a pityókát, kezdik szedni a törökbúzát.

*

A kicsi gyermeket, ha szél kínozza, kömény- és hagyma-teát itatnak véle; ha azt akarják, hogy jól aludjék.

*

Legalább 20 fok meleg van. Délen kevés felhőfoszlány, mint gyér vatta.

*

A kotlás nagy szenvedély a tyúknál. Sem hidegvizes füröszttéssel, sem zavar-gással nem tudná elverni róla Ágnes. Fát kötött rá, melyet mint nagy koloncot húzott. Végül vesszőkosár alá tette, s a kosárra tökött. A tökött leverte, majd a kosár fülinél kidugta a fejét és elindult. Olyan volt, mint egy óriási teknős.

*

Nagymocsárban jártunk, helyet nézni a telepedéshez. A hegy fölött, az országút peremén, magas akácok. Teherautó ment az úton. A por, amelyet fölvert, áttört a fák és a bokrok között és leszállva a kaszáló fölé, úgy vonult befelé, mint a köd. Azt mondták rá, hogy a dér viszi.

*

Fülöp = Füttyi (így becézik.)
Ajnád, Tartód, Firtos.

*

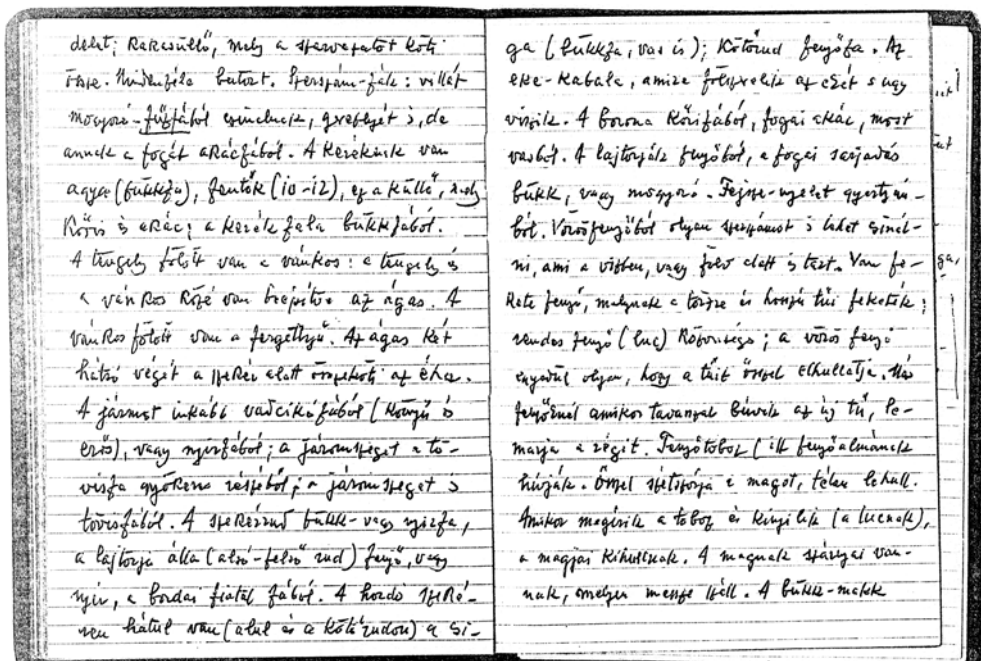
Estére, az enyhe időben, elfelhősödött az idő. Nappal olyan hön sütött a nap, mint nyáron.

IX. 28. Péntek.

Vékony felhős az ég. Enyhe az idő. Igen törekszik, hogy felverődjék. Készülünk Mihály napra.

*

Fenyőfából csinálnak: kártyát (vízhordó, a fenekét ami perem tartja: azt hívják ontorának, a faabroncsot kávanak), kádat, csebre, dézsát (abban tartják a túrót, dobonkát, ami vízhordó edény. Építenek belőle, gerendát, koszorúfát (gerenda-tartó fa, mely a ház két szélén végig ér, be van építve; mestergereudát, mely a keresztgerendákon keresztül megy hosszan (a gerendák alatt inkább), azokon tartanak mindenfelét. Ez már (a mestergereuda s csak régi házakon van, szarvazat,

amely tartja a födelet; kakasüllő, mely a szarvazatot köti össze. Mindenféle bútort. Szerszám-fák: villát mogyoró-fűzfából csinálnak, gereblyét is, de annak a fogát akácfából. A keréknek van agya (bükkfá) fentők (10-12), ez a küllő, mely kóris és akác; a kerék fala bükkfából. A tengely fölött van a vánkos: a tengely és a vánkos közé van beépítve az ágas. A vánkos fölött van a fergettyű. Az ágas két hátsó végét a szekér alatt összeköti az éha. A jármot inkább vadcsikófából (könnyű és erős), vagy nyírfából; a járomszeget a tövisfa gyökere részéből; a járomszeget is tövisfából, a szekérrúd bükk- vagy nyírfa, a lajtorja álla (alsó-felső rúd) fenyő, vagy nyír, a bordái fiatal fából. A hordó szekéren hátul van (alul és a kötőrúdon) a csiga (bükkfá, vas is); kötőrúd fenyőfa. Az eke-kabala, amire fölszerelik az ekét s úgy viszik. A borona kórisfából, fogai akác, most vasból. A lajtorják fenyőből, a fogai sarjadós bükk, vagy mogyoró. Fejsze-nyelet gyertyánból. Vörösfenyőből olyan szerszámot is lehet csinálni, ami a vízben, vagy föld alatt is tart. Van fekete fenyő, melynek a törzse és hosszú tűi feketék; rendes fenyő (luc) közönséges; a vörös fenyő egyedül olyan, hogy a tűit ősszel elhullatja. Más fenyőknél amikor tavasszal bújik az új tű, lemarja a régit. Fenyőtoboz (itt fenyőalmának hívják). Ősszel szétszórja a magot, telén lehull. Amikor megérik a toboz és kinyílik (a lucban), a magjai kihullnak. A magnak szárnyai vannak, melyen messze száll. A bükk-makk akkor hull le, amikor megüti a hóharmat. Általában mindent megpecsétel a hóharmat: a csere-makkot, bükk-makkot. A fenyőtobozt gyűjtötték, a pergetőben (rostákon) nagy meleget csináltak, melyben a toboz kinyílik és a magot kiejtik. A magot (összel pergetik), tavasszal elviszik csemete-kertbe s ott ágyasokban elvetik, nyáron kétszer-háromszor megkapálják; három-négyéves korban elültetik (így erdősítenek.) A csere-makkot (és a tölgyet és az akácot) mindjárt a makkjáról ültetik.

*

Fonákol = bolondosan, helytelenül cselekszik.

Fityeg az eső = erősen, fonalban esik.

*

Tárgyaláson a bábaasszony, kinek keze alatt egy asszony meghalt, kérte Anna nénémet, hogy az ő vallomása alatt imádkozzék érte. Rá is ért, amíg várakozott.

*

Szontyolú, de enyhe idő. Felhők fehérek, fehéres szürkék. Néha csendesen esik, máskor szakadoznak a felhők.

*

Bagzos, Mihály nap.

Bíró Pál. – Czincziri Jóska: szegény embernek jó név.

Az uram nagy „növetje” kilátszik. – A venyige felmegy bokrosan a fára is, ezüstös rojtos virágai vannak ősszel.

A tolvajság: a tolvaj természetet az ember kiszopja az ujjából.

Tárogató (házigazda):

„Lehullott a rózsalevél,

Nem vihetek a babámnak rózsát.”

Elekes Süket Péter:

27 felesége volt, sok helyen szolgált, de egy évig egy helyen sem szolgált.
 Öreg korában tanácsot adott: 1. Sokat ne házasodjál, 2. sokat ne költözködjél, 3. sokat ne vásárolj.

Rebi feleségével, aki nem tudta a marhahúst megfőzni. A szolgálával megfőzette, a felesége felmenekült egy fára. Hívta, nem jött, a fát levágta alatta.

Tangó: „Gyönyörű így este Budapest,

Mikor minden csendesedni kezd.”

„Kopog már a fakopács az...: (?)

Lombosodik mifelénk a táj.”

– Író:

– Ő író, én maradtam savanyú tej.

– (Meg is csámporodtál.)

A vadnak sok és forró vére van: azért bírja jobban a lövést is.

Puskaport újsággal fojtotta le. Úgy lőtt rá a vaddisznóra. Jaj, a malacokból mind ügyvéd lett.

– Kikönyököltek a malacok a disznóból.

*

Nyakas Marci. magos egit!
 fene a héját.

*

A pityókát az Isten mért teremtette?

– Hogy a szegény embernek is legyen amiről lehúzza a bőrt.

*

Verestói – Tószegi

Legjobb vadászengedély: a bokor-parancsnokságtól van.

*

Kiállok a kapujába,
 Kibeszélgetem magam

–

Ellőtték a jobb karomat,
 Nincsen ki bekösse nékem.

Ceruzával írva ez áll a kép háttapján:

Tamási Áronék

és

Annuska

1942/43

*

Egyik szőke, másik barna

*

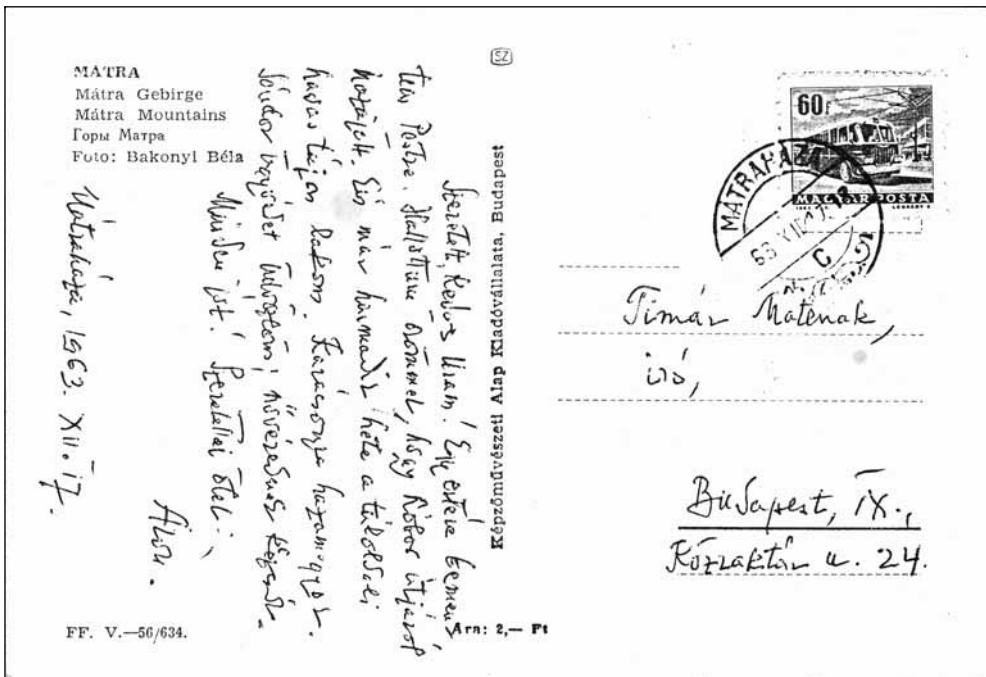
„Jaj Istenem, beh víg voltam azelőtt,
Míg a rozsom sétált a kapu előtt,
Már ezután víg sem leszek sohasem,
Az hagyott el, ki igazan szeretett.”
(Igazi csárdás!)

*

Rebi, te velem mit akarsz,
Hogy engem kitakarsz?

A napló eredetije Timár Máté író tulajdonában volt, halála után ismeretlen helyre került. Fénymásolatban részletek Bán Péter tulajdonában.

Bán Péter közlése

„Szeretett, Kedves Uram! Egy este bementem Pestre. Hallottam örömmel, hogy kóbor újtjáról hazajött. Én már harmadik hete a túldoldali havas tájon lakom. Karácsonyra hazamegyek. Sándor üggyvédet üdvözlöm; nővérednek kézcsók. Minden jót!

Szeretettel ölel: Áron.

Mátraháza, 1963. XII. 17.”

Köpöczi Rózsa

Otthonról írták

Szőnyi István és Bartóky Melinda levelei
Szőnyi Zsuzsához és Triznya Mátyáshoz (1949–1960)

Egy olyan leveleskönyvet tervez kiadni a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, melynek megszületésében a történelem kényszere is szerepet játszik. A második világháború utáni Magyarországon nagyon sok fiatal érezte úgy, hogy vállalnia kell a kockázatot, neki kell vágni az ismeretlen világnak azzal a tudattal is, hogy talán sohasem térhetnek vissza hazájukba. Így tett 1949 februárjában Szőnyi Zsuzsa és férje, Triznya Mátyás is. Többszöri kísérletre, egy hideg februári napon sikerült átlépniük a magyar–osztrák határt. Akkor és ott kezdődött el a levelek által kirajzolt történet. Zsuzsa az izgalmas szökés minden mozzanatát naplójában rögzítette, melyet rendelkezésünkre bocsátott, így a valóságos történések összevethetők a levelek virágnyelvbe bújtatott üzeneteivel, ugyanis sajátos jelrendszert kellett kialakítaniuk a cenzúra megtévesztésére.

A fiatalok a szülők teljes egyetértésével indultak el, pedig a Szőnyi házaspárt Budapest ostromakor soha ki nem heverhető csapás érte, elvesztették fiukat, Pétert, aki alig volt húszéves. Mégis úgy gondolták, hogy az akkor már fiatalasszony lányuk és férje a jobb élet reményében induljanak el, mert itthon a megváltozott politikai helyzetben nem tudtak számukra elfogadható jövőt elképzelni. Az áldozat nagy volt, de a szülői szeretet nem ismeri az önzést. Annak tudatában vettek búcsút gyermekeiktől, hogy talán sohasem láthatják őket többé. A kapcsolattartás egyetlen eszköze a levelezés maradt.

Ez a szomorú helyzet különös jelentőséggel ruházza fel az írógéppel vagy tollal sűrűn telerótt, sárgás lapokat, melyek néha hetente kétszer is vitték az itthoni levegőt, a kis és nagy események krónikáját Grazba, Milánóba, Rómába. Nemcsak az apró örömökről, de a mindennapi szorongásokról, a kiszolgáltatottságról, a mindezek mellett megőrzött derűről is tudomást szerezhetünk mi, késői olvasók.

Zsuzsa és édesanyja voltak a vérbeli levélírók, életelemükké vált a mindennapok eseményeinek írásba foglalása. A kis, jelen-

AZ ÍRÓGÉP, MELYEL
SZŐNYINÉ A LEVELEKET ÍRTA

téktelennek látszó történések rögzítése által, ha önkéntelenül is, de beemelték életüket az írott történelembe. Zsuzsa szavaival: „Így a legszürkébb esemény is színt kap, és a régi leveleket olvasva elcsodálkozunk, hogy tulajdonképpen milyen érdekes, izgalmas, mulatságos volt az életünk.”¹

Az apa, Szőnyi István ritkábban írt; de levelei valóságos gyöngyszemek, tele szeretettel, humorral, bölcsességgel. Nagyon fontos és máshonnan meg nem szerezhető utalások olvashatók alkotói módszereiről, művészetről alkotott nézeteiről, egy-egy mű megszületésének körülményeiről. Az utóbbi megjegyzések néhány bizonytalan datálású kép meghatározásában is segítenek. Lenyűgözők az Olaszországról vagy a világ más táján található műemlékekről, festményekről, szobrokról szóló leírásai, egy-egy művészi problémáról kifejtett nézetei. A briliáns esszévé kerekedett szenvedélyes elemzések szinte művészi hitvallásnak is tekinthetők.

Új aspektusból derül fény Szőnyi István mélységesen humanista személyiségére, arra a heroikus erőfeszítésre, ahogyan a maga értékrendjét megtartva át tudta vészelní a háború utáni Magyarországon kibontakozó szörnyű diktatúrát, a Képzőművészeti Főiskola átszervezését, ahonnan jó barátait, hűséges művésztársait kiszorították. Jószerével Bernáth Aurél és Szőnyi István maradtak meg a régi gárdából, akiknek volt akkora tekintélyük, hogy a maguk elvei szerint folytathatták a tanítást. Többet tudhatunk meg feleségéről, Bartóky Melindáról, aki mindvégig szellemi társa volt a festőnek, de egész életében szerényen, a háttérből fogta össze a családot.

Az ötszáz darabból álló levélfolyamot Szőnyi István 1960 augusztusában bekövetkezett halálával lezártuk, bár 1967-ig, Szőnyiné haláláig még folytatódott a levelezés. Szőnyi Zsuzsa gondosan megőrizte, időrendi sorrendben katalogizálta őket, majd 2004 nyarán átadta az egész köteget a Szőnyi István Emlékmúzeumnak. Olyan jelentősnek ítéltük ezt a levélgyűjteményt, hogy könyv formában szeretnénk közkinccsé tenni. Kétezer-ötben hozzájuthattunk a Szőnyi Zsuzsa által írt levelek egy részéhez is, melyeket édesanyja gépelt le, és szerencsésen visszajutottak a feladóhoz, így ezek kiegészítik, színesítik a szülők közléseit. A leveleket folyamatosan olvasható, összefüggő szöveggént adjuk közre, természetesen az intim családi vonatkozásokat, magánjellegű közléseket kihagytuk. A megszakításokat egyértelműen jelöltük: [---]. A levelek a Szőnyi Múzeum adattárában teljes terjedelmükben kutathatók.

Legfőbb értékük a megszakítatlanság, a naplószerűség. A hétköznapi folyamatos leírásán mint alapszöveten minduntalan át- meg átcsillan a Szőnyi szülők alakja, akik saját értékrendjüket a legnehezebb időkben is meg tudták őrizni és a távolba szakadt „gyermekeknek” mint muníciót közvetíteni, sugározni. A levelek segítettek abban, hogy túl lehessen élni az elszakadás fájalmát, sőt olyan mértékig beavatták egymást életük legapróbb eseményeibe is, hogy kialakulhatott a folyamatos együttlét illúziója.

Nagyon érdekesen egészítik ki a szöveget a fotók. Szőnyiné albumokba rendezte a Zsuzsa által küldött képeket. A Szőnyi házaspár is próbálkozott fotózással, több-kevesebb sikerrel, s Gink Károly és más hivatásos fényképészek jóvoltából nagyszerű felvételek készültek róluk, melyek Zsuzsa levelei-

¹ Szőnyi Zsuzsa: *A Triznya-kocsmá*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1999. 78. o.

vel együtt visszakerültek a múzeumba. Így képekkel illusztrált levélregénynek is tekinthető a kötet, mely más forrásokból nem ismerhető tényeket, ismereteket közöl a Szőnyi család sorsán keresztül az ötvenes évek Magyarorszájáról.

Az előzmények. Az elindulás részleteit Szőnyi Zsuzsa *Triznya-kocsma* című könyvéből és kézzel írt naplójából ismerhetjük meg.

A sok gyász és veszteség ellenére a háború után az élet újra megindult. Rendbe hoztuk mi is a lakásunkat, melyben 11 kisebb bomba robbant, ám olyan szerencsésen, hogy az egyik fal mindent betemetett. Mint a vajás kenyér, az egyik fele felfogta, a másik ráomlott és megvédte a közepén maradt könyvtár minden kötetét. Matyi boldogan porolgatta a kedvenceit, Thomas Mannt, Szabó Lőrincet, Tóth Árpádot... Kár volt porolni, néhány év múlva mindent ott kellett hagynunk. Eleinte bizakodtunk az oroszok ígéretében, hogy a megszálló csapatokat kivonják és abban, hogy a kommunisták az 1947-es választásokon csak 17%-ot értek el! Hiú remény volt, mint tudjuk. Mi azonban fiatalok voltunk, barátainkkal vacsorázni, táncolni jártunk, és sok gyereket szerettünk volna. Amikor elérkezett a Mindszenty-per, úgy éreztük, hogy menekülnünk kell... Első határátlépési kísérletünk nem sikerült, Soporonban elfogtak, és a középkori városháza pincéjébe zártak sorstársainkkal együtt, majd áttoloncoltak a szombathelyi ÁVO börtönébe. Innen Matyi előrelátása mentett ki, ugyanis még Pestről levélben értesítette a bőr- és kiskereskedőket, hogy dunántúli körútra indul mintakollekciójával. (Matyi édesapjának a Váci utcában volt neves cipészüzlete.) A táskájában valóban vitt is néhány finom bőrmintát magával. A börtönből szerencsére egy hónapi fogság után kiszabadultunk, míg akiket velünk együtt fogtak el, talán Szibériába vagy Recskre deportálták. Ekkor viszont a tapasztalatok alapján elhatároztuk, hogy akár életünk árán is, de innen elmegyünk. 1949 februárjában kijutottunk Ausztriába, és a szovjet zónán át végre Grazba érve szabad levegőt szívhattunk.²

Egyenesen Grazba értek, ahonnan az első levelet Zsuzsa 1949. február 24-én írta szüleinek. Előre megbeszélték a szöveget a bocsánatkérésről. Az első levél a híradáson túl arra szolgált, hogy az otthon maradottakat védje, mentesítse őket a felelősség alól.

Graz, 1949. február 24.

Kedves Anyu és Apu!

Ne haragudjatok, hogy minden búcsú nélkül jöttünk el és nem szóltunk Nektek semmit, de gondoltuk, hogy úgyse engednétek meg, hogy elutazzunk.

Most már Grazban vagyunk, egy hotelban, de idáig elég kalandos volt az utunk. Szeretnénk szerencsét próbálni a világban. A holminkat még Pesten eladtuk, abból van egy kis pénzünk, reméljük majd csak kapunk valami munkát és boldogulunk. [---] Az osztrákok nagyon barátságosak, amit lehet segítenek. Hál istennek itt nincs túl sok magyar, így lehet szobát kapni. Egyelőre még

² Szőnyi Zsuzsa: *A Triznya-kocsma*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1999. 25. o.

nem jelentkeztünk, mert akkor az IRO³ lágerbe tesznek 2 hétre és ott megvizsgálják, hogy nem vagyunk-e betegek. [---] Graz egy nagyon helyes városka, egy Gellért hegy szerű várhegy van itt és a közepén folyik a Mura, egy haragos folyó. Csupa régi házikó van itt. A nők mindig úgy néznek ki, mintha éppen vadászni indulnának, zöld kalapban és nagy sastollak vannak a kalapjukba tűzve. A férfiak is fehér zoknit és térdnadrágot viselnek. Enni mindent lehet, de nagyon drága és nincs jegyünk. A sör irtó jó!!! A hotel is nagyon rendes, ma este fürödni fogunk. [---] Egész nap sétálunk és intézzük az ügyeinket, közben nézzük a várost. Remélem, megbocsátjátok, hogy eljöttünk és senkinek sem szóltunk, majd fogunk írni minden héten. Egyelőre itt egy pár napig maradunk ebben a hotelben, mert nem tudjuk, hogy kell-e lágerbe menni vagy se. Majd megírjuk. Mindkettőtöket sokszor csókol Zsuzsa. /2006.499.1./

Graz, 1949. február 26.

[---] Már van egy saját albérleti lakásunk, kapunk kosztot is, egyelőre nagyon jó. A szobában van egy szép régi kályha, csak azt nem tudom kisütni, hogy milyen öreg lehet. Az ablakból az óratoronyra látunk ki. Az utca olyan szűk, hogy ha kihajolunk, majdnem elérjük a szemben lévő háztetőt. A címünk: Triznya bei Frau Heckel 36. Sporgasse, Graz. Itt már sokáig maradunk, ide lehet írni! Sokszor csókol Zsuzsa. /2006.499.2./

Itt éltek 1949. július végéig, és próbálták megvetni a lábukat a nyugati világban. Legfőbb segítőtjük Korda Vince festőművész, a híres Korda fivérek egyike volt, aki az első világháború után, 1918–19-ben együtt járt Szőnyi Istvánnal a Képzőművészeti Főiskolára, Réti István osztályába. A két festő egész életre szóló barátságot kötött egymással. Korda Vince később a filmes pálya kedvéért feladta művészi karrierjét, 1931-ben Londonban telepedett le, csatlakozott testvéreihez. Bátyja, Sir Alexander Korda megalapította a London Filmvállalatot, amelynek Vince művészeti vezetője, díszlet- és jelmeztervezője lett. Számptalan nagyszerű filmet készítettek közösen, melyek világhírűvé tették a három testvér nevét. Közülük csak néhányat említve: *VIII. Henrik magánélete* (1933), *A vörös Pimpernel* (1935), *Rembrandt* (1936), *A bagdadi tolvaj* (1940), amelynek díszletterve Oscardíjat kapott, és még hosszan folytathatnánk a sort.⁴ Az 1949-ben már majd két évtizede Nyugaton élő apai jó barát vette szárnyai alá a fiatal házaspárt és próbált munkát találni a művészi ambíciókat dédelgető Triznya Mátyásnak. Ő tanácsolta azt a fiataloknak, hogy ne Angliába, hanem inkább Olaszországba menjenek tovább, ahol már újra megindult az élet a háború után.

Az alábbiakban két levelet emelünk ki az ötszáz darabból álló levélkötegből.

Zebegény, 1949. június 12.

Édes Zsuzsókám

Kösz szépen a fotót és az érdekes pünkösdi beszámolót. Igazán nagyon kedves és szép látványokban lehet ott részletek; a múltkori állatnap és állatverseny, a gyerek verseny, most meg ez a virágos bérmálási felvonulás. Felvonulások

³ Az IRO menekülteket segítő nemzetközi szervezet volt.

⁴ Telepy Katalin: Korda Vince, Dénes Natur Műhely Kiadó, 2000

ugyan itt is vannak, de ezek nem változatosak. Zebegényben ugyan ilyen nincs, itt csak a malackák és kecskék járnak csapatosan. Ez a hét a széna jegyében zajlott nálunk. [...] Ma Iván⁵ volt kint. Apu említette a múltkor neki, hogy van itt egy részben hiányos rézkarcnyomó gépe s abban maradtak, hogy ha használhatóvá tudja Iván tenni, úgy neki adja Apu. [...] A gazdaságban más újság nincs legfeljebb még csak az, hogy a malackák olyan céltudatosan jönnek már haza, mintha mindig kijártak volna gyermekkoruk óta.

Most folytatom Apuval együtt, hogy az orvietói látnivalókat leírjuk.

Kedves Fixi-Faxi kollegák⁶,

ha lekerültök Orvietóba, amit nagyon ajánlok, hogy tegyetek, mert az érintetlensége a legérdekesebb. Tekintve, hogy egy hegykupac tetején van, nem fejlődhetett, mert nem volt neki helye hova nőni. Az egész város körül van véve az eredeti falakkal s az utcák végtől-végig középkori és reneszánsz házakkal. Egyszóval a legjobban talán itt lehet élvezni azt, hogy milyen lehetett a középkorban egy ilyen falak közé zárt városkának az élete. S mindehhez jön, hogy kevés idegen fordul meg benne. Nincsenek az idegen forgalom számára berendezett giccsárudák és „vakulj magyar” intézmények. A Dóm a város közepén áll, egy nagyon szép téren, egyike a legépebb gótikus épületeknek Olaszországban. A legszebb a homlokzatán kívül a kapuktól jobbra-balra elhelyezett bronz dombormű sorozat. / Anyu szerint a legszebb dóm, amit valaha látott, a domborművek gyönyörűek, a világítás a templom belsejében nagyon finom. Vékonyra csiszolt márványlapok vannak üveg helyett. A templomtéren fű nő a macskakövek között, olyan kevesen járnak rajta. / A domborművek alkotója ismeretlen, egyike a legnevezetesebb korai reneszánsz munkáknak.[...]

Bent a Dómban van a Luca Signorelli freskója, ami miatt tulajdonképpen odamentünk, azonban várakozásomat nem elégitették ki, de azért nem bántam meg, hogy Orvietóba elkerültem.

Külön multság, ahogy felviszik az embert a vasúttól azon a siklószerű liften, ami vízzel működik. Fent van egy forrás, ennek a vízből megtöltik a fent lévő utazóskatulyát a lenti skatulyából meg lent kieresztik a vizet, s így mikor eleresztik őket a felső súlya húzza fel az alsót. / Anyu úgy emlékszik, hogy a Dóm múzeumban láttunk miseruhákat, amiket hímzés helyett kolibri tollakkal színeztek és díszítettek. / Valószínűleg van még Olaszországban több ilyen érintetlen városka is, de mi csak ezt ismerjük, Perugia és Siena is ilyesféle, de valamivel nagyobb, közismertebb s forgalmasabb. Ha csak lehet mindkettőt meg kell nézni.

⁵ Iván Szilárd (1912–1988) festőművész '28-'29-ben Szőnyi István magániskolájába járt, majd Réti István és Varga Nándor Lajos volt a mestere, 1962–1984-ig a Képzőművészeti Főiskolán tanított.

⁶ A Fixi-Faxi elnevezés Szőnyitől származik. Egyszer Zebegényben egy olyan cirkuszi társulat lépett föl, amelynek csak két tagja volt, az egyik a kasszában ült, a másik a közönségből hívott egy vállalkozó kedvű gyereket, akit így szólított meg: „Kedves Fixi-Faxi kollega...” Ez annyira megtetszett Szőnyinek, hogy azután minden gyermeket így hívott, Zsuzsáékát is rendszeresen így szólította meg leveleiben.

Elkezdtem már gondolkodni a pályázat megoldásán, melyről Anyu a múltkor írt s oda lyukadtam ki, hogy csinálók egy rendes, nekem megszokott témájú vázlatot, építkezés, cséplés, hídépítés, munkások stb. s a két végére a képfelületnek egy-egy katonát teszek, amint őrködnek a békén. Így azután még gusztussal is csinálom a tervrajzot. Egy csomó időmbe és pénzembe is fog kerülni, mert a méreténél fogva a pesti műteremben kell megcsinálni, tekintve, hogy 2,85 m a szélessége. De nem bánt a dolog, úgy is van egy pár képem, amit be kell fejezni, legalább ezeket is meg tudom csinálni.

Pá, pá, sokszor csókol benneteket Anyu és Apu

(2006.21.1. Első rész Szőnyiné, második rész Szőnyi, géppel írva)

1949. szeptember 5.

Kedves Fixi és Faxi!

Tekintve, hogy némileg elültek a viharok s nyugodtabb széljárás mellett vitorláztok, aktuálisnak tartom, mint gondos atya, a jövővel is foglalkozni. Óvatos duhaj előre néz, látja már, mint forgatják a „nagy” filmet Fixi-Faxiék. Tehát: találkoztam honunk nagy filmesével Gertler Viktorral⁷, kivel együtt vagyok a Művészeti Tanács nevezetű, örök agóniában szenvedő testületben. Megkérdeztem tőle, ismeri-e Balázs Béla⁸ filmkönyveit, mikről is egyet más már hallottam. A legnagyobb elragadtatás hangján nyilatkozott róluk, mondván, hogy az egész filmirodalomban az egyetlen hasznavehető és komoly szakkönyv az övé. Nem tudom, érdekelne-e benneteket, azt sem tudom, ha érdekelne ki tudjuk-e küldeni, de mindenesetre írjátok meg, hogy utána nézzünk-e?

Múltkoriban egy alkalommal gyanútlanul mentem a műtermem felé a Bajza utcában, mikor láttam, hogy Pór Bertalan⁹, kitűnő kollégám célba vesz és egyenest nekem tart. Kisült, hogy a műtermében kirakta a falakra élete munkásságát, miket most kapott meg külföldről s hívott, hogy nézzem meg. Nagyot nyeltem, kitérni a dolog elől nem lehetett, mert közben már odaértünk az Epreskertbe, a műterem elé. Istennek ajánlottam lelkemet és mindenre készen bementem vele. Eléggé viharvert egyén vagyok, de elakadt a lélegzetem s hebegtem, hápogtam a nagy benyomásoktól. Még ilyet nem láttam. Úgy, mint valaha Csontváry tervezte, hogy a Nyugati Pályaudvar üvegcsarnokát kellene kibérelni, az

⁷ Gertler Viktor (1901–1969) filmrendező, főiskolai tanár. Színészként indult, 1927–33 között Berlinben, Bécsben, Párizsban, Londonban dolgozott, 1933-ban hazatért. A második világháború idején külföldön tartózkodott, az 1948-ban államosított Hunnia Filmgyár első igazgatója volt. Számos népszerű filmet rendezett.

⁸ Balázs Béla (1884–1949) költő, forgatókönyvíró, filmesztéta, ő írta Bartók Béla *Csodálatos mandarinjának* és *A kékszakállú herceg várának* forgatókönyvét.

⁹ Pór Bertalan (1880–1964) festőművész pályája kezdetén rövid ideig Münchenben a Hollósy-iskolát is látogatta, hazatérve a Nyolcak csoport tagja lett, a két világháború közötti időt Európa különböző országaiban töltötte, 1948-ban hazatért, s a Képzőművészeti Főiskola tanára lett.

ő képeiből egy nagy kiállítást rendezni és a hadba vonuló csapatokat a képek között elvonultatni, hogy a képekből kellő bátorságot merítse- nek a csatára, úgy kellene az egész fiatalságot a Pór műtermén keresztülvezetni, hogy lássák: hogy nem szabad festeni. Az első kép 1902-ből való, még müncheni akadémista korából és nagyon szépen, igen komoly tehetséggel van megfestve; attól fogva kezd romlani a dolog olyan mértékben, ahogy meg akarta váltani a világot. Itt szerepelnek azok a képek, melyek a „Nyolcak”¹⁰ kiállításán annak idején az egész művészeti életben a legnagyobb visszhangot keltették. Én már gyermekkoromból emlékszem nagy hatásukra. Óriási méretű vásznak, nagy gonddal és munkával megfestve s ma az ember tisztán látja és tudja, hogy az egész egy nagy marhaság. Vagy jóakaratólag meghatározva, tévedés. A legcsodálatosabb az egészben, hogy egy tényleg tehetséges ember, akinek a tehetsége úgy látszik nem elég kemény kötésű, hogy potyázhatja el a tehetségét, ha a teóriák hínárjába kerül, mert hogy tehetséges volt, azt bizonyítja az 1902-ben festett kitűnő képe.

Már régen készültem megírni egy mulatságosabb művészeti vonatkozású dolgot. Pár hónapja, hogy Stróbl Zsiga¹¹ 65. születésnapját ünnepeltük a Fészekben. Tekintettel arra, hogy akkor a műteremben dolgoztam Pesten, elmentem én is. Többek között Szép Ernő¹² is felköszöntötte. A beszédének egy része nekem nagyon tetszett, ezt megpróbálom leírni. A dolog úgy kezdődött, hogy a Japán-beli¹³ társaság legkonszolidáltabb tagja Zsiga volt. Mindig keresett, volt pénze, műterme, rendes lakása. Pólya Tibinek¹⁴ pedig sosem volt egy vasa sem és lakása sem. Többször elment Zsigához, ki aztán egy kanapét adott neki hálóhelyül. Tibi egész nap azon hentergett, Zsigához pedig jöttek a komoly polgári elemek portréhoz ülni, de Tibi semmi szín alatt nem volt hajlandó, se fenyegetésre, se könyörgésre odébb állni. Így aztán Zsigának annak rendje és módja szerint meg kellett egyeznie Pólya Tibivel pénzben, hogy a kellő időben eltűnjön, és Zsiga fogadni tudja illusztris vendégeit. Egy alkalommal, azonban Zsiga vidéken volt és Tibi hiába kereste. Ő azonban nem jött zavarba, volt neki egy másik hálóle-

¹⁰ Nyolcak – 1909-ben létrejött művészi csoportosulás, tagjainak stílusa Cézanne festészetében gyökeredzik, törekvések a kortárs nyugati stílusokkal mutattak rokonságot. Tagjai: Kernstock Károly, Berény Róbert, Pór Bertalan, Tihanyi Lajos, Czigány Dezső, Czóbel Béla, Márfy Ödön, Orbán Dezső.

¹¹ Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) szobrászművész pályája a két világháború közötti időszakban teljesedett ki, frappáns portréi tették világhírűvé, ő készítette a Gellért-hegyi Felszabadulási emlékművet 1947-ben, és a Parlament előtti Kossuth-emlékmű főalakját.

¹² Szép Ernő (1884–1953) népszerű költő, színpadi szerző, regényíró volt, mostanában újra felfedezik mint a modern abszurd irodalom hazai előfutárát.

¹³ Japán kávéház – az Andrassy u. 45.-ben működött, ma az Írók Könyvesboltja van a helyén. Híres asztaltársaságai írókból, költőkből, színészekből, képzőművészekből álltak.

¹⁴ Pólya Tibor (1886–1937) festőművész, karikaturista, könyvtervező 1912–19-ig a kecskeméti művésztelep tagja volt, az 1930-as évektől a szolnoki művésztelepen élt, jeles magyar írók (Krúdy Gyula, Karinthy Frigyes) műveit illusztrálta.

hetősége. Szép Ernő a Margit szigeten lakott két szobában. Tibi fogta magát és elment abba a kávéházba, amelyikben Szép Ernő állandóan tanyázott, írta cikkeit és főleg kártyázott. Akkoriban is kártyázott; Tibi szépen megvárta, amíg éjfél felé a kártyaparti befejeződött s Szép Ernő busás nyereséggel kelt fel a kártyaasztaltól. 60 koronát nyert. Úgy egy óra felé mentek gyalogosan a (Margit) Szigetre (ez a gyaloglás volt Szép Ernő egészségügyi sétája), s ahogy andalogtak szépen a hídon Szép Ernő egy kukliprédikációt tart Pólya Tibinek s szidja veszettül, hogy milyen lusta disznó, nem dolgozik semmit; vegyen példát őrá, mármint Szép Ernőről, az igaz, hogy ő sem dolgozik, de legalább kártyázik s megkeresi ezzel a napi kenyerét. S azt ajánlja Tibinek, hogy holnaptól fogva kezdjen új életet. Az új élet kezdéséhez forgótőkét ad neki a mai nap nyereségéből 10 koronát, ha Tibi megígéri a javulást. Tibi mindent megígér, s már tervezik, hogy holnap mindjárt rajzol a Borsszemjankónak és a Fidibusznak¹⁵ egy-egy rajzot, ott úgy is alig várják, hogy kapjanak tőle valamit. Tervezgetés közben lassan hazaérnek s Szép Ernő mondja Tibinek, hogy van neki egy csodálatos francia pálinkája, mit csak drága pénzen a Gerbeaud-nál lehet kapni, de ő bizony nem sajnálja, mert ezt az ünnepélyes pillanatot koccintással meg kell pecsételni. Egy-egy pohár pálinkát spendíroz, mert a Gerbeaud-nál 1 korona egy ilyen pohár pálinka. Ez meg is történik, s utána lefekszenek, hogy másnap megkezdje Tibi az új életet. Szép Ernő átmegy a hálósobájába, Tibi pedig a kanapéra lefekszik. Szép Ernő nem tud elaludni. Egy jó idő múlva hallja, hogy Tibi halkán átszól: Ernő! Ő nem válaszol, teteti, mintha aludna. Utána Tibi hangosabban újra kezdi: Ernő! Szép Ernő most sem válaszol. Erre hallja, hogy szép csendesen Tibi felkel a kanapéról, mezítláb odasettenkedik az asztalhoz. Szép Ernő a nagy csendben hallja: glu-glu, önti Tibi a pálinkát a kupicába és iszik. Erre Szép Ernő elkezd kiabálni, hogy mégis szemtelenség, te pernahajder, hogy megiszod a pálinkámat, de nem baj, holnap reggel a beígért tízesből levonok egy koronát, s csak kilencet kapsz. A glu-glu és a többi megismétlődik többször, hasonló körülmények között, ami mindig egy újabb korona levonását eredményezi. Már hajnalodik, mikor öt koronánál tartanak, s Szép Ernő szidja Tibit, mint a bokrot. Erre Tibi megjelenik a hálósoba ajtóban a pálinkásüveggel és két kupicával s azt mondja, fene egye az új életet, van még öt koronám, legyél a vendégem s leül Szép Ernő ágya szélére s mindketten isznak. Ez a története annak, miért nem sikerült Pólya Tibinek új életet kezdeni.

Nekem nagyon tetszik ez a história, de nem tudom Zsiga mit szól hozzá, mivel róla alig van benne szó.

Pá, pá sokszor csókol benneteket Apu.

(2006.44.1. Szőnyi István, géppel írva)

¹⁵ Borsszem Jankó, Fidibusz – korabeli karikatúraújságok.

„mennyi újat tudsz közös sorsunkról”

Csorba Győző és Fodor András levelezése

Az ezredforduló idején riasztó tapasztalatok és jelzések szaporodnak a szellemi értékek elfeledéséről és elsorvasztásáról, jobbra érdemes életművek mellőzéséről, az intellektuális közöny és a nyegle előkelősködés veszélyeiről. A védekezésre szorító légkörben megkülönböztetett figyelmet érdemel minden olyan kísérlet és vállalkozás, amely az irodalmi közelmúlt (amnéziának talán leginkább kitett) korszakát igyekszik emlékezetünkbe idézni és dokumentálni. Érdemleges szerepet vállal a felelős hagyományörzésben a pécsi Pro Pannonia Kiadói Alapítvány rangos sorozata, az Irodalmunk Forrásai; itt jelent meg az a hézagpótló kötet is, amely a közelmúltban elhunyt két kitűnő költő kevés híján fél évszázadon át tartó levelezését tartalmazza.

1947-ben Fodor András érettségi és Eötvös kollégiumi felvételi vizsga előtt álló kaposvári diák, Csorba Győző 13 évvel idősebb Baumgarten-díjas költő, a Sorsunk című pécsi folyóirat versrovatának szerkesztője. Takáts Gyula ajánlása nyomán ő küldte nyomdába a középiskolás költőjelölt országos fórumban megjelent első versét. A dél-dunántúli, somogyi és baranyai kettős indíttatás Fodor számára nem maradt a pályakezdés véletlen esetlegessége. Takáts és Csorba fölfedező gesztusát és bizalmát minden lehetséges alkalommal viszonzta és továbbadta. 1948-ban és 1949-ben a kíméletlen bolsevista irodalompolitika minden polgári és „népi” fórumot megszüntetett, a Sorsunkat előbb, a Fodort fölkaroló Választ valamivel később. Egzisztenciájuk veszélybe kerül, szellemi létfenntartásuk válik fenyegetetté. Ekkor írja le Fodor a kölcsönös támogatás és a lelki közösség értékelvű fogadalmát: „Nem a kéz kezét mos elve alapján, hanem a sokkal mélyebb, művekkel és barátsággal igazolható barátság jogán kérlek és biztosítlak, ha valamiben segítségedre vagy segítségetekre lehetek, számíthatsz rám.”

A személyes barátsággá átalakuló kölcsönös rokonszenv később egyre jobban kidomborodó motívumai, a helyzetérzékelés, a közérzet és az ízlés közösségének vagy hasonlóságának alapmozzanatai manifesztumszerű világossággal fogalmazódnak meg Csorbának abban a levelében, amelyben Fodor első kötete, a *Hazafelé* olvasói élményéről számol be; a mester bátorító szavain átüt a pályatárssá avató, a kettejüket közös táborban elhelyező gesztus nyomatéka: „Jó úton jársz és tehetséges vagy; még sok szép verset várok tőled. Látható mai líránk csúnya züllöttségében különös öröm egy fiatal költő első kötetében ilyen nemes hanggal és formával találkozni. A nagy művészet egyik fő erénye az árnyaltság. Líránkból szinte teljesen kipusztult; manapság nagyfejszével szokás a külső és a belső jelenségekhez közeledni. S így születnek a tuskóverssek, amelyekkel nem tud mit kezdeni az ember. A Te költészeted a finomság, a míveség lírája. S tömény dunántúlisága számomra még kedvesebbé teszi.” Fodor András 1959-ben, *A szó ünnepe* című Csorba-kötet megjelenése után üti

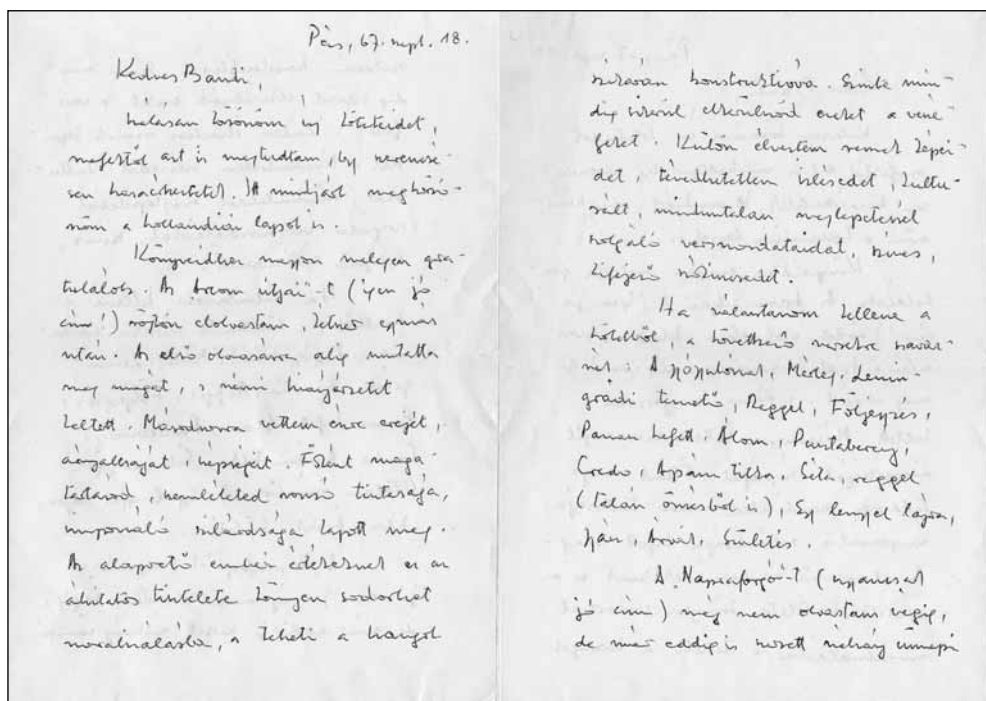
le azt az alaphangot, amely később is, évtizedeken át folytatódik és variálódik, amikor kettejük kapcsolatáról és Csorba „régi erényeiről”, verse „megrázó igazságáról”, „mélységesen emberi vallomásáról” értekeznek. „A kötet olvasása közben sokszor és jólesően ismertem föl azt a Csorba Győző-i hangot, amelynek komor őszintesége már kaposvári diákkoromban is olyan mély hatással volt rám. Magadról tudhatod, az ember milyen örömmel fedezi föl újra meg újra a forrást, ahonnan kapott valami személyiségéhez szöveget, valami fontosat. Alig van nagyobb szellemi élmény annál, mikor a régi elfogultság ismét igazolódik, ha az emlékünkből élő ragaszkodás új ízekkel, színekkel gazdagodhat.”

Kettejük számára a levelezés nem utolsó sorban a hiányzó kritikai visszhang pótlása, a kölcsönös odafigyelés jelzése, egymás megerősítése az irodalompolitika és a kritika igazságtalanságaival szemben. Csorbát sokáig elkísérte a „pesszimizmus” vádja (erről a jelenségről annak idején Illyés Gyula kezdeményezett nagy hullámokat vető vitát). Fodor kritikát írt az *Ocsúdo évek* című önéletrajzi versciklusról, bár nehezményezték, hogy elfogadja és megmagyarázza Csorba pesszimizmusát. Csorba együttérzően reflektál egy sokáig késleltetett Fodor András-kötet (*Tengerek, dombok*) sorsával kapcsolatos hírre: „Csakhogy köteted körül is elsimultak a hullámok! Ez megnyugtató, bár egy lírikusnál, főként egy fiatal lírikusnál, nem is olyan kevés a 3 esztendő várakozás egy kész kötettel.”

Teljes visszhangtalanságra a szó szoros értelmében egyikük sem panaszkodhatott. Csorba már a Weöres Sándor pécsi időzése éveiben kialakított bírálati módszert gyakorolta és adta át több nemzedékhez tartozó pécsi és onnan elköltöző pályatársainak: egyenként minősítették, „osztályozták” a műveket, ez megkönnyítette a lapszerkesztés munkáját és ellenőrizhetővé, összehasonlíthatóvá tette a versekről, novellákról kialakított véleményeket. Fodor is jegyzetelven olvasott, kontrolláló baráti kört alakított ki azok közreműködésével, akiknek adott a véleményére. De a hivatalos műbírálat, főleg a hetvenes évek elejéig, tartózkodó, gyakran ellenséges volt velük szemben; Csorba még azután is kevesellte s részben a vidéki írók magányával magyarázta a visszhangtalanságot: „Köszönöm szép szavaidat újabb verseimről. Megvallom, nagyon jólestelek, itt helyben ugyanis a szó szoros értelmében *semmi* visszhangja nincs annak, amit csinálok, még annyit se nyögtek felém, hogy látták a verseimet itt vagy ott. A távoli (pesti) vélemények pedig – ahogyan gondoltad is – nem jutnak el hozzám.” Fodor is sokszor érezhette magát idegenül a közösségihiányossá torzított, az egyéni és a csoportérdekeket egymás rovására kijátszó kádári-aczéli korszak légkörében. Jó ügyekben való buzgalmát olykor meddőnek, hiábavalónak érezte. A *Szólj költemény* című József Attiláról szóló könyv fogadtatását ecseteli, de általánosabb érvénye van következő panaszájának: „Mindig beleesem jóhiszeműségem csapdájába, hogy tudok valamit nemzedékemért tenni. Ezt a könyvet kifejezetten nemzedékem nevében akartam asztalra tenni – s akár hiszed, akár nem, Nagy László kivételével senki se akadt még, aki magától és szívesen szóba hozta a pusztát a tény is, hogy megkapta és elolvasta a könyvet. (...) Igazán nem önérzetem éheznek a társak elismerésére; itt valami többről van szó. Idestova húsz éve vagyok író, de mindinkább belátom: barátság, emberiség, okosság inkább a céhen kívül terem.”

Közös szívügyük volt a vidéki kulturális központok erősítése, egyáltalán az irodalom decentralizációjának támogatása a kórosan túltengő Budapest-

imádattal szemben (a Jelenkor és a Somogy szerkesztése, a Berzsenyi- és a Csokonai-kultusz fölkarolása, a költészet ünnepének győri rendezvényei stb. – gyakori témái a levelezésnek). Egymás küldeményeire (olykor az ismertebb lapokban, folyóiratokban olvasott írásaira) gondosan, fölkészülés és nem egyszer piszkozatban való előzetes megfogalmazás után térnek vissza. Recenzió hosszúságú és esszéigényű levélrészleteikből szinte az egész termésre kiterjedő szövegyűjteményeket lehetne összeállítani. Nemcsak a verses életműre figyelnek, más műfajokba is követik egymást, többek között a műfordítás, az esszé, a napló, a pályaösszegző interjú területére. Fodor András olyan műfordításkötetről is megemlékezik (folyóiratban megjelent kritikában), amely inkább keserves kötelességteljesítés volt Csorba számára, mint lelkesen végzett alkotás (A. P. Mezsirov: *Búcsú a hótól*), Csorba pedig örömmel fedezi föl Fodor zenei tájékozottságát és értekező prózájának művészi kvalitásait. A *Vallomások Bartókról* című kötetet így méltányolja: „Végül nem hallgathatom el, mennyire élveztem ritkaszerű, hajlékony, elegáns, szellemes, finom felhangokkal kísért stílusodat. Nem sokan tudnak manapság így prózát írni.” – A szemlélet és az ízlés rokonságán kívül a finom különbségek is kiviláglanak olykor, ha egymás verseiről beszélnek. Fodor a maga őselményéhez tér vissza újra meg újra, amint Csorba beteljesedő pályáját nyomon kíséri. Mégsem ismétli magát; észleli a korábról ismert hang folytonosságát, de a bővülést, a megújulást, a terjeszkedést és hódítást is számon tartja. „Nemcsak a korábbi jellegzetes hang él tovább, de változtatni, újítani is tudsz. (...) És hogy volt erőd, kedved, olyan szarkasztikus és bölcsen igaz megnyilatkozáshoz, mint a *Sok költő...*” Együtt szemléli, összehasonlítja Csorba költészetét nemzedéktársaiéval (Weöres, Vas,

Takáts, Kálnoky), észreveszi a Pilinszkyhez hasonló és tőle eltérő vonásait. Kitapintja a műfordítások legeredetibb, legegységibb vonulatát, és szerényen megállapítja, ha egy-egy versük „konzekvenciájának” hasonlóságában fölfedezi az életérzés rokonságát.

Csorba Győző értékelő elemzése általában két részre osztható. Először a főleg egyetértő, dicsérő összbenyomását rögzíti, azután azokat a verseket taglalja (mindig címetek társítva jellegzetes típusokhoz), amelyek „kevésbé tetszettek”. A *Könyomat* című kötet elemzéséből hosszabban idézek: „Új kötetben örömmel találtalak meg újra Téged, minden emberi értékeddel, szíveddel, szépségeddel. Elsősorban is azzal, amit a kötet olvasása közben a legtöbbször följegyeztem magamnak, t.i. hogy ‘kötődés’, ‘kapcsolat’. A legkülönfélébb változatban: baráti, szerelmi, szülői, gyermeki, pályatársi stb., stb. Azt hiszem, ez az oka, hogy a kötetben véges végig valami *nagy emberi melegséget* éreztem. Ugyanakkor féltő, gyakran harcos aggodást minden és mindenki ellen, ami és aki az emberi kapcsolatokat föl akarja dúlni, meg akarja rontani, támadja vagy elárulja. S ezzel a magatartásoddal – úgy érzem – végképp lefegyvereztél, végképp meggyőztél róla, hogy Neked az ilyen értelmű életforma ‘a más ügyében ollózás’ egzisztenciálisan szükséges, még akkor is, ha rengeteg energiádat fölemészti, s elveszi a közvetlen írói tevékenységtől.” Vissza-visszatérő kifogásai éppen ennek az energiapazarló „életformának” a költői lecsapódását illetik. Kritikával fogadja a „csalódás” verseit. „Melyekben gyászolod volt barátaidat, híveidet. (...) Azt hiszem, hogy aki menni akar, azt hagynunk kell menni! A Te fő hibád (erényed? gyöngeséged?) mindig a túlzott bizalom, segíteni akarás és -készség volt. Ne gyötörd magad a hálátlanság miatt!” Legszívesebben tiltó táblát állított volna Fodor némelyik versihlető témája és erkölcsi aggályosságra valló gesztusa elé: „Elszorították szívemet a barátságokat gyászoló, számonkérő versek. Ezekkel a versekkel (vagy Veled?) azonban vitatkozni is szeretnék. Én például semmiképpen nem írnék verset, (vagy ha igen, legfeljebb epigrammát) arról, hogy valaki nem fogadta a köszönésemet (...). Igazat adok a levélírónak: Nem lehet folyton adni, meg adni... Főként olyannak, aki nem érdemli meg. Meg kell tanulni rúgni is. –”

Hajlottak rá, hogy a maguk felismerten korlátozott eszközeivel beleavatkozzanak az irodalom értékrendjébe, ízlésüket, társadalmi és esztétikai kultúrájukat, ahol lehet, érvényesítsék a politikai szempontok dogmatikus képviselőivel, az ideológiai diktátumokhoz igazodó apparátusemberekkel szemben. Csorbának Pécssett – bár olykor visszaszorították vagy szándékosan húzódtott háttérbe – feltétlen tekintélye volt, s ezt a hatalmon lévő vagy a hatalomtól függő partnerei is elfogadták. Fodor felemás helyzetben, a kiemelt főszereptől ódzkodva, de másokét meghaladó munkavállalással, felelősséggel és szervezői tehetséggel töltött be olyan pozíciókat, amelyek szavazati vagy legalább hozzászólási lehetőséget biztosítottak számára művek közléséről, értékeléséről, személyek legitimációjáról, díjazásáról szóló vitákban. A levelezés tanúsága szerint is fontos szerepük volt például Bertók László fölfedezésében és abban a drámai döntésében, hogy idegenkedését legyűrve élete egy fontos pillanatában visszahúzó nosztalgiai ellenére Pécssett maradt. „Bertók Lacit, ha elmegy Hozzád, karold föl, támogasd, nagyon árvának, becsapottnak érzi magát szegény.” Fodor e levele után néhány nappal Csorba higgadtan foglalja össze az időközben lezajlott

beszélgetés lényegét: „Úgy látom, a hely- és helyzetváltozással természetesen együttjáró lélektani billenést fantáziájával eltülozza. Nyilván nem kaphat egészen rövid idő alatt lakást; nyilván meg kell szoknia új munkakörét; nyilván idegen arcok veszik körül mindenfelé. Mindezt azonban tudnia kellett vagy kellett volna, mert magától értetődő. És azt is, hogy a Pécsre költözéssel mit nyerhet. Én ebben a szellemben iparkodtam a lelkére beszélni, egyébként megértve lelkiállapotát, s vele érezve.” A történetnek a levelezésből hiányzó epikus részleteit kitűnő lábjegyzet segít rekonstruálni. – Más pártfogoltjaik esetében is igazolta őket az idő. Csorba fedezte föl, Fodor is egyengette Kalász Márton pályáját, több-kevesebb sikerrel szót emeltek a protokoll-listákról rendszeresen lemaradó Szabó Ede mellett; egyetértettek több dunántúli, köztük pécsi és onnan elszármazott író támogatásában. Fodor mindent megtett, hogy Csorba az országos elismerés dolgában is a helyére kerüljön. Érdekes fényt vetnek az aczéli kulturális diplomácia és az azt kiszolgáló irodalmi vezetők cinizmussal, önkénnyel tetézt hatalmaskodására az irodalmi díjak odaítélésével kapcsolatos visszaélések. Fodor 1971. III. 4-i levelében írja: „Talán eljutott Hozzád a hír, hogy a költői Szakosztály vezetősége Kalásszal együtt József Attila-díjra jelölt. Örültem, hogy titkári minőségemben én inicializálhattam a javaslatot. Elődöm, Somlyó György engem is beajánlott az I. fokra Pilinszky és a Te neved mellé – de Darvas magasabb szempontú előterjesztésében már Sípos Gyula neve szerepel az én nevem helyén, hiszen ő a felszabadulási regénypályázat jutalmazott hőse, ki meri azt mondani, hogy nem jár neki még több babér.” Egyikük sem kapja meg akkor a díjat, de Csorbát nem éri meglepetésként a mellőzés: „örülök, nagyon örülök neki (ti. a fölterjesztésnek), de alig számítok rá. Vannak itt erők...” Fodor nem tudja így visszafojtani ellenérzését: sajnálja, hogy idő előtt elújságolta a „jóhírt”, és szinte azok helyett is szégyenkezik, akiket „ezért vagy azért mégis kitüntettek”. „Másik nagy naívságomért Tőled kérek bocsánatot. Kár volt elhinnem, hogy Te mindenképpen ott maradsz a J. A. díj listáján – s nem lett volna szabad Benned a józan kétségek közé szorított, de mégiscsak jogos reményt fölkelteni. // Legfrissebb értesüléseim szerint a lista immár egészen pocsecské vált. Az első kategóriában dísznek, álságos kompenzációként, meghagyták Pilinszkyt – s beraktak csomó nevet, akiket egyik szakosztály sem kért.” Szégyellné magát, írja, Bertha Bulcsú bőrében, s Kalász Márton esetében is „úgy mutatkozik, mintha (...) diplomáciai megbízatásához kapná a pójtutalmat. Így alakulhatott át egy művészeti díj a vélt hűségért járó obsittá.” Az idézet világosan tanúsítja, amit különben is tudunk, hogy Fodor nem az egyes díjazottaktól sajnálja a sikert és a támogatást, hanem a visszaélésre rendszeresen lehetővé tetté nyújtó mechanizmust és azt a korrupt, megalkuvó szellemi közeget bírálja, amely a saját vélt érdekében elvtelenül együttműködik a hatalommal, és demokratikus jogaival sem tud mit kezdeni.

Visszatérő témája a levelezésnek és a szerkezeti egység egyik tartópillére Fodor szervezői agilitása. Minden érdemesnek látott jó ügy mellé odaáll, a távolinak, esélytelennek látszó vállalkozást sem becsüli le „provinciálisként”; éppen ellenkezőleg, lehetőleg mellékesnek látszó, kevés feltűnést keltő közlönnyöket használ föl súlyos mondanivalók terjesztésére. Egyetlen példát fölnagyítva: országos figyelmet ébresztett a Széchényi Könyvtár könyvtárosokat tájékoztató folyóirata, az Új Könyvek iránt. Jónévű, részben ellenzéki szerzőkből

en egyt leplehazalt utolai templomomost
 det Tanyt is honnan - honnan jatekallias
 lenne.

A Vason utlagasaita honnan nemul
 "Mucius" e. nemmet ajantaimu elis-
 solon, artem a Sela is mulatias-t,
 vigint is "Eti ablati migath" c. a Rad
 Orsam a kovalat = rokerentor nemputat
 alapjan.

Honnan "salati" gratulaciolet
 is, ha minden jot meg, huzasom
 Zibreci nagyapa lehel.

Nagyon esderelne, mit tapasztalt
 honnamiban. Levelem, migy isd talat
 korul elot-utot. Liptot Peli mig
 mintig nem liddi a jindet. Sajkel-
 nem sima, mi is ota.

Jemeltem mindent koronast,
 heronlat, indrolat, oledet hiddre.

1/10/20

Povits on 17

Kedves Barati,

nagyon levan velarolok, ne
 hozagudjat este. Folent ariet migol
 dem, met atyan levelettel la-
 tom, egy bontat nyben velenyemel
 is leled.

Meztisemul hozgajon, by
 sept. 30-y denyboronyban (pombret-
 ten: Vasiben) notam a hozas
 Kottitelalhozom, orman line keljen
 (yomorfokien? vinas influensa?)
 ehetem hura, a bulajdonleppen mig
 ma sem eszem qoren jot vupam.
 Kolan mig okt 15-y el kellet vol-
 ma hiddenen a Magyarsag el jide-

tem kenevat (vash holnap, 18-an
 indolom). A pengelredis kedvullanne
 lett, lefovorot.

A varosi ut indolben eseter
 nott; Natos S. val mentem a a
 let felonyed. Kas, by ely lever
 kengyel hestovel sironet telalhoz
 mind. A Te nevedet tol ill, hol
 ott hallotam onyepit, egy velarice
 enderom konyoran: Rymlichovics
 (jot von?) tocam kedeste, by vey,
 mit onulra. Kuntolok a kengyellet,
 arlat is, ariditell nemyep lapovolatba
 nem kentelem, nagyon vomas varolite
 melet enderomul lattam.

Honnan nepen jingelverepedat,

by levelezettel is "Ill melletem..." arto-
 lojuba, honnan mig navaidat vijelt
 voronimul. Megepeltom: nagyon jolentel,
 ill hiften nyanis a no vora eteluloben
 sammi vroslangja muss annul, aint
 onulok, mig a kengyellet vor dork-
 ten sem. Megepeltulok bostol, mig
 not anjot se nyoznek felem, by
 lattal a vossimet it mig ott. A tavoli
 (parti) velenyepel party - atyan
 gondolat is - nem jufurat el honnam.

Nem her harit mos" alas lenni,
 de velaban onulok oonimul obertam
 Filip-utradet a mig San Miruato el
 Monte - vossel. Meleg, bontlem a vopu-
 arret vizes, gondolatolom ganday
 enderom a vas mig aiet is leled, met

válogatta a recenziókat író törzsgárdát, gyakran jobb anonim kritikák jelentek meg ott, mint az ismert folyóiratokban a neves hivatalosaké. Csorbának is másolatot küld vagy értesíti, ha érdemleges, figyelemre méltó írás jelenik meg róla.

Alapeszméjét, a kölcsönös segítségvállalást és támogatást gyakran a rendező, a szervező félig bújtatott hatáskörében szolgálja: Vas István éleslátása és megnevező képessége kellett hozzá, hogy a „kötőanyag” metaforával érzékeltesse ennek a minőségnek és funkciónak a nélkülözhetetlenségét. Panaszok és belső konfliktusok is támadnak az önként vállalt terhek túlnyomásának érzékelésekor: „Úgy alakult a sorsom, hogy túlságosan nagy szerepet kapott benne az emberi kapcsolatokba vetett hit (...) pedagógiám másokon észlelt csődje”; „Én az agyonhajszoltság tüneteit érzem.”; „Nehezen élek: lelki szabadságom semmi. Státusügyemet mindmáig nem oldották meg, félpénzen látok el két munkakört”. Nem időrendben illeszkedik ide, de Csorba vigasztaló tapintatára kiváltképpen jellemző a következő levélrészlet: „Nem szeretném, ha félreértenél, de én úgy érzem, hogy a próbáltatások jót tettek költészetednek. Az utóbbi időben azok a verseid szaporodtak, amiket én a régiekből is főként szerettem: a drámai, gyakran tragikus hangú, kevésbé csiszoltra formált, nem epikus alapszövegetű, igen lírai versek. Ha az elmúlt évnek volt része ebben (azt hiszem, nagyon is), akkor már ezért egyedül sem szabad annyira haragudnod rá.” A „próbáltatások” előnyének gondolata sztoikus alapelv, és vezérfonala, sok részletet megvilágító világnézeti tartalma ennek az egyszerre szolgálatszerű és bensőséges barátságoknak.

Növelte és színezte kölcsönös rokonszenvüket velük született családszeretük, a feleség, a gyermekek és az unokák iránti ragaszkodás és aggodalom. Formulaszerűen ismétlődik, de sohasem hat őszintétlennek, hogy a búcsúzásban kézcsokot, csókot küldenek a Családnak, a dedikációkba belefoglalják a hozzátartozókat. Betegségekről, baleseteikről, rosszulletekről ismerősöktől is tájékozódnak, levélben is érdeklődnek, részletek dolgában is informálják egymást. Csorba rajongó családi elkötelezettségét talán közvetlenebb kinyilatkoztatásoknál is beszédesebben jellemzi, hogy számára viszolyogtató szakszervezeti beutalós üdülést vállal övéi érdekében. „Tele vagyok borzadással. Rettegek a tömegetől, a nyüzsgéstől. Csak a család érdekében vállaltam, mert más lehetőségem nem volt.” Hogy milyen belülről átélt szolidaritással élte meg a másokat érintő csapásokat és kríziseket, azt érzékeltesse ezúttal két példa. Nem maradt meg az a Csorba-levél, amely Fodor nagyobbik fiának, Dávidnak a villamosbalesete után tanúsítja együttérzését 1966 szeptemberében, de Fodor „testet-lelket átjáró érzésekkel” olvassa és köszöni meg a belőle sugárzó „baráti szolidaritást”. Csorba még november végén is visszatér az esetre, egyforma beleérzéssel vigasztalva a szülőket és a „kis Dávidot”: „Elképzelem, mennyire szenvedtek Ti szülők, hiszen nálunk még csak hasonlítható baj sem történt a három lánnyal, de a szabvány-betegségek nyomásait azért múlthatatlanul hordozom magamban. (...) Dávid nyilván emlékszik ránk, szeretném, ha elmondanád neki, hogy az egész család aggódó szeretettel várta a híreket róla, és mindannyian büszkék vagyunk rá, mert olyan erős kisfiú volt a legnagyobb bajban, és férfi módjára viselkedik most is. Azt üzenjük Dávidkának, hogy siessen meggyógyulni, mert a tél hamar elmúlik, s a Balaton várni fogja, hogy fűrődjön benne, mintha mi

sem történt volna.” A másik kiemelt példa Csorba megdöbbenése Colin Mason váratlan halálán: „Azért írok Neked, mert Általad ismertem meg, s így Te vagy az, akinek el kell mondanom szomorúságomat, úgy is, mint régi barátjának.” Válaszában Fodor is megilletődötten szólal meg, személyes emlékeken kívül a közös emberi veszteséget hangsúlyozza, szinte előrevetítve a későbbi *Kettős rekviem* alapmotívumát: „Te tudhatod legjobban, mit jelent a Testvér elvesztése. Mert ő nekem nemcsak barátom volt, valamiképpen egész életem, minden törekvésem osztályosa, igazolója. Éppen amiért léte nem volt közvetlenül fogható realitás, az időn, távolságon is győzedelmeskedő legenda eleven megtestesítője lehetett, sorsunk minden irracionális vállalásának értelme.”

Fülep Lajshoz való viszonyuk dolgában több különbség is elválasztotta Csorbát és Fodort; másképp, más oldaláról ismerték Fülepet. Csorba inkább személyes tapasztalatok alapján, extravagáns, öntörvényű különcöt látott benne, akinek a római Magyar Akadémiába érkezésekor egy rokonszenves festőt „ki kellett lakoltatni és máshová költöztetni”, „mert Fülep megszabta, hogy melyik szobában akar lakni”. Fokozta a kapcsolat efféle disszonanciáit, hogy Fülep talán nyersen és keményen torkolta le (ugyanott és nagyjából ugyanakkor) a Csorbához költőként és barátként egyaránt közel álló Weöres Sándort; a Magyar művészet szerzőjének akkor még kötetben hozzáférhetetlen műveit a pécsi költő nem ismerte. Fodor András a mesterhez csatlakozó tanítványként került kapcsolatba Fülleppel az Eötvös Kollégiumban, és lett a későbbi Széher úti csoportos találkozások egyik fő szervezője; két vastos kötetnyi naplófüzérben és emlékező meg vallomásos versek sorában tett tanúságot arról az emberi és intellektuális élményről, amelyet a Fülleppel töltött „ezer este” jelentett számára. A kételkedő kritikus és a meggyőződéses hívő ellentétes kiindulása érezhető abban a vitában is, amely Fodor napló részleteinek a Jelenkorban való megjelenése előtt bontakozott ki közöttük. Nézeteik leginkább a naplóműfaj „impertinenciájának” a megengedhető határai dolgában ütköznek. A naplóíró egy idő után megsokallta az indiszkrécióival kapcsolatos aggodalmakat („lehet, hogy meg fognak lincselni – az is jobb volna, mint ez az áldatlan állapot”), de Csorba sem adta föl azt a nézetét, hogy „Ami 50 év múlva esetleg jellemző anekdota, az most ízléstelen pletyka netán.” Barátságuk mindkettejük számára becsesebb érték volt, mint ez az átmeneti (bár lényegbevágó) vita. „Roppantul sajnálnám, ha több mint 30 éves barátságunkat ez a Fülep-ügy megzavarná, remélem, hogy nem így lesz” – írta Csorba, megelőlegezve a kapcsolat harmonikus jövőjét. De ez nem akadályozta meg abban, hogy az *Ezer este...* kötetben való megjelenésekor is szóvá tegye az ellentmondást: „irodalomtörténetileg alapvetően fontos könyvnek tartom, aminek az értékét azonban erősen csökkentí az olykor már beteges szubjektívitás különféle bántó megnyilatkozása”.

Egy másik emlékezetes példa arra, hogy barátságuk falán „repedések” is támadtak, s ezeket nem elvtelen takargatással, hanem vitázó érveléssel próbálták betapasztani: a Fodor András és a Szederkényi Ervin által szerkesztett Jelenkor közötti konfliktus. Tüskés Tibor leváltása után (lásd: *Volt idő*. Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése) Fodornak a Jelenkorral való kapcsolata hosszú ideig megszakadt: nem küldött kéziratot a folyóiratnak, kötetéről nem jelentettek meg bírálatot. Tüskés és Fodor távolmaradása már-már bojkottnak számított, ami a városi (pécsi) kulturális politikai vezetőknek is szemet szúrt.

Kedves Bandim,
 most fejeztem be a „Születtem föld”-et. Bár 67 másodperc immortum már beléte, de az anyag változatossága, az öbör és nép megismerés és a litván nemzetiség minté analízisét a kötetben tömör, egy tömör.
 A kötetet halálom érzésöm, és nagyon meleg gratulációk hozta.
 Különösen jótélt dedikációd. De köszönök illet a meghívás-ság részesítést is, mert minden olvasóval örömmel fogatható, természetesen könyvelő. Mint tanulmány is.
 Remélhetőleg, a legelső vázlat-mentes tisztelettel megköszönöm a tőlőled átadottat objektív szöveg. Jól ar-tan erre a részre a másik Velede asszony-szöveg. Velede önkéntes, szorongással, hirtelenséggel, kérésre is, kérésre is.
 És igazsága, hogy kedved leg-
 .1.

miféle értelem van.
 Gondolom, hogy jónak a Zamen-
 koroktól olyan formákkal emlékeztetnek
 lények is. Ezt en lények is írtam
 is. Én tisztelettel emlékeztet 2-2 írtam
 könyvet felváltva kötetem szövegével
 emlékeztet a felváltva, barátain közt
 valóban voltak stb. De én semmi lépés
 sem tudom olyan életrajzzal jöve-
 ni emlékeztet, mint Te tetted.
 Az Estvár Kollektívából évek
 óta emlékeztet - más után az álla-
 potom is - népirodalmi feldolgozás-
 ra.
 Külön érzésem, hogy kötetem
 nemcsak a népirodalmi szöveg.
 Az íróirodalmi szövegben a
 Horvát Pártól méltó. Szövegét ol-
 vástól regény Pista újra életem témáit
 lennem.
 Kedves Bandi, még jöveked -

nam, de más is is emlékeztet a kére-
 lés. Bocsánat meg!
 Ezenégy állapotom változatlanul jöve.
 Fejtem nem a régi. Még tudok dolgozni.
 Jelen szövegem, hogy nem találok
 Velede. Adósságtól névvel érzésem
 is nevezetel érzésem.
 Szóvalam tisztelettel érzésem
 érzésem, Tegele a régi barátokkal
 öltet.
 Csorba József
 Pécs, 90. VI. 25.

Csorba békülékenyebbnek mutatkozott, hamarabb elfogadta Szederkényit, és Tüskésnek, Fodornak is mielőbbi kiegyezést javasolt. A *város oldalában* című interjúban később így magyarázza magatartását: „lehet, hogy viselkedésem opportunizmus volt. Nem szégyellem. Mindig az volt a jelszavam, hogy amit meg lehet csinálni, azt meg is kell csinálni. Az embernek legyen mindig annyi esze, én ezt mondtam magamban, hogy egyetlen párt se hozhassa olyan helyzetbe, hogy fejfel nekimenjen a falnak. Nekem is van annyi eszem, mint bárkinek. Ezért nem ugrottam be soha ellenálló ingereimnek, pedig lettek volna.” Jó érzékkel idézik a lábjegyzetek a szokásosnál hosszabban ezeket az önkomentárokat, mert „Csorba és Fodor kapcsolatára, Csorba hatalommal szembeni magatartására” is fényt vetnek. A konkrét viszonyok beható ismeretében kisebb-nagyobb gyakorlati engedményeket elfogadó és megcselekvő kompromisszumkészség válik itt el egy olyan magatartástól, amely szívósabban hallgat a belső „ellenállás ingereire”, bár lehetőleg szintén kerüli a végleges szakítás kockázatát.

A Csorbára emlékező kortársak többféle arcképet őriznek róla, de nem egészen úgy és nemcsak annyiban, mint majdnem minden összetett egyéniségről, aki az alkalomtól, a hangulattól, a körülményektől függően hol ezt, hol azt az oldalát teszi láthatóvá. Albert Zsuzsa irodalmi legendáiban fölidéződik férfiasan szép arca, sajátos humora, életszeretete, lobogása a fiatalság és a női nem iránt, de egy másik éneje is, a szorongó, depresszióra hajló, a váratlan elrohánásra hajlamos és tombolni tudó. (Arról a depresszióról van szó, amelyet Illyés naplójegyzeteiből ismerünk, és amely nem zárja ki, sőt esetleg inkább stimulálja az alkotóképesség működését: „A depresszió igazi átka a túlérzékenység. Nemcsak a pillanat tűszúrásai lesznek dárdadöfések. A múlttól éppannyi támadás jó.”) A levelekben is fel-feltűnnek az idegesség és túlérzékenység riasztó tünetei: kimerítik az utazást megelőző izgalmak, „nehézkés ember vagyok – tudod – idegesítenek a bizonytalanságok”. Láttuk, olykor még a családi együttléte is terhesnek érezte, lányaiban talált örömét is megkeserítette a várt, de fenyegető elszakadásuk bizonyosságga. Pécsi költőfejedelemsége nem kímélte meg a munkahelyi megaláztatásoktól, a pécsi kertés háza környezetének megóvása és a révfülöpi építkezése kapcsán fölgyülemlő terhektől. Rendszeresen panaszkodik „a folytatódó könyvtári gyalázatosságokra”. (Főállásban Fodor is könyvtáros lévén, szakmai kérdésekben is együttműködtek és konzultáltak.) Az ingerültségig fölzaklatja 1974 májusára tervezett, de csak szeptemberben megvalósított hivatalos olaszországi kiküldetésének bürokratikus késleltetése.

1972-ben a Költészet Napja Fészek Klub-beli országos estjén a Fodor által elgondolt műsorszerkezet dramaturgiailag fontos pontján, kiemelt helyen kellett volna szerepelnie; a tervről már március elején értesült, de négy nappal a rendezvény előtt kétségbeesett levélben lemondta részvételét: „Arról van szó egészen egyszerűen, hogy a 14-i estre nem bírok elmenni. Nem a fizikai fáradtság akadályoz (bár így is éppen elegendem van), hanem a szinte teljes idegkimerültség. A különféle itteni események (nem az okvetlenül rosszak, a jók is), olyan feszültséget teremtettek bennem, hogy időnként (minden túlzás nélkül) idegrohamoktól félek. (...) Ha belém láthatnál, talán még nagyobb sötétséget látnál, mint amit én hiszek és érzek magamban.” Ennek a látletnek az őszinteségét, lelki hitelességét Fodor empátiája egyetlen pillanatig sem kérdőjelezte meg, de arra indította, hogy ezután a megértő beleélés jegyében alakítsa

Csorbával is kapcsolatos irodalomdiplomáciai terveit: bármilyen elgondolását és szervezői kötelességvállalását úgy hajlította, hogy számolt a „dunántúli költő” sebezhetőségével és biopszichikai állapota ingadozásával. Javaslatait olyan feltételes módban igyekezett megfogalmazni, hogy a visszakozás, az elhárítás lehetőségét eleve magukba foglalják. Amikor a Csokonai-, a Berzsenyi-, a József Attila-évfordulók (és más hasonló) kapcsán mindig bizakodva számít Csorba rangjához méltó szereplésére, azt is hozzáteszi fölkéréséhez, hogy „de terhelni nem akarok semmiféle kényszermunkával”. Ez az együttműködés végül is gyümölcsözőnek bizonyult, oldotta Csorba elszigeteltségét, s olyan versek inspirációjában játszott közre, mint az Egry Józsefet, a Takáts Gyulát és Illyést köszöntő, az alkalmiságot messze meghaladó, ihletett megemlékezések. Így lehetett tartós és sikeres az Írószövetség választmányában való együttműködésük is; Csorba személyesen dönthette el, hogy részt vesz-e a budapesti összejöveleteken, vagy levélben jelzi javaslatait, szavazatát a díjazásokkal, tagfelvétellel és más ügyekkel kapcsolatban. Részben ennek a laza és bizalmas, de felelősségteljes kapcsolatápolásnak köszönhetjük, hogy írásos nyoma maradt az aczéli kultúrpolitika egynémely bizarr intimitásainak, például hogy a nyolcvanas években azt is mérlegelni és szabályozni kellett, meghívhatják-e Pécsre „közvetlenül egymás után” Mészöly Miklóst és Csoóri Sándort.

A levelezéshez Tüskés Tibor írt előszót, összeállította, a jegyzeteket készítette és az utószót írta: Pintér László; az ő hozzájárulásáról a kötethez külön kell megemlékezni. Előzőleg megszerkesztette ugyanebben a sorozatban Csorba Győző és Bertha Bulcsú levelezéskötetét, nagyon valószínű, hogy ezután is lesz kedve és alkalmá a Csorba-filológia és -szöveggondozás szolgálatára. „Csorba Győző az apósom volt”, írja keresetlenül, majdnem negyedszázadon keresztül éltek „családi kötelékben”. Ez könnyíti is, nehezíti is munkáját, akárcsak céhen kívülisége, outsider mivolta az irodalomban és az irodalomtörténetben. Helyzetéből következik, hogy kommentárjai több személyes emléket, a családban közszájon forgó információt tartalmaznak, mint amennyit hasonló műfajú munkákban megszoktunk; Csorba Győző szövegeit magyarázva nézőpontja egészen közel esik a levélíróéhoz, de ahol lehet, Fodor naplóit és felesége, Sárika eligazításait is figyelembe veszi. Szándéka szerint óvakodik a kívülálló okoskodásától, nem akarja összezavarni „a jól bevált irodalomtörténeti kliséket”. „Mindössze őszintén megírtam, ami nekem, mint az egyik fél közeli ismerősének a papírra vetett gondolatokról eszembe jutott”, így foglalja össze jegyzetírói koncepcióját. Ezt a becsületesen vállalt szubjektivitást tiszteletben tartva és méltányolva, Pintér számos megfigyelését ajánlatos szemtanúi adatközlésként figyelembe venni; ilyenek például Csorba Győző családi életével, munkahelyi gondoljaival, mindennapi szokásaival, testi állapotára és a lelki életére vonatkozó panaszaival kapcsolatos észrevételei. („Csorba mindig érzékeny ember volt, a legkisebb jó vagy rossz esemény is erős reakciót váltott ki benne. A hetvenes évek második fele pedig az öregség és a család szétesésének rémét vetítette eléje. /.../ Nem omlott azonban össze, ideggyógyászhoz sem ment...”) A gyűjteménybe bekerült szövegeket előzőleg csoportosítani és rostálni kellett. Pintér az inkább többet, mint kevesebbet’ elve alapján dönt, ha nincs meg az eredeti, közli a fogalmazványt, ha valami elkallódott, következetesen figyelmeztet rá. Néhány esetben éppen a teljességigény túlzásából eredeztethető a választott

kétséges megoldás. Nehezen indokolható a 63/1. számú kézírásos piszkozat közlése: első bekezdése nincs kapcsolatban a levéllel és Csorbával, a többi nem tartalmaz újdonságot az elküldött végleges változathoz képest. Több mint gyanús a 75. és a 75/1. számú levelek eredetisége, a kitépelt kockás írólapok és a bizalmas(kodó) hang nem vall a Fodor család levelezési stílusára. – A levélközlés technikája lehetne egyszerűbb, jól bevált hagyományok, kínálkozó minták sokasága áll rendelkezésre. A sorszám után elég lenne mondjuk: CSORBA GYŐZŐNEK (a nagybetűs szedés elősegítené a levélszövegek szétválasztását, a második sorszám felesleges). A leveleket közrefogó idézőjelekre nincs szükség, helyettük a valóban indokolt helyekre macskakörmöket kell beiktatni. Megkönnyítené a kötet kezelését, ha a leírt vagy kikövetkeztetett dátum mindig a szöveg elejére (fölülre) kerülne. Csak dicsérni lehet az ügynöki jelentések közlését a 32. és a 145. levél jegyzeteiben, ezek kézzelfoghatóan érzékeltetik a besúgások és a kötelező, de sohasem eléggé eredményes óvatosság akusztikáját a „kommunista-szocialista rendszerben”. Üzenhetnek „barátok útján”, rejtjelezhetnek bárhogyan a levelezők: maguk is tudják, hogy a mimikri átlát-szó, éppen ezért a tessék-lássék színlelés ironikus és következtelen.

A lábjegyzetekben előforduló pontatlanságok vagy félreérthető egyszerűsítések közül néhány felötlőbbet említünk meg: tárgyi tévedést is tartalmaz a Válasz folyóiratról szóló összefoglalás és korszakolás (2./5); Tózsér Árpádot akaratlanul is lefokozza „a szlovákiai irodalomtörténész” meghatározás (36./7), Pór Juditról sem mond eleget a 95./3 számú jegyzet; a 154. számú levél szövegében értelemzavaróan el van írva a Sinka-idézet (helyesen: „az egész műbe értelmet vitt”), ugyanazon a lapon Takáts Gyula verskötetének címe így helyesbítendő: Villámok mértana. – A nagy szorgalommal és odaadással készített apparátus kezelhetőségét csökkenti, hogy túlzásfolt és heterogén (különösen a *Betűrendes mutató*): ömlesztve tartalmazza a levelekben és jegyzetekben előforduló „személy-, hely, testület és intézmény-neveket, valamint mű és kötetcímeiket”. A *Függelék*ben a két költő egymásnak írott dedikációi olvashatók, a Csorbának küldött küldemények esetében terjedelmesebb annotációval.

Pintér László érezte a feladat nagyságát és fölismerte időszerűségét; összefoglalásul és befejezésül egyetértően idézzük Utószavának néhány mondatát, amelyekből a hibázás lehetőségének szerény megvallásán túl a jól és örömmel végzett munka jogos öntudata is kicsendül: „Olyan személyes ismereteket kapunk olvasás közben, amelyeket Fodor naplói, Csorba vallomásai, nyilatkozatai sem tartalmaznak: a levelek két *ember* kapcsolatának hol drámai, hol hétköznapi, ritkábban mulatságos, gyakrabban szomorú, néhol tragikus epizódjain keresztül teszik lehetővé két *alkotó* életútjának megismerését. Az emberi kapcsolat és az alkotó munka egymásba állandóan áttűnő együttese az, ami a levelezést számomra is élvezetessé tette, revelációként hatott, s átsegített a mechanikus irodalomtörténeti 'aprómunka' nehézségein.”

(„... hűséges baráti ölelésemet küldöm...” Csorba Győző és Fodor András levelezése [1947–1996])

Mi lesz avval a szerelemmel?¹

Válogatás Polcz Alaine és Ablonczy Anna leveleiből (2. rész)

Annácska,

olyan nagy anyagot zúditottál rám (rémes, szorít a szerelem), hogy kapálózom alatta. Mintha a Niagara-vízesés alatt állnék. Ezt a hasonlatomat Miklós szellemi és tárgyi hagyatékára szoktam mondani. Láttad a Niagarát? Még a közelébe menni is csak védve lehet – csuklyás esőköpenyt adnak rád, és egy erre a célra épített helyre vezetnek (persze fizetsz érte), és akkor megdöbbenve állsz. Az élet megszűnik körülötted, Ő uralkodik. A dübörgés minden hangot kizár, elnyom. A látvány is. Nincs semmi más. És lassan ellep a vízpermet (azért is adnak rád esőköpenyt csuklyával). Alatta csak meghalni lehet. Ilyen az életem is: *mint vízesés, mely elszakadt önnön robajától*. De majd – hamarosan – kiment a halál.

Emlékszel, a múltkor mondtam, hogy élni szeretnék és meghalni. Mind a kettőt teljesen. És nem lehet. Egyik kizárja a másikat. De csak azért, mert mind a kettő túl sok. Ezek után kérek, meríts egy vödörrel ebből a szerelem-Niagarából: nézd át és írjuk meg a különböző korok szerelmi felfogását. Úgy, ahogy akarod, vagy ahogy látod. Erre szükségünk van. Ez egyúttal megfelel Márai felfogásának a szerelemről. Ő egy mondatban megfogalmazta a lényegét.

Azután nézd meg az Értelmező Kéziszótárban, mit írnak a szerelemről, hadd mulassunk egy kicsit. Írjak dátumot? Ne írjak? Véletlenül tudom, hogy május 30-a van, mivel az előbb mondtad telefonon. Nem, nem gondoltam, hogy lavina lesz, amit rám zúdítasz. Nem is csak ez, hanem a melléklete, amit összeszedtél, igen nagy anyag. Te jó ég! Hát vannak, akik ma is komolyan foglalkoznak a szerelemmel? Mármint az elmélettel. Persze az irodalom. Nadas Péter a hatszáz oldalas *Emlékiratok könyvében* egyebet sem tesz. De hogyan? Mindenféle szerelemmel.

Öllelek: Alaine

*

Képzeld, édes Alaine,

most is egyhuzamban gépeltem le a kazettádat, mikor a munkából és a könyvtárból hazaérkeztem, és fél tizenegyre végeztem is. Meg szokott fájdulni közben a hátam, de egyszerűen nem bírom abbahagyni, annyira kíváncsi vagyok, mi következik. És mindig következik valami, amire nem számítok. Most például a különös álmaid és megrázó emlékeid (Miklóssal, barátaiddal, családdal, Kis-oroszival kapcsolatosak) után a kazetta végén a javaslatod, hogy állítsunk össze a leveleinkből egy szerelem-könyvet. Persze, mondtad ezt már nekem előtte telefonon is, de az a helyzet, hogy akkor nem vettem komolyan. Szóval hiába voltam hullafáradt és álmos, a megismételt javaslatodtól pillanatok alatt felugrott a vérnyomásom, a gondolataim meg százfelé szaladtak. Fölmentem ugyan

¹ B. Hrabal: *Harlekin milliói*

a galériára aludni, és le is hunytam a szemem, de a gondolataim tovább kergetőztek, és nem is hagytak békén mindaddig, míg el nem kezdtem osztályozni őket: fontos, nem fontos, érdekes, nem érdekes, igaz, nem igaz, s a többi. És a hirtelen támadt nagy rendrakásban odáig jutottam, hogy megkérdőjeleztem, létezik-e egyáltalán igazi, kétoldalú szerelem? Mert ha magamat nézem, vagy Téged (az életed és a történeteidet), de még a szűkebb környezetemben is, a szerelem szinte kivétel nélkül magányos műfajnak látszik. Az egyik leggyönyörűbb és legmegrendítőbb magányos műfajnak. Aztán még az is eszembe jutott, miközben végre elhomályosodtam, hogy jó lenne megálmodni, mit is tegyek, úgy értem, merre induljunk el? Írhatok-e arról, ami engem érdekel, vagy arra kell figyelnem, ami másokat érdekel? De mikor felébredtem, szomorúan állapítottam meg, hogy én bizony nem álmodtam semmit. Senki nem súgott semmit szerelemügyben.

Viszont kicsit korábban ébredtem, mint általában, és elkezdtem olvasni a párnám mellett árválkodó kulturális antropológia tanulmánykötetemet. Éppen Ruth Benedictnél tartok (ennél a „tündéri”-nek nevezett antropológusnőnél, akinek fiatalkori nagyothallása felnőttkorára süketségre váltott, mégis kitűnő és népszerű előadója volt egyetemeknek, mert megtanult szájról olvasni). Az ő tanulmánya adta meg nekem az első lökést, hogy merre is induljunk el szerelemügyben. Egyáltalán az antropológia, azt hiszem, ez a legérdekesebb tárgy, amit most tanulok, és amiről eddig keveset tudtam, most meg már ott tartok, hogy ha újra születnék, talán nem lélekбúvár, hanem antropológus lennék, édes Alaine.

Szóval Ruth Benedict is a kulturális mintákkal foglalkozott és azzal, hogyan befolyásolja az emberek viselkedését az adott kultúra. Azt írja, hogy ez annyira összetett és bonyolult, hogy fölösleges erőlködni egy olyan rendszer kialakításán, amivel az emberiség összes kultúrája leírható. Azért kell éppen a kis népeket, törzseket, falvak lakóit, hagyományörzőit megfigyelni, mert kicsiben ez a folyamat sokkal jobban megfigyelhető. Tehát nem a kultúra milyensége a lényeg, hiszen a kutatók a primitív kultúrát sem tartják kevesebbnek, hanem a minősége, az integráló ereje, a személyiségjegyek formálásában, az értékek és tiltások, a szokások és minden egyéb közvetítésében játszott szerepe miatt fontos.

Miután a szerelemfelfogásunk is a kultúránk, a szocializációnk része, talán kezdhethetnénk mi is azzal, hogy vázolunk egy általános képet, miközben leszűkítjük a kört közvetlen környezetünkre, és a saját tapasztalatainkkal vetjük össze tudásunkat és eszményeinket. Ez lenne a nagyban a kicsi, amelyben az egész folyamat jobban megfigyelhető, egyetértesz?

Eldöntöttük egyáltalán, hogy mit szeretnénk megtudni? A szerelem lényegét vagy a titkát? Ó, Istenem. Annyit és annyian írtak már róla, s mi is olvastunk már róla éppen eleget. A szerelem egyfelől olyan, mint a foci: mindenki ért hozzá. Másfelől senki sem, mert aki volt már szerelmes, az tudja, hogy mindig a szerelemnek lesz hatalma rajtunk, és nem fordítva. A leveledben említett példának Nádás Péter könyvét, amit én sajnos még nem olvastam, de mit tegyek, ez az ember túltesz Dosztojevszkijen. Hát kinek van ennyi ideje manapság olvasásra? De nem is ez az érdekes, hanem hogy az a könyv nyilván férfitudással van tele. A mi levelezésünk pedig valami mást, mondjuk egyfajta női tudást

képviselne (már ha egyáltalán van értelme egy ilyenfajta megkülönböztetésnek). Vagy nem?

Megfigyeltem különben, hogy ha egy kapcsolatban az érzelmek némileg kiegyenlítődnek, akkor tulajdonképpen minden rendben van. Nem firtatunk körülményeket, nem keresünk logikát, értelmet, okot, miértet. Természetesnek vesszük, örülünk, hogy szeretünk, és viszontszeretnek minket. De, ha nem kapjuk meg, vagy másképpen éljük át, mint ahogyan azt megálmodtuk, egyből beindul a verkli. Vagyis a tudat a viszonzatlan érzelmeknek mindig keres valamilyen értelmet (nyilván, mert annak nem sok értelme látszik, hogy valaki annyira bamba, hogy egy másik embert viszonzás nélkül, sőt érdemtelenül is szeret). Pedig gyakran nincs más magyarázat, mint hogy a legszentebb érzelmekünk azért hiábavalóak, mert a kiválasztottunknak arra semmi szüksége. Na de fel tudja ezt fogni egy szerelmes ember? Nem tudja, hogy tudná, nem is lehet elviselni, ezért tovább keres, mert valamit kapnia kell cserébe, az érzelmek helyett legalább értelmet.

Sajnálom, hogy fáj a szemed, és megértem, ha félsz, hogy nem tudják megállítani a folyamatot. Képzeld, még imádkoztam is érte, hogy kapjunk rá időt (bár, azt hiszem, az én imádságom kicsit káinos, nem sokat ér, de hátha a cél szentesíti az eszközt). Nem, még nem adjuk föl. Semmit nem adunk föl, drága Alaine – ha engem kérdezel. Sem a könyveidet, sem a szemedet, sem az írást, sem a lakásodat. Ne menj a nyugdíjasok házába. Vegyél le inkább az előadásokból (bár az is igaz, hogy ezért legalább fizetnek). Majd találunk megoldást. Persze minden legyen, ahogy akarod. De ismerlek, tudom, hogy milyen sok kedved van hozzá. Nekem is.

Ahogy kérted, kinyomtattam azt az összeállítást, amit az Interneten találtam a szerelemről² (elképesztő, hogy ezen kívül is mennyi anyag van róla!). Mellékelem, és nyáron, ha lesz legalább egy szabad hetünk, végigbeszélhetnénk Kis-oroszipan. És érdemes volt megnéznem az Értelmező Kéziszótárt, mert tudod mit írnak a szerelemről?

„A szeretett személy iránti vágyban, odaadásban megnyilatkozó, nemi vonzalmon alapuló érzelem.”

Nemi vonzalom, nagyon eredeti. Igazad van, Márai *Füveskönyve* ezerszer többet ér! Ott írja (többek között), hogy: *„A szeretet szuverén.”* Vagyis abszolút független. (Az akarattunktól is.) És azt is ott írja, hogy eleve féloldalas, mert az egyik mindig jobban szeret (és hogy ez törvényszerűség, teljesen fölösleges harcolni). Amikor először olvastam, azt gondoltam, hogy na persze, így gondolkodik egy megkeseredett öregember, akinek nem volt szerencséje. Ma már tudom, hogy nem tévedett, de ha egyből egyetértünk, már be is fejezhetjük a levelezésünket, nem?

Csókollak: Anna

Ui: Nem tudom, miért, de a Kéziszótár készítőinek a „nő” és a „férfi” fogalmának meghatározása sem jelentett igazi kihívást, mert tudod, hogy mit írnak?

„Nő: nőnemű felnőtt; feleség”;

„Nőies”: – (nincs ilyen meghatározás);

² Mozaik Stúdió, Szeged

„Férfi: hímnemű felnőtt személy; A férfias tulajdonságok megtestesítője.”

„Férfias: aki a férfi jellemző testi tulajdonságait mutatja – szilárd jellemű, határozott, letterős.”

Gondoltad volna, édes Alaine? És mi az, hogy a nőiességről a szótár készítői teljesen megfeledkeztek? Ha van férfias, lennie kellene nőiesnek is, nem? Természetesen rögtön arra gondoltam, hogy biztosan férfiak állították össze az anyagot. De nem. Megnéztem, és a lektorok, anyaggyűjtők között szép számmal találtam női neveket is. És mielőtt megkérdeznéd, megmondom, hogy a szótár egészen friss, előszavának dátuma: 2003. március 10. Na jó, nem dühöngök. Nyilván nem érdekelte őket annyira a téma, mint minket.

*

Annácska, virágom

ez az internetes összeállítás, amit küldtél, már végképp hosszú az én szemeimnek. Tudod, még az ép is hamar fárad. Kaptam ugyan egy csodálatos nagytót, de azt meg tartani kell az írás fölött, fél kézzel. Nagyon érdekel, mit írnak, ezért kérek, röviden foglald össze nekem, és úgy beszéljünk róla.

Ami pedig a foci-hasonlatodat illeti – én nem gyakorlom és nem is értek hozzá – de egy alkalommal, hogy valamit mégis megtudjak róla, megkérdeztem Kisorosziban a telekszomszédunkat, Kukorelly Bandit, aki barát is. Azt válaszolta: „A foci egyszerűen minden!”

A *kutyaharapást szőrével gyógyítani* mondás, amit próbáltál (volna), mindig azt hittem, hogy azt jelenti: egy új kapcsolatba kapaszkodva gyógyulni. Most (a sírhoz közeledve) kapok egy ismeretlen olvasómtól levelet, aki elmeséli, hogy gyermekkorában, vendégségben megharapta a nagynénje kutyája. A nagynéni megfogta a kutyát, szőrcomót vágott le a bundájából, azt elégette, és a hamujával beszórta a sebet. Látod a szimbólum mélységét? És ezt csak most tudom meg, miután százszor használtam a mondást (sajnos, csak a mondást). A történet vége: otthon az anya felháborodva mosta le a hamut és paradicsomszeleteket tett a sebre. Természetesen meggyógyult.

Öllelek: Alaine

*

Édes Alaine,

sajnálom, hogy figyelmetlen voltam, de annyira belelkesedtem. Nem is tudom, mi volt a céloim a kinyomtatott anyaggal? Csak megtetszett, és gondoltam, használhatnánk sorvezetőnek: átvesszük, ami tetszik, amit mi is fontosnak tartunk, a többit meg jól megkritizáljuk. Rendben?

Természetesen, a szerelemfelfogásról szóló legkorábbi írásos anyagok is az antikvitásban születtek. A görög-római megközelítés jellemzője a sokszínűség, de az is érdekes, hogy a szerelmet általában isten átkának, büntetésének tartják. (Talán ez az oka annak, hogy pozitív archaikus szerelmi történet egy sem maradt fenn?) A görög kultúra hatására lesz később *istenek átkából* egyfajta *társas kedélybetegség* a szerelem. Fontos megjegyezni, hogy ekkor fogalmazódtak meg az európai kultúra és emberkép szerelemre vonatkozó alapelvei is, illetve ebben az időszakban született és vált elfogadottá a szerelemfelfogásban *Catullus újítása: az, hogy a szerelem mindenre kiterjedő monogámia.*

Mit jelentett ez a monogámia? *„Egyetlen érték van, amely értelmet adhat az ember életének: mégpedig a minden életmozzanatra kiterjedő, a választott személy minden jellemvonását elfogadó, monogám és halálíg tartó szerelem vállalása. Minden életmozzanatra kiterjed, mert a választottal nem csak kivételes alkalmakkor kíván együtt lenni. A választott személyiség teljességének elfogadását jelenti, annak hibáival együtt, mert tudván tudja, hogy a másik is ember. Monogám, mert kisajátítólagos: csak egyetlen személyben találhat teljes elfogadást, csak egy olyan ember van, aki bennünket olyannak ismer, amilyenek vagyunk, s csak egyetlen olyan ember lehet, akinek mindent meg tudunk bocsátani. Halálíg tart, mert ezt a választást nem lehet ismételni, totalitása sérül közben. Catullus értelmezésében a szexualitás alá van rendelve a társas létnek, az érzéki örömök pedig annak a biztonságnak, hogy számíthatok a másikra, és a másik is számíthat rám. Vagyis a szerelem nem az istenek akaratlagos vagy véletlenszerű büntetése, nem betegség, nem fiziológiai probléma, hanem az értelmesen élhető, teljes, alkotó lét egyetlen biztos pontja.”*

Gyönyörűséges, nem? Rájöttem, hogy az én eszményem is éppen a catullusinak felel meg. Hogy miért? Mert ebben minden benne van, amit én egy nő és egy férfi kapcsolatának teljességéről gondolok – a további korokban egy kicsit kevesebbel is beérik. És talán azért is tetszik, mert egyedül ez a megfogalmazás olyan, amibe nincs kedvem belekötni. Persze elismerem, hogy sérül benne az egyéni szabadság, a szabad akarat elve, mert mi az, hogy monogámia, mi az, hogy kizárólagosság, mi az, hogy halálíg? Valóban sérül benne sok minden, de hát ez természetes, mert ez az eszmény a teljesség-alapú. Aki a szabadság-érzékiség-individuális alapúra vágyik, az jobb, ha választ magának egy másik eszményt, például a romantikusokét vagy a felvilágosultakét, vagy akár a huszadik századi egyenrangúakét. Azt is belátom, hogy az utóbbiak sokkal életszerűbbek, és jobban megvalósíthatónak tűnnek, mint a teljesség-alapúak, de hát mit tegyek, ha azok nekem a teljesség igénye nélkül hiányosak? A teljesség-alapú szerelem megvalósíthatóságát nyilván nagyban befolyásolná, ha minél többen hinnének benne, és minden kapcsolatnak jót tenne, ha mindenki, akinek van már valamilyen eszménye (hite), azt (és nem valaki másét, mondjuk a szüleiét) mindjárt az első, na jó, a második alkalommal megosztaná választott partnerével. Beszélj az eszményedről és megmondom, ki vagy. Na persze.

És akkor most az egész, szépen felépített teóriámat fölborítva jöjjön egy idézet Weöres Sándortól, aki a következőket írja a teljességről *A teljesség felében*:

„Minden ismereted csupán arra jó, hogy a változók közt eligazítson, de a változatlanról nem nyújt semmi bizonyosságot. Ismeret csak a változóban van és csak a változóról, mert benne külön-külön vizsgálható a Van és Nincs, helyes és helytelen, domború és homorú; de a teljességben mindez bontatlanul azonos, ezért nincs benne semmi megnevezhető. A teljesség nem egy és nem több, nem én és nem más, nem valami és nem semmi. Ha a teljességet ismerni akarod, ne kérdezz semmit, mert rá vonatkozólag minden igen és nem ugyanazt jelenti: hanem merülj el önmagadba, személyed alá, s ahol nincs tovább, ahol minden mindennel azonos: ez a teljesség.”

Most mit csináljak, drága Alaine? Ezek szerint a szerelem nem lehet teljesség-alapú, hiszen változó; mi sem bizonyítja jobban, mint mulandósága és változékonysága életünkben. Na és az eszménye? Az is mulandó és változó? Nem, nem, itt valami nem stimmel. Nem tudok semmit, fogalmam sincs a teljességről. *„A teljességben nincs semmi megnevezhető.”* Uramisten. Vagyis csak körülírható mindazzal, ami nem az, jól értettem? Istenfogalom nélkül beszélni a teljességről meg eleve tévedés. Vagyis nem úszhatom meg, el kell merülnöm önmagamba, ráadásul nem is kérdezhetek semmit mindaddig, amíg *„minden mindennel azonos”* nem lesz. (Akkor meg már minek?)

Rendben van, de merülés előtt idézek még egy rövid részletet Nádas Péter egyik néhány év előtti interjújából, amit éppen a korábban említett könyvével kapcsolatban készítettek vele (ezt legalább olvastam), aztán abbahagyom: *„Az Emlékiratok könyve a szabadság és a spiritualitás hiányának regénye. Az egész könyv az Istennek, az abszolútumnak, a teljességnek, az egésznek a rettenetes hiányáról és ennek a rettenetnek a következményeiről szól. Azért mondom a sok nevet, hogy mindenki a maga világnézete szerint érthesse. Az európai kultúrában van egy mindenkori törekvés az elveszített teljesség visszaszerzésére, a tiszteletünkre egyedül méltó személy megtalálására, ami abban a pillanatban hitnek nevezendő, amikor megtalálták, és valakiben ténylegesen testet öltött, vagy testisége éppen szellemivé változott át. Ettől kezdve imádott névként jelenik meg...”⁵*

Az *elveszített teljesség visszaszerzése*, ugye milyen szépen mondja? Lehet, hogy ezzel kellett volna kezdenem! Szóval ez az oka a nagy tülekedésnek, sóvárgásnak! Mindenkinek hiányzik. Még annak is, aki egyébként tagadja. Ott van az valahol legbelül, jól elrejtve. A megérintőből pedig – akárki is az – imádott név lesz. Tényleg. (Lám, lám, ez a büntetésem. Már csak azért sem értek semmit, mert nem olvastam el a Nádas-könyvet.) Szóval így hangolódik össze a földi és az égi szerelem? Vagy ahogy Te is fogalmaztál, a földi szerelem előképe az isteni szerelemnek. De hát akkor a szerelem egyszerűen hit kérdése lenne?

Öllemek: Anna

Annácska,

Nagyon szép, amit a catullusi szerelemfelfogásról írtál. Csakhogy nem árt meggondolni a monogám szerelemmel kapcsolatban, hogy Catullus újítása előtt és után, az előkelő római férfi, amikor a nemi vágyait akarta kielégíteni, akkor a rabszolganőjéhez ment, ha szerelemre vágyott, a hetérákhoz, ha nemes utódokat kívánt nemzeni, akkor meg a feleségéhez. És akkor jön Catullus a monogám felfogásával.

Különben mindkét szerelemfelfogás örök érvényű: a nő szerepe tulajdonképpen hosszú ideig: legyen jó háziasszony, jó anya és jó szerető. Ha kell, múzsája is a férfinak. Vagyis a férfi igényeit kiszolgálni – mindenestül.

De nem óriási dolog ez a minden? Mert a nő hozza az életet, a nő szüli a gyermeket, a nő váltja ki a szerelmet, a nő táplálja és gondozza a gyermeket

⁵ Interjú Nádas Péterrel, Magyar Narancs, 2001. május

(és a férfit). Hogy mit kap mindezért cserébe? Nyilván ez a szerep önmagában is képes boldoggá tenni a nőt. Mert a nő tudja, hogy ő tartja fenn az életet. Tudod, Jungot szoktam idézni, aki azt írja, hogy egy kor szellemiségét a nők határozzák meg, a férfiakon keresztül.

Persze, jogos a kérdésed, hogy mindezt tudja-e a férfi, és a társadalom elismeri-e, és vajon meddig szerelmes egyáltalán a férfi? De ne ragadjunk le már az elején. Erre térjünk vissza majd később. Vegyük át a középkort: itt egyértelműen lemondást, áldozatot jelent a szerelem. Miért? Mert a középkori szerelemfelfogásra a keresztény teológia rányomta bélyegét (és ez a bélyeg, engedményekkel ugyan, de eltartott egészen a huszadik századig). A keresztény felfogás szerint a szerelem az érzékiséggel együtt üldözendő és bűnös dolog volt. Istenre hivatkozva gyakorlatilag elutasítják a szerelmet, mert Isten és ember közé áll, ékelődik, vagyis eltávolít tőle. Nem is engedi meg (a katolicizmus napjainkig) a szexualitást, csak házasságon belül, és csak gyermekvállalása céljából. Hajmeresztő, nem? Ugyanakkor küszködik a cölibátussal. Döbbenetes például a pedofiliával megvádolt papok száma, ismerem katolikus pap barátaim szerelmi problémáit – hát mit tehettek szegények, ha nem mertek szeretőt tartani? (Már aki nem tartott.)

Persze, a szerelem és az ember közben kísérletezik, és igyekszik áttörni a szigorúságon, mint például a trubadúr- és a lovagi szerelem is mutatja (a Madonna-képek modelljei is rendszerint a festők szerelmei voltak), hogy test nélkül is lehet valakit imádni? Az érdekes ebben az, hogy tényleg lehet, sőt az a tartósabb.

A középkori szerelem nagy áttörési kísérletének legmagasztosabb példája Abelard és Heloise szerelme. Heloise bátran vállalja a titkos, az őt mindenképpen megbélyegző ágyasi-leánanyai szerepet. És csakis szerelmese büszkeségére való tekintettel választja később a visszavonulást és lesz apáca. Szerelemélménye azért fontos, mert ez az első kísérlet és példa arra, amelyben megpróbálja a catullusi felfogást a keresztény elvárásokkal egyeztetni. De micsoda áron. Örök téma maradt az irodalomban az ő szerelmük, mint ellentéte, a Rómeó és Júlia. Ugyanakkor mind a két nagy szerelemnél ott a *beteljesedés elérhetetlensége*, mint Trisztán és Izolda szerelmében is. *„Örökké tartalak, mert sohase öleltelek”*, írja Rilke. Hát mi van a szerelemmel?

Megjegyzem, Einstein azt javasolja az aforizmagyűjteményében, hogy ha boldog akarsz lenni, ne emberhez kösd célodat.

Öllelek: Alaine

Drága Alaine,

hát nem ez a középkori eszmény gyűrűzött be az én életembe is? Előző levélben már írtam róla. Persze nem a katolikus, hanem a puritánabb protestáns változatával. Mai fejjel nem is értem, hogy volt bátorságunk házasságot kötni, annyira nem ismertük egymást. Csak mert szerelmes voltam és hittem, hogy a választottam is az? Igen. Hittem, mert hinni akartam, hogy ő az, akit mellém rendelt az Úristen. A házassági esküm szövegét ma is kívülről tudom, és csak azért írom le Neked, hogy érzékeltessem, milyen gyönyörű, és hogy micsoda erő, ugyanakkor milyen teljesíthetetlen ígéret van benne: *„Én xy, esküszöm az*

élő Istenre, aki atya, fiú, szentlélek, teljes szentháromság, egy, örök és igaz Isten, hogy xy-t, akivel most Isten színe előtt, kézen fogva állok: szeretem. Szeretetből megyek hozzá (veszem el őt) Isten törvénye szerint, feleségül. Hozzá hű leszek, vele megelégszem, vele tűnök, vele szenvedek, és őt sem egészségében, sem betegségében, sem boldog, sem boldogtalan állapotában, holtomig vagy holtáig, hitetlenül el nem hagyom. Hanem teljes életemben hűséges segítőtársa leszek. Isten segítsen engem ebben, Ámen.”

Az eredeti szövegben az eskü végén szokásosan az „Isten engem úgy segítjen!” szerepel, amit az Édesapám (aki minket is esketett) egy kicsit megértőbbre változtatott (nem a gyerekei miatt). Érezni a különbséget, ugye?

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen totális fogadalmat csak két szerelmes (módosult tudatállapotú) ember képes félelem nélkül kimondani. Mert szerelem nélkül mégis milyen alapon tehetne ígéretet valakinek, ráadásul egész életére, akiről csak annyit tud, hogy hány éves, hogy néz ki, mi a foglalkozása, és kik a szülei? A hit csodákra képes, persze. Meg a szerelem is. (Most ne menjünk bele abba, hogy jó néhány keleti országban ma is gyakorlat, hogy a szülők választanak társat és döntenek gyerekeik házasságról, mi itt élünk Európában.)

A valóság sajnos a mi szép időnket (és eszményeinket) is kikezdte. De igazán rendes voltam, vállaltam az utána következő nehezebb éveket is. Csak akkor váltam el, amikor a gyerekeink már főiskolások lettek. És huszonnégy évi házasság után a családomban mégis azt olvasták a fejemre, hogy az eskü szerint akkor is a férjem mellett a helyem, ha már nem szeretem. (Amilyen virágot szakítunk, azt szagoljuk? Na persze.) De hát az emberek azért házasodnak, hogy önként és szeretetből boldogabbá tegyék egymást, vagy ahogyan a Biblia is fogalmaz, mert „Sokkal jobban van dolga a kettőnek, mintsem az egynek... (Préd 4,9)”. Erre teszik le a nagyesküt. De ha évekkal később mégis gond van, akkor mégis mitől lesz jobban dolga a kettőnek, talán az eskütől?

A szerelem különben amennyire közel hozza, úgy el is távolíthatja az embert Istentől. Nálam legalábbis így történt, mert a férjem, akibe szerelmes voltam, egy idő múlva szinte észrevétlen átvette Isten helyét a szívemben – és így a hatalmat fölöttem. De törődtem is én mindezzel! A lényeg, hogy a korábbihoz képest egyszeriben kivirágzott az életem. Hogy mitől voltam olyan boldog? Ennyit nyomott a latban az, hogy a vágyott férfi, a szerelmem vett feleségül? Ennyit és még többet. Nem láttam, nem hallottam, nem érdekelt semmi más, a szerelem betöltötte szívemet, testemet, a fejem búbjától a sarkamig. Mint egy vajas-mézes kenyér, úgy csöpögtem... és addigi életemben először (akkor még nem tudtam, hogy csak rövid időre) kikezdhettelenül teljesnek éreztem az életem.

Pedig sok minden ellenünk dolgozott: nem volt lakásunk, egy komfort nélküli szoba-konyhába fogadtak be minket anyósomék, és laktunk náluk-velük egy szobában, öt és fél évig. Persze, mehattünk volna albérletbe, de akkor egy fillért sem tudtunk volna félretenni és reményünk sem lett volna saját lakásra. A konyha és a lavór volt a fürdőszobánk, hátul meg a budi. Több mint egy évig, míg terhes nem lettem, az anyósommal együtt, hárman aludtunk a kinyitott rekamién. El tudod képzelni? Ma már én sem. És mert én a mostoha körülmények ellenére is nagyon vágytam gyermekre, így az öt év alatt két kislányunk is megszületett. Két hónapos volt a kisebbik, mikor végre megkaptuk a kiutalást, és átköltözhattünk

a hatalmas, az ötvennyolc négyzetméteres szövetkezeti lakásba. Ahova, miért is ne, átjöttek velünk idős, betegeskedő anyósoméék is. Igazán megérdemelték öregségük idejére az összkomfortos lakást. A három szoba pont elég volt a három generációnak. Na, ehhez mit szólsz, édes Alaine?

Csók: Anna

*

Annácska,

rádöbbsentettél valamire ezzel a vallomással. Egyrészt a szerelem lényeges összetevőjére – amire Miklós is hivatkozik, hogy a szerelem felfogása szocializáció kérdése: így, ilyen hittel esküdtél. És az esküben is hittél. Jó, ez így van. De hogyan tarthatja magát évszázadokig egy túlhaladott életfelfogás, hogy ennyire meghatározza még ma is egy ember életét? Persze, aztán jön a lázadás, a séma és a korlátok széttörése. De milyen áron, mekkora bátorság, keserűség és csalódottság kell hozzá? Ugyanakkor a kor is tördeli a korlátokat. Amikor mindannyian tördeljük, az nem nehéz, sőt könnyű. De mit csinál a következő generáció, a korlátlanul élhető szerelemmel? Jó, hagyjuk ezt is későbbre. Nézd csak meg, hogy mit csinált a reneszánsz a szerelemmel?

Öllelek: Alaine

*

Drága Alaine!

Amikor telefonon vagy személyesen beszélgetünk, nem is tudom, miért, mindig újabb lendületet veszek és meglódulok. Mondtad is, hogy most rögtön írjam le, amit mondtam telefonon, de mire hazaértem, szépen elfelejtettem. Ráadásul kicsit zaklatott is vagyok, mert alig tíz perce mentek el tőlem erdélyi asszonyok, akik az utolsó árujukkal becsöngettek hozzám. Könyörögve kértek, hogy vegyem meg az utolsó gyapjútakarót, párnával, ágyneművel együtt nagyon olcsón odaadják, mert várja őket a busz, indulni kell haza, és ha nem tudják eladni, elveszik tőlük a határon. Fényképet is mutattak, a családról, éhező gyerekekről meg Isten áldásáról beszéltek, és én hiába kívántam nekik hasonló jókat, valahogy megéreztek, hogy nem fogom elküldeni őket. Megvettem a takarót, az ágyneműt is, és még egy használt papucsot is adtam az egyiknek, amelyiknek feltörte a lábát a saját szandálja. Szóval ez a vásárlás csakis Erdélynek köszönhető, meg Neked, mert amióta ismerlek, ha Erdélyre hivatkozik nekem valaki, egyből Berta barátnőd jut eszembe, és azzal vége is az alkudozásnak.

Szóval a szerelem. *„Szerelem, szerelem, édes mennyországban átkozott gyötrelem”*, jól kitalálta nekünk a Fennvaló ezt a szépséges világjátékot. Vajon mit mondtak volna a fáradt erdélyi asszonyok, ha fizetés közben megkérdezem őket, mit gondolnak róla? Mert hogy gondolnak róla valamit, az biztos. De hogy nem ugyanazt, mint én, az is.

Hanem a reneszánsz felfogásban a szerelem végre már egyenlő az *életörömmel*. Vagyis a szerelem és az érzékiség bűnösségét nemcsak megkérdőjelezzük, de tagadják is. Persze, ebben a korban már általános az addig követett erkölcsi és világi értékek változása, kicserélődése, és az újak vonzásával együtt járó létbizonytalanság. Bár ismerik (és elismerik) a catullusi szerelemfelfogást, mégsem ez érvényesül, mert a szerelemben magát az

érzéki gyönyört keresik, miközben vállalják és tisztelik egymás szabadságát. (Belemenjünk, hogy miért?)

És mert nagyon közel állnak egymáshoz, most rögtön hozzáveszem a következő részt, a felvilágosodás korát, amikor a szerelem egyben a konvenciók elleni lázadás eszköze is. Mindeközben dúl a szentimentalizmus, írják a szerzők. Szentimentalizmus és lázadás? Ez hogy jön össze? A szenzualisták az emberi érzelmek szabadságára hivatkozva állítják, hogy a szerelem két fél egyenrangú kapcsolata (ez idő tájt kezdtek mozgolódní a feministák?). Ugyanakkor kísérletet tesznek a magánélet és a közösségi lét összehangolására is, de ez inkább csak a művészi alkotásokban sikerült. A korszak másik szerelemfelfogása individualista alapú, és csak az én-központú kapcsolatot helyeselte. Akik éppen az öröm és érzékiség vállalásával mondtak le az odaadó, a kizárólagos, a teljes kapcsolat lehetőségéről. *Az érzékiség változatossága fontosabb szempont volt a kapcsolat tartósságánál...* Ez nagyon érdekes. Mármint, a rövid távra tervezés. Ez ma is így van valahogy, nem?

Öllemek: Anna

Egek, Annácska!

Te egyszerre legalább hatot kérdezel. Hogy tudjak én válaszolni? Rendben, nem akarjuk és nem is tudjuk megváltani a világot. Tudjuk, hogy nem tudjuk megtenni – csak beszélgetünk a szerelemről. És azt is tudjuk, hogy minden, amit elnyomunk, egy idő múlva fokozott erővel tör fel. *„Ne nyomd el vágyaidat, mert párzanak és fiadzanak”* – írja Weöres Sándor. Aztán mit csinálsz a sok kis fiókával?

Így minden felelősséget elhárítva, az utolsóira válaszolok: azt gondolom, hogy minden kapcsolat, ami az érzékiségnek van alávetve, magában hordja a pillanatnyiság veszélyét. „Rövid távra tervezés.”

Így van ez ma is. Még fokozottabban. Ha a rész uralja az egészet, fölborul az egész. És mi lesz azután? Hogy jön össze a szentimentalizmus és a lázadás a konvenciók ellen? Ugye minden lázadás a meglévő szabályok ellen lép fel. Nemcsak a test élvezete volt bűnös, hanem a szerelem, a vele együtt járó minden szenvedély és érzelem is. *„Tudat alatt kicsiny házban / Ül az ösztön talpig gyászban”* – mondja Freud (vagy Szondi). Talán nem is pontosan idéztem. Hát hogy lehet az egyik legnagyobb erőt, a fajfenntartás ösztönét az örömetől, a gyönyörtől megfosztva a szerelemről leválasztani? Bumm, kitörtek! És itt a sok hozzá tartozó fióka, burjánzanak az érzelmek. Ez a szentimentalizmus. (Mindeközben te templomban esküszöl az életre szóló szerelemre. Mi több, hiszed is. Anélkül, hogy legalább egy kevéssé ismerted volna a szerelmedet. De ismerled a szerelmet, a nagyot. És ez nem kicsi dolog!)

Annácska, meg kell nézzük, keleten mi van „Isten” és a szex összefüggésében. A kórházban, a könyvtárban találtam egy könyvet, *A tao és a szerelem* a címe (leértékelve 100 forint az ára), és csak elméletileg találtam benne taót. De remek, igazi szexet, pontosabban: a szeretkezés kultúráját viszont igen. (A *Káma szutrát* már elfelejtettem. Megvan Neked?) A kínai felfogás a szerelemről nagyon érdekes, mert a nőnek sokkal nagyobb hangsúlyt ad. A férfi a jang, a tűz, a nő a jin, és a víz. A víz erősebb, mint a tűz. A tűz föllángol, hódít, veszélyt

hoz. A víz el tudja oltani. Mindenképp a nő az erősebb. És végigveszi a kettő egységét, s pontosan, világosan fogalmaz: egyrészt kínai szimbólumokkal, másrészt áttéve azt a mi gondolatvilágunkba, és elemzi, hogyan közvetítették ezt az európai és amerikai társadalomhoz egyes fordítók, olvasók. A szerelem testi részének olyan pontos és gazdag a leírása, az utasítások is, ami valóban az „ars amandi”: a testi szerelem művészete. A mai fiataloknak nem ártana erről olvasni. Tehát a partnerre figyelés és uralkodni tudás azon a szerelmi kultúrán, technikán, amit megismernek. Ez számomra új és ismeretlen, és csodálkozva olvasom: valóban ragyogó, még a leírása is hat az érzékiségre. Ugyanakkor ott áll mögötte a két nem teljes összeforrása.

Szóval megvettem a raktárocskák összes példányát, hogy odaadjam fiatal barátaimnak. Na és én? Halálilig tart a szerelem utáni vágy? Jó, más a szex, és más a paradicsomi állapot vágya, egy kapcsolat teljessége, a teljes bizalom.

Erről jut eszembe, tudod, honnan jön a „paradicsom” szó? Az óperzsa nyelvben a „paradice” kerítés, elkerített hely. Csak a királyoknak, az uralkodóknak voltak ilyen körülkerített, gyönyörű kertjeik. Az Isten az első emberpárt „a paradicsomkertbe”, vagyis az elkerített kertbe helyezte el. De ez nem a nagyvilág, hanem a védett, körülkerített hely. Alighanem igaz. A szerelem, a boldogság nem a világ – hanem a körülkerített hely. De Éva átlép a kerítésen.

Minerva és Pallasz Athéné is nők voltak. Pont a tudásnak van istennője, nem különös? Gaia is nőnemű. Hát hogy is lehetne férfi? Mit tudunk mi, amit mégis elfelejtettünk?

De kicsit hátrébb az agarakkal. Nem olyan réggóta van szavazati jogunk. A középkorban a teológusok még azon is vitáztak, hogy „habet mulier animam” (van-e a nőnek lelke)? Előfordul, hogy kiharcolt jogaink időnként a fejünkbe szállnak? Majd elmúlik. Nem a jog a mi lényegünk.

Annácska, gondolkoztam egyik reggel, és eszembe jutott a következő: hogy a régi tiltás és merev erkölcsök milyen vágyottá és kívánttá tették a szerelmet, de volt neurotizáló és tragikus hatása is. Főként a nőkben. Például, ha teherben maradt egy szegény és fiatal lány, vége volt az életének. Egy főúri nő elment vidékre vagy valahova, titokban megszülte és kiadta dajkaságba a gyermekét. Folytathatta az életét. Polgári osztályban látszatházasságot kötött valakivel, olyan vallás szerint, amelyik szerint lehet válni. Szerintem Apám azért lett unitárius, hogy többször házasodhasson. És az a gyanúm, hogy Egon bátyám apától született, de előbb gyorsan férjhez adták valaki máshoz anyámat névházassággal, míg apám lebonyolította a válását, hogy utána elvehesse anyámat. Tehát akit tudtak, kimentettek. Egyébként egy lefekvés után, már nem szűzként, megalázott lett a nő, ha nem tudott férjhez menni. Leányanyaként is meg volt pecsételve a sorsa. No, legalább ennek vége, hála Istennek. A genetikai vizsgálattal, amit a gyámhatóság elrendelhet, a biológiai apának is felelnie kell.

De a nehézségek akkor is csak egyes embereket érintettek. Most pedig széles rétegeket érint a szex- és a szereleméhség. A szerelem, a szex fogyasztási eszköz lett. Persze, vannak ma is igazi, nagy szerelmek, de ez inkább a kivétel. A fiatalság bukácsol. Olvasom az újságban, hogy a tizennégy éveseket föl kell világosítani a védekezés módjáról, az óvszer, a tabletták használatáról. És egyetlen szó nem esik arról, hogy lelkileg is föl kell készíteni őket, és főleg az nem, hogy éretlenül, korán kezdeni a szexuális életet veszélyes. Ma a társada-

lom inkább elnézi és elfogadja a korán kezdést, sőt segít is abban, hogy hogyan védekezzenek a fiatalok (a lányok) a terhesség ellen. Kész. Ez a szerelem? A biológia, a testismeret? De az is milyen? Néha egy-két lagymatag, elavult szó az érzelmekről. A tetejébe tablettákkal beavatkozni a hormonháztartásba egy kamasz, fejlődő szervezetben, nem tanácsos. Döbbenetes ez a társadalom. Ma még nehezebb a fiatalok helyzete, így csak veszíteni lehet. Ráadásul széles rétegek veszítenek azzal, hogy lecsúsznak egy monoton ürességbe. Ezt az ürességet jól jellemzi a *dugni* szó, amit a fiatalok szeretkezés szó helyett ma leggyakrabban használnak.

A magánélet és a közösségi lét összehangolása szintén örök téma. Emlekszel, Freud azt írja, hogy a szerelmesek aszociálisak, mert úgy el vannak foglalva egymással, hogy nem nyitottak a közösség felé. De nem ám: csak az enyém légy és senki másé. A görögök, ahol a demokrácia született (na persze a rabszolgaság vállán), ezért tartották kicsit beteges állapotnak a szerelmet. A szerelmeseket türelemmel kell elviselni. Majd magukhoz térnek. (Ez rendszert meg is történt.)

Tudod, milyen volt egy spártai esküvő? Csak rövid időre tért be az ifjú férj a feleségéhez, a kőből készült tűzhelyhez, hogy utódokat nemzzen, aztán visszatért barátai körébe, hogy nemes gondolatokkal és tettekkel foglalkozzanak. (Még a római katolikus Isten, illetve a pápa sem volt ilyen szigorú.) Az újszülötet pedig hideg borban mosták le. Ha kibírta, jó. Ha gyöngye volt vagy satnya, ledobták a Taigetosz hegyéről egy szakadékba (ne legyen közel a tetem és a bűz).

Ennyit a szerelemről. Bocsnat, mégiscsak előlről mentem hátrafelé. Azt a kutyafámat.

Ölellek: Alaine

Ui: Annácska, ma tépelődés, azaz gondolkodás közben rájöttem, honnan ered a „kutyafáját” kifejezés, amit régen, valami bosszantóval kapcsolatban használtunk. Ha egy kutya rápisil egy fatörzsre (a kutya fája), azzal megjelöli a területét, és ahány kutya arra jár, szintén odateszi a bélyegét (azaz rápisil). Az ám, csakhogy a lánykutyák guggolva pisilnek, mint a nők. Hát már itt kezdődik? Azt gondolom, nekünk fölösleges megjelölni a területünket, az úgyis a miénk. Az élet bennünk van.

„1956 után Magyarország a hideg magány országa volt.”
(Esterházy Péter)

Neves írónk egy francia lapnak 2005 végén adott interjújából vettük a mottót körkérdésünkhöz, melyben arra kértünk többeket, fogalmazzák meg, milyen lenne ma a saját számvetésük 1956-ról, hogyan látják most az eltelt ötven évet.

Most záruló sorozatunkban Nagy Bandó András, Bodrogi Gyula, Kaján Tibor, Szalay Károly, Kiszely István, Frenkl Róbert, Gyulai Líviusz, Tüskés Tibor, Jankovics Marcell, Visky András, Csák Gyula, Hoppál Mihály, Szakonyi Károly, Tóth Sándor, Csáji Attila, Gergely András, Pomogáts Béla és Jókai Anna válaszát közöltük.

Pomogáts Béla

Fél évszázad múltán 1956-ról

Az ötvenhatos magyar forradalom fél évszázados évfordulóján (már szeptembertől kezdve) egész sor kiadvány, tudományos konferencia és emlékünnepséget vetett számot azzal, vajon ez a forradalom és a nyomában (a szovjet haderő fegyveres beavatkozása által) kikényszerített nemzeti szabadságharc milyen helyet tölt be a magyar történelemben, mi több: az egyetemes történelemben. Az események nemzeti jelentősége vitathatatlan volt már fél évszázaddal ezelőtt, és vitathatatlan maradt azokban az évtizedekben is, midőn a Kádár János nevével jelzett kommunista (valójában „ellenforradalmi”) kurzus mindent megtett azért, hogy 1956 emlékét véglegesen kiiktassa a nemzet emlékezetéből és önismeretéből. A magyar forradalom emléke még inkább kiemelkedett az időből 1989 után, minthogy ez volt az a történelmi vonatkozási pont, amelyhez az új demokráciának és a megújuló Magyar Köztársaságnak igazodnia kellett, ha helyre kívánja állítani a nemzeti történelem folytonosságát.

Számos bizonyítéka van ennek: az 1988-ban létrehozott Történelmi Igazságtétel Bizottság ugyanúgy a forradalom eszméinek helyreállításában jelölte meg a magyarság követendő útját, mint az ugyanennek az esztendőnek szeptemberében rendezett Lakiteleki Találkozó. A fellépő demokratikus pártok részben az 1945 és 1947 között kiépült többpárti (ámbar a szovjet megszállás következtében csak korlátozottan működő) demokrácia, részben a magyar forradalom politikai örökségében jelölték meg a követendő nemzeti stratégiát, Nagy Imre és társai 1989. júniusi ünnepélyes gyászszertartása 1956 emlékét emelte a nemzet elé, és a rendszerváltozás jelképes eseményeként bejelentett államforma-változás: a Magyar Köztársaság kikiáltása is 1989. október 23-án történt, kifejezve azt, hogy az új magyar államiség 1956 örökösének tekinti magát. Az új demokratikus

rendszer politikai és erkölcsi értelemben egyaránt az ötvenhatos forradalom és szabadságharc örökségére kívánta felépíteni a megújult nemzeti életet. Ebben a tekintetben 1956 ugyanazt a mintaadó tényezőt jelentette, miként az 1848-as forradalom számára a Rákóczi Ferenc nevéhez fűződő 1703–1711-es szabadságharc, vagy éppen az 1956-os forradalom számára az 1848-as forradalmi és nemzeti megújulás. Történészek feladata lehetne részletesen dokumentálni azt, hogy nemzeti történelmünk korszakos fordulatai idején miként térnek vissza és kelnek életre a korábbi nagy fordulatok emlékei, jelképei és politikai tanításai.

Azt, hogy az ötvenhatos magyar forradalomnak mint az első „antitotalitárius”, azaz a kommunista zsarnokságot radikálisan elutasító népfelkelésnek világtörténeti jelentősége van, már a nyugati kortársak is felismerték, nemcsak a politikusok, miként Anglia, Franciaország, Németország, Olaszország és az Egyesült Államok vezetői vagy az Egyesült Nemzetek Szervezetét alkotó államok igen nagy többsége, hanem a szellem kiválóságai is, miként Albert Camus, Raymond Aron, Hannah Arendt, Salvador de Madariaga, Jean-Paul Sartre és még igen sokan. A több kötetre rúgó (és egyszer bizony magyarul is kiadandó) hatalmas anyagból most csupán egyetlen szöveget idéznék fel, a kiváló francia társadalomtudós Raymond Aron *A sors értelme* című esszéjének egy passzusát: „A szabad világ lelkiismeretét egyetlen esemény sem mozgatta meg annyira, mint az 1956-os magyar forradalom. Tíz év leforgása alatt egyetlen más esemény sem tett szert ilyen, többféleképpen magyarázható politikai jelentőségre. (...) Amikor kitört a magyar forradalom, és amikor néhány napon keresztül győzedelmesnek látszott, valódi csodának tűnt. Megcáfolta szkepticizmusunkat: azt állítottuk, hogy egy totalitárius rezsimnek nincs félnivalója azoktól, akiket elnyom, a propaganda hozzászoktatja az embereket a szolgasághoz, a rendőrség pedig elbátortalanít minden lázadási kísérletet. Mussolinin az olasz hadsereg veresége buktatta meg, nem egy összeesküvés, és nem a király. Hitler a végsőig gyakorolta rémuralmát. Még 1944. július 20-a után is a katonai vezetők többsége, a funkcionáriusok, és maga a nép is követte a Führert a szakadék széléig, és csaknem a kollektív öngyilkosságig. A magyar forradalom emlékezetünkbe idézte a már csaknem elfeledett, egyszerű igazságokat. A totalitárius rendszer is sebezhető. Magyarországon végül azért omlott össze, mert elhagyták az értelmiségiek, az utca embere, a párttagok, és még a hadsereg is. 1848-ban Marx arról álmodott, hogy a forradalom feje a filozófia, és szíve a proletariátus. 1956-ban ez az álma megvalósult. Az értelmiségiek hirdették az igazsághoz való jogukat, és a proletariátus a szabadság, a nemzet és a munkásosztály valódi szabadságához való jogát. Együtt győzték le a külföldi hatalom támogatta despotizmust, amely nem volt képes ellenállni a támadásnak, mert mindazok, akik a hiedelem szerint a kedvezményezettek voltak, en masse a tömegek mellett sorakoztak fel.”

A most ünnepelt ötvenedik évfordulón jóleső érzéssel idézhettük fel ezeket az egykori nyilatkozatokat és elemzéseket, és persze jóleső érzéssel figyelhettük a forradalom jelentőségét kiemelő hazai tudományos konferenciákat, ünnepeket és kiadványokat, mindazonáltal van bennem némi hiányérzet vagy elégedetlenség, még hozzá amiatt, hogy ismereteim és tapasztalataim szerint jóformán elmaradt az ötven évvel ezelőtt kitört, először győzedelmeskedett, majd idegen katonai erőszakkal levert magyar forradalom történelmi tanulságainak, illetve politikai, szellemi és erkölcsi örökségének széles körű és megfontolt

számbavétele. Pedig, ha a történelem valóban „az élet tanítómestere”, akkor erre az utólagos elemzésre, mérlegelésre és értelmezésre igencsak szükség van, már csak a nemzeti jövőkép kialakítása végett is. Másként előremenetelünk, miként ezt a mögöttünk lévő másfél évtized is tanúsíthatja, nem lesz zavartalan.

Ha egy nagyszabású történelmi esemény örökségét kívánjuk számba venni, két kérdésre kell válaszolnunk: mi volt ez az örökség és mi valósult meg belőle (mármint az örökhagyók szándéka szerint). Ebben az értelemben vethetünk számot például azzal, hogy mi volt a II. Rákóczi Ferenc nevéhez fűződő szabadságharc, a negyvennyolcas forradalom, az 1918-as Károlyi Mihály-féle forradalom vagy az ötvenhatos forradalom és szabadságharc öröksége, és milyen történelmi sorsot ért meg ez az örökség: mi vált valósággá belőle. Úgy hiszem, ki kell mondanunk, hogy ezek a történelmi testamentumok alig váltak valóra a későbbiek folyamán, vagy ha megvalósult is valami belőlük, másként valósult meg, mint ahogy az örökhagyók kívánták.

A Rákóczi-szabadságharcnak nem sikerült az országot függetlenné tennie, nemzetépítő tervei azonban részlegesen valóra váltak Mária Terézia reformpolitikája következtében. 1848–1849 függetlenségi törekvései elbuktak, megvalósult azonban a társadalmi reform (a jobbágyfelszabadítás és a polgárosulás), és később, az 1867-es kiegyezés után nagyrészt helyreállott az ország függetlensége is (ennek a függetlenségnek talán legfontosabb kritériuma: a külpolitikai cselekvőképesség mindazonáltal csak vágyalom maradt, ennek következtében kényszerült Magyarország kifejezetten a Monarchia elvakult külpolitikája miatt és Tisza István miniszterelnök kívánsága ellenére az első világháború hadviselői közé, és ennek következtében vált az ország a trianoni diktátum áldozatává). Az 1918. októberi forradalom követelései közül végül is a nemzeti függetlenség megvalósult, a szükséges demokratikus átalakulás azonban elmaradt. A magyar forradalmak öröksége tehát minden esetben csak részlegesen, esetleg töredékesen vált valóra, mi sem igazolja ezt jobban, mint az, hogy 1848 márciusának *Tizenkét pontja* a maga egészében sohasem válhatott a múlt dokumentumává (mint az angol és a francia forradalmak követelései), és sok tekintetben ma is megvalósításra váró nemzeti programot jelent.

Mi volt tehát a magyar ötvenhat politikai, mondhatnám így is: történelmi öröksége? Először is a nemzeti függetlenség és a polgári szabadság helyreállítása, ebben a tekintetben a francia forradalom hármasszavának („szabadság, egyenlőség, testvériség”) érvényesítésére törekedett. Többen (például a budapesti Ötvenhatos Intézet kutatói) állítják, hogy a magyar 1956 volt az utolsó európai polgári forradalom, az utolsó nagy történelmi esemény abban a sorban, amelyet az 1789-es Nagy Francia Forradalom nyitott meg, majd az 1830-as párizsi felkelés és mindenképpen reprezentatív módon az 1848-as európai forradalmak sorozata: a párizsi, az itáliai, a bécsi, a prágai, a berlini, a pest-budai forradalom folytatott, majd az 1917. februári pétérvári orosz polgári forradalom (az októberi bolsevik hatalomátvétel, sokak véleménye szerint, inkább volt közönséges államcsíny, mintsem valóságos forradalom, mindenesetre az oroszországi demokrácia kialakulásának hosszú évtizedekre véget vetett) és ezután az 1918-as berlini és budapesti forradalmi megmozdulások végeztek be – egészen a magyar 1956-ig. Végül valójában (és ebben a tekintetben nem értek egyet azokkal, akik az ötvenhatos magyar forradalomban látják az utolsó

„polgári forradalmat”) az 1989-es prágai, pozsonyi, szófiai, bukaresti forradalmak zárták le a történelmi folyamatot. (A bukaresti forradalom megítélése körül kételyek is megjelentek, sokak véleménye szerint ebben az eseménysorozatban nem a forradalmi tömeg, hanem a Ceausescu örült rémuralmával leszámolni kívánó hadsereg és pártelit játszotta a főszerepet!)

A magyar ötvenhat figyelemre méltó módon követte, mi több, „másolta” az 1848-as hagyományokat: így a „tizenkét pontos” követelésekben, a Nemzeti Bizottmányok intézményében, a nemzetőrség felállításában és természetesen a nemzeti és forradalmi jelképekben, például a Kossuth-címer helyreállításában, a piros-fehér-zöld kokárda viselésében és így tovább. Tulajdonképpen egyetlen új nemzeti szimbólumot hozott létre: a nevezetes „lyukas zászlót”, amidőn a rákosista, úgynevezett „népköztársasági” címert kivágta a nemzeti lobogó közepéről. Ez a jelkép azután feltűnt más közép-európai forradalmakban, így az 1989-es bukaresti forradalomban is.

Az ötvenhatos magyar forradalom ilyen módon az 1848-as forradalom és szabadságharc (és mint ilyen, természetesen az 1918-as „őszirózsás” forradalom) örököse volt, mindenekelőtt a francia forradalom hármasszavának érvényesítésében és a nemzeti függetlenség követelésében. Volt azonban a magyar 1956-nak egy merőben új történelmi, mondhatnám így is: eszmei és stratégiai jellegzetessége is. Ez abban áll, ki merem jelteni, hogy a magyar ötvenhat volt az első valóságos „harmadik utas” forradalom. A „harmadik utas” eszmerendszernek és társadalomépítő stratégiának igen jelentős magyar (és nem jelentéktelen nemzetközi) irodalma van. A magyar szerzők közül mindenekelőtt Németh Lászlót és Bibó Istvánt kell megemlítenünk, mindketten arra hívták fel a figyelmet, hogy a huszadik század valójában tévutakra vitte a történelmi fejlődést, amikor egyfelől az egyéni érdekek (valójában az „erősek” érdekei) érvényesítését mindenek fölé helyező (profitorientált) „szabadversenyess” liberális demokráciában, másfelől a mindent központilag irányító és egyenlősítő (valójában a személyes szabadságot felszámoló) különféle (szélsőbal- és szélsőjobboldali) szocializmusban jelölte meg a fejlődés útját.

A mértéktelen individualizmust piedesztálra emelő liberális demokrácia csupán a szabadság eszményét vállalta a polgári forradalmak eszményei közül, és elutasította a társadalmi egyenlőség követelményét, a keresztény hagyományokra épülő testvériség („felebaráti szeretet”) eszményeivel pedig egyszerűen nem tudott mit kezdeni. A diktatórikus ideológiák és rendszerek, nevezetesen a kollektivista német nemzetiszocializmus és orosz bolsevizmus pedig megsemmisítette és meggyalázta a szabadság-eszmét, és természetesen az egyenlőség és a testvériség követelményeinek sem tett eleget. Éppen ezért Németh László és Bibó István meggyőződése szerint olyan társadalomépítő stratégiára volna szükség, amely megőrzi a személyes és közösségi szabadságot, ugyanakkor erős szociális intézkedések és szocialisztikus intézmények (például a részleges köztulajdon) által szolgálni képes a társadalmi egyenlőséget.

Az individualisztikus kapitalizmussal és a kollektivista nemzetiszocializmussal, illetve kommunizmussal szemben kell megtalálni, ezek szerint, a „harmadik utat”. Valójában nemcsak Németh és Bibó „ideologikus” munkássága törekedett erre, hanem a magyar liberális demokrácia igen sok híve (például a Nyugat körül gyülekezők, mindenekelőtt Babits Mihály), több konzervatív reformer

(például Szekfű Gyula), a magyar népi mozgalom írói és ideológusai (Németh és Bibó mellett Kodolányi János, Féja Géza, Veres Péter és még korábban Móricz Zsigmond és Szabó Dezső), a hazai szociáldemokrácia (így Mónus Illés és Kéthly Anna), a kereszténydemokrácia vagy keresztényszocializmus képviselői (például a katolikus Prohászka Ottokár és Barankovics István vagy a református Ravasz László) és természetesen a szovjet típusú „szocializmusban” csalódott írók és gondolkodók (korábban József Attila, az ötvenes években Déry Tibor, Háry Gyula, Haraszti Sándor, Gimes Miklós, Vásárhelyi Miklós és mindenekelőtt természetesen maga Nagy Imre, a forradalmi kormány miniszterelnöke).

Ez a „harmadik utas” társadalompolitikai irányzat jelentette az ötvenhatos magyar forradalom nagy kísérletét, és ebben szinte mindenki szerepet vállalt a forradalom „címszereplői” közül, nemcsak Nagy Imre kormánya, nemcsak az úgynevezett „revizionista kommunisták”, a szociáldemokraták és a népi mozgalom: az egykori Nemzeti Parasztpárt utódjaként létrejött Petőfi Párt vezetői és ideológusai, hanem Mindszenty József bíboros hercegprímás is, aki nevezetesen november 3-i rádióbeszédében a következőket jelentette ki: „jogállamban élünk, osztály nélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan *korlátozott* (a kiemelés tőlem, P. B.) magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnacionalista elemű nemzet és ország akarunk lenni.” Külön szeretném felhívni a figyelmet a „szociális érdekektől korlátozott magántulajdon” fogalmára – ez valójában a „harmadik út” programjának egyféle változata, pontosabban olyan társadalompolitikai stratégia, amelynek távlatában a „harmadik út” gondolata áll.

A „harmadik utas” társadalomépítő stratégia több intézménye is létrejött a magyar forradalom napjaiban. Így a forradalmi bizottságok (bizottmányok) intézményrendszere, amely közhatalmi feladatokat látott el a kommunista vezetéssel együtt megbukott tanácsi rendszer helyén, és igen eredményesen tudta irányítani a kisebb-nagyobb községek, városok vagy éppen a fővárosi kerületek közellátását, közbiztonságát, igazgatási rendjét. Vagy még jellemzőbb módon: a munkástanácsok intézményrendszere, mindenekelőtt a Nagybudapesti Munkástanács, amely valóban újszerű érdekérvényesítési és üzemigazgatási intézményt hozott létre, olyan rendszert, amely a tervezett demokratikus jogrend és államrend keretében lett volna képes érvényesíteni a dolgozó tömegek közvetlen érdekeit, és a munkásigazgatás demokráciájával váltotta volna fel a bürokratikus állami igazgatást vagy a korábbi tőkés tulajdonosi vezetést.

A magyar ötvenhat, talán ez a vázlatos összefoglalás is mutatja, valóban érvényre juttatta a polgári demokratikus forradalmak hagyományos stratégiáját és emellett a „harmadik utas” közvetlen demokráciára épülő újszerű (addig sehol sem kipróbált) társadalomépítő stratégiát. Ezt a stratégiát valóban újszerű történelmi fejleménynek kell tekintenünk, minthogy következetes megvalósítására mindeddig nem lehetett tapasztalni kísérleteket. Illetve, ahol vegyítési próbálták a nyugati demokráciák szabadságesszményét a szocialisztikus társadalom eszményeivel, mint Ázsia, Afrika és Latin-Amerika néhány országában, ott vagy a szabadság sérült (mint az úgynevezett „arab szocializmus” világában: Szíriában és Irakban), vagy a kollektivistá elveket kellett feladni (mint Indiában a Nehru és Indira Gandhi nevével jelzett korszak lezárulta után). Persze az ötvenhatban meghirdetett „harmadik utas” társadalomépítő modell is csupán

szép terv maradt, és senki sem tudja, hogy a forradalom esetleges győzelme vagy a szovjet kormánnyal létrehozandó valamilyen „kiegyezés” után ezt az izgalmas tervet miként lehetett volna megvalósítani. Mindenesetre vessünk most számot azzal, hogy ebből a stratégiából mint történelmi és politikai örökségből mi lett az 1989-es rendszerváltás után. Hogy az új Magyarország mit fogadott be és mit valósított meg 1956 eszmei örökségéből.

Előre megmondom: nagyon keveset. A „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármas jelszavára alapozott polgári demokratikus követelések igen kis mértékben valósultak meg: a szabadság követelménye az egyetlen, amely mind az egyén, mind a közösségek szintjén jóformán maradéktalanul valóra vált: a politikai közéletet nem korlátozzák rendőri intézkedések, a pártok szabadon fejthetik ki tevékenységüket, igaz, a civil társadalom intézményei, például a civil szervezetek, a kulturális élet nagyrészt alárendelődik a politikai, elsősorban pártpolitikai érdekeknek, és ez kétségtelenül sérti az állampolgári szabadság teljes érvényesülésének lehetőségét.

Az egyenlőség követelménye ugyanakkor igazában nem érvényesül, és az egyenlőség fogalmán természetesen nem valamiféle utópisztikus „egyenlősdi” érték, hanem a jogok és az igazságszolgáltatás, az esélyek és a lehetőségek pártatlan és igazságos működését. Ahol a társadalom egy része nyomorba süllyed, ahol az öregek, a nagycsaládosok, a fiatalok, a munkanélküliek, a képzetlenek, a cigányok mind növekvőbb mértékben gyarapítják az önhibájukon kívül szegénységbe süllyedő emberek tömegét, és a vagyonosok mind kedvezőbb körülmények között sajátíthatják ki az ország javait, ott igazi egyenlőségről aligha beszélhetünk. A testvériség keresztény eredetű alapelve pedig teljességgel elveszítette hatékonyságát, még az úgynevezett keresztény indíttatású politikai csoportosulások körében is. A „felebaráti szeretet” krisztusi parancsolata ma a legkevésbé sem érvényesül az új magyar demokráciában, helyette a féktelen és esztelen gyűlölködés vezérli a politikai elitet.

Végül természetesen a „harmadik út” társadalompolitikai víziója is teljességgel lekerült a történelem napirendjéről. Németh László és Bibó István (valamint mások, valójában a két világháború közötti hazai reformgondolkodás és természetesen 1956) szellemi örökségének a jelenben nincs súlya és szerepe. Az új magyar demokrácia nem az ő útmutatásuk, nem az ötvenhatos magyar forradalom ideáljai szerint keresi eszményeit, identitását és tennivalóit. Aki ma a „harmadik útról” beszél, azt sajnálkozó vagy éppen gúnyos mosoly fogadja mind a jobb-, mind a baloldalon. Ezért érzékeltem valami hamisságot a forradalom ötvenedik évfordulójának ünnepei körül: nem lehet igazán méltó az az ünnep, amely a megtisztelt történelmi esemény politikai és erkölcsi örökségével alig tud valamit kezdeni. Egy szellemi, erkölcsi és politikai örökség értéke azonban nem azon múlik, hogy az utókor miként bánik vele, és legfeljebb ürügynek és hivatkozásnak fogadja el, miközben magát az örökséget semmibe veszi. Ötvenhat öröksége ma is időszerű, és az eszmények akkor is érvényesek maradnak, ha teljes képviselőtüket legfeljebb az idős „túlélők” vállalják. A történelem egyszer még napirendre tűzheti 1956 örökségét és eszményeit.

Jókai Anna
Krónikásének

(Részlet)

Szoba-konyha, panellakás
maradj csöndben, szólj a bagázs
Ötven éve? Ósdi mese, meskete
ami fehér, fekete
lejárt duma a haza
kinek-ki a matraca
miből mennyi a haszon
ciki már a Balaton

Harangoznak a toronyban
még sincs király a templomban
trendi kalap a fejében
Magyarország a zsebében.
Csuklóján a Patek-óra
telik neki, telik neki
Armanitól pantallóra.
A hűsége márka-hűség
erénye a jól megjátszott
egyszerűség.

A tévében pasik-csajok
zene gyanánt düb-düb zajok
süket fülnek magyar jajok
szegény voltam, szegény vagyok.

Amit egyszer elvettem
önként el nem ereszttem
étellift és szauna
nem izgat a
veszteseknek nyomora.
Ötvenhatos derék vitéz
legyél inkább pipec vigéc
a pénz beszél, kutya ugat
fixálom a kormányrudat.
Nem disznóláb, itt a kezem
veled iszom, veled eszem

Magyarország közös tálból
zacskósleves
lefetyelhet, aki ügyes

használ ki-ki, amit talál
 a miénk a merőkanál!
 Szabadverseny, ez az Isten
 Ördögünk van, hogy segítsen.

Megrágtak a gondok, bajok
 szegény voltam, szegény vagyok
 folyton fáztam, folyton féltem
 de hazát nem cseréltem
 félvesével omló házban
 semmi nem lett, amit vártam.

Ha megveszed koszorúmat
 én eladom
 ha az árát én magam is
 nem sokallom
 kegydíj annak az ára
 kapj hát tüstént utána
 de most mindjárt!

Szép ünnep az ötvenhatos,
 békülj Maris, békülj Lajos,
 nincsen pénzed, amit elkölts
 vagyodon a „tisza erkölcs”.

Életedből nincs sok hátra
 vigyázz hát a valutádra!
 Szuper korban „ampír”-fotel
 ötcsillagos üveg-hotel.
 Kagyló-kád és spanyol bidé
 minek neked luxus-izé?
 Erre ugyan miért vágynál?
 kéznél van a bádóg ágytál.
 Nem cinizmus, humor csupán.
 Senki sem vág, öreg, kupán.
 A nyílt színen ölelkezzünk
 színpad mögött öklendezzünk.

Voltunk élők, legyünk holtak?
 A jelenből kiraboltak
 a múltunkat átfestették
 a jövőt is magukévá tennék!
 ...De ha meghal minden is
 a remény még éltet.
 Sorsunk, akarásunk
 nem érhet így véget.
 Várjuk hát, várjuk
 a cselekvő igéket.
 – Krisztus a Jézusban:
 kérünk, kérünk Téged.

Olasz Ferenc képei elé

Olasz Ferenc neve több mint két évtizeden át azt a Jézus-arcot hívta elő bennem, amelyhez foghatóan szépet se azelőtt, se azóta nem láttam. Egy alsópáhoki kőfeszületről készített közelképről van szó, amelyen a szenvedés a szemünk láttára tetszik át az örökkévalóságon túli szépséggé, s a szépség végtelen szenvedéssé szelődül. A lélek mozgóképe ez; mozgóképe a halálnak és a feltámadásnak. Az 1978-ban megjelent *Mindörökké* című kötetben fellapozott kép egy pillanat alatt meggyőzött arról, hogy látványának sugárzó ereje a hitelent is képes megtéríteni, a hívőben pedig a természettől morzsolódó, vonásait vesztett arc maga a bizonyosság. Én bizonyára észre se vettem volna ezt a szokványos határvigyázó keresztet. Olasz Ferenc nyitotta rá a szememet...

Nem tudom, illő és üdvös-e a filmrendezőnek is kiváló Olasz Ferencet fotóművésznek hívni. Én fény-metszőnek mondanám inkább, aki a hit kérdését és bizonyosságát a naponta megtért ember természetességével állítja figyelmünk középpontjába. Mert az örökéletbe ékelődő világot naponta fel kell építenünk vagy szerencsésebb esetben naponta tovább kell építenünk magunkban.

Az ezredfordulón krakkói munkám során ismertem meg őt személyesen. Krakkó akkor, 2000-ben Európa egyik kulturális fővárosa volt, amelyen a házigazdák után Magyarország szerepelt a leggazdagabb művészi programmal. A tizenhét magyar kiállítás egyikén Olasz Ferenc mutatkozott be. Nem máshol, mint a Czartoryski Múzeumban, Leonardo da Vinci *Hermelines hölgyének* szomszédságában, a késő-középkort idéző Arzenál boltíves termében. „Soha ily méltó környezetben még nem állítottam ki” – nyugtázta az első szemlét követően.

A kiállítás tartalmaként ezúttal a Kárpát-medence különféle régióinak pléhkrisztusait bemutató, többségükben nagy méretű fotóit láthattuk, de első alkotói korszakából ízelítőt kapva meggyőződhattünk arról is, hogy a „szoció-fényképezésnek”, a portré-készítésnek is kiváló mestere.

A fotózást tanítók jelentős része azt vallja, hogy csak a fekete-fehér képek lehetnek igazán művésziek. Mintha Olasz Ferenc első kötete is ezt bizonyítaná. Persze a *Székelykapuk* című 1989-es albumban már ott „színesedik” az ezzel kapcsolatos kétely... A 2000. március 26-án Nagy Gáspár méltató szavaira és az ez alkalomból kiadott Pilinszky-kötetből lengyelül elszavalt versekre megnyílt krakkói kiállítás a portréktől eltekintve csupa színes alkotásból állt. A hajdani fegyvertár sajátos román kori szentélyé alakult át, amelynek mélyén hatalmas kereszt magasodott. Pléhkrisztus-arcokból összeálló feszület... Az egymást kiegészítő Krisztus-portrékkal, feszületekkel jelölt tájképek sora labirintusként mintegy odavezetett. Aranyló őszben, behavazott tájban, nyári verőfényben haladt kaleidoszkóp-váltakozással a szemlélődő ember. A fényképek természeti háttérének hangulatától függően. Sajátos húsvéti vándorútja a krisztusi pléharcmozaik-feszületnél ért véget... Hogy nyomban folytatódjék is... Vagy kezdetét vegye egy másik út...

Az akkor április 20-án véget érő kiállítást a látogatottságra való tekintettel a hónap végéig meghosszabbították. Én azóta se bontottam le magamba.

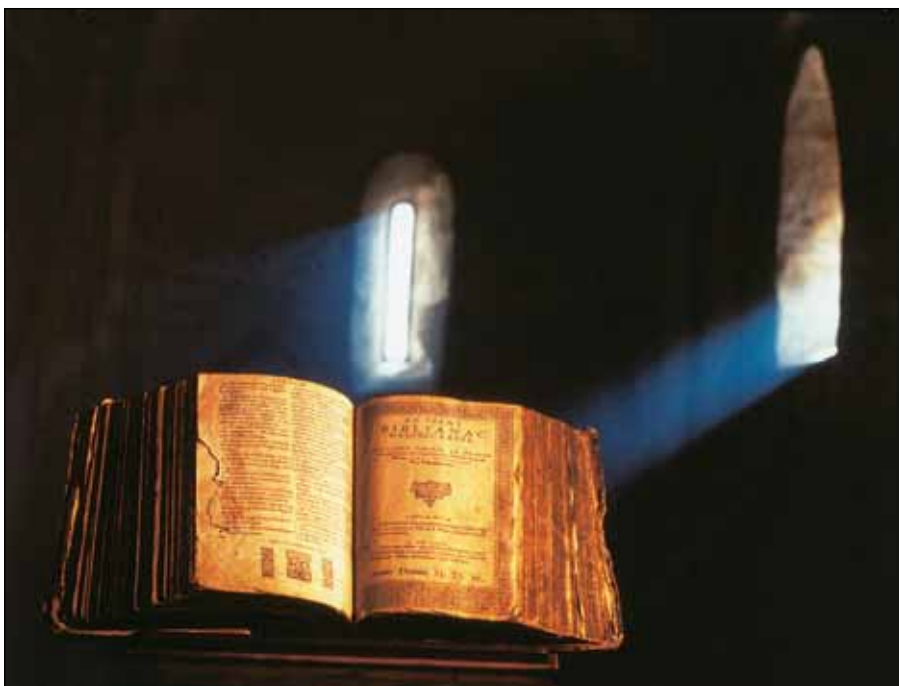
Kovács István

KRISZTUS, ALSÓPÁHOK

RAHMANYINOV: VESPERÁS

A VIZSOLYI BIBLIA

MAGYAR SZENTEK, BÉLAPÁTFALVA

MAGYAR TE DEUM

ÚRKOPORSÓ GARAMSZENTBENEDEKRŐL

GYÖNGYÖSPATA TEMPLOMA

SZÓZAT

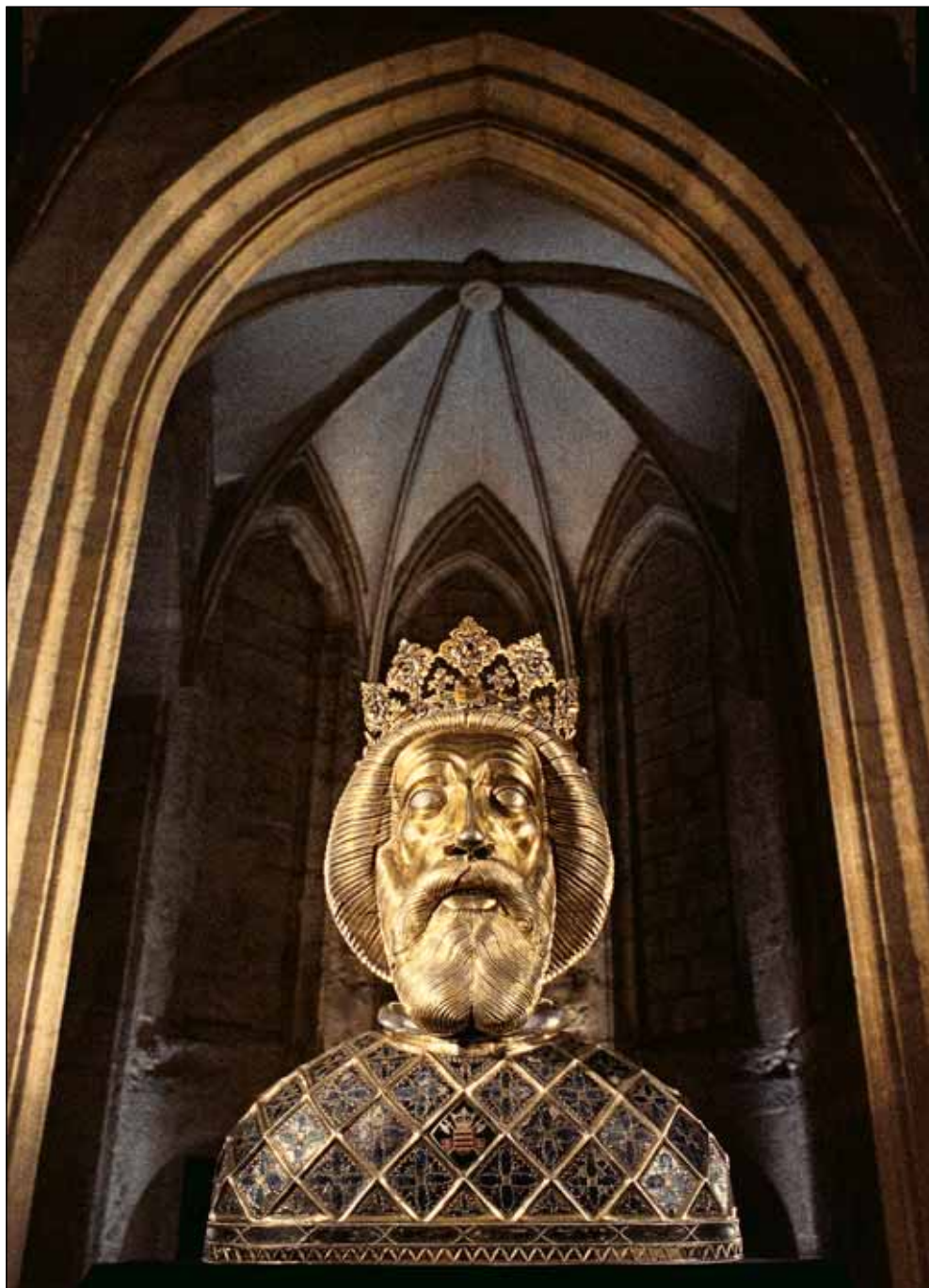
MÁRIA-KÁPOLNA, LESENCEISTVÁND

ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM

TE DEUM

SZENT LÁSZLÓ HERMÁJA (GYŐR, SZÉKESEGYHÁZ)

Merczel Erzsébet

„Kicsinkám!”

Tábori levelek apámtól

Nyolcvanhárom levél és tábori lap. A leveleket még a hatvanas évek közepén fedeztem fel padlásunk elülső részében, egy vastag fagerendán, közvetlenül a gondosan lakatra zárt padlásajtó mellett. Spárgával összekötözve porosodtak két rendezett kupacban. Körülöttük pókhálók, szentképek, használt cipők és ruhák, régi, megsárgult újságok, könyvek kupaca, felfordult zsírosbödönök, kicsit távolabb pedig szalma, kender köteg, árván himbálódzó füstölt bórdarabkák. Az egyik kupac Édesapám Kárpátjáról hazairt leveleit tartalmazta, a másik kupac Édesanyám válaszlevelei voltak. Kimondhatatlanul furdalt a kíváncsiság a levelek tartalmát illetőleg, de hiába, sokáig nem volt merszem hozzájuk nyúlni. Félttem szüleim haragjától, akik azt tanították nekünk gyermekeknek, hogy ami a másé, ahhoz nem szabad hozzányúlni, sőt a túlzott kíváncsiságtól is óvtak, mondván, hogy az illetlenség. Végül – és ez körülbelül a hatvanas évek vége felé lehetett – engedtem a kísértésnek, lehoztam a padlásról és elrejtettem a már sárgult, itt – ott foszladozó leveleket. De még mindig bennem volt a félsz és egy óvatlan pillanatban, talán, hogy lelkiismeret furdalásomon enyhítsek, elkottyantottam Anyámnak a titkot. Szabó Erzsébet pedig, szemérmes természet lévén, azonnyomban visszakérte és tűzre vetette a leveleit.

Apám jóval később áldását adta birtoklásukra.

Miközben rendszereztem őket, akkor döbbsentem rá, hogy többségük 1944-ből való, tehát annak az évnek a levelei, amikor has-lakó voltam és megszülettem. Mindezt a Sors akaratának tulajdonítottam, márcsak azért is, mert Apámmal felhős volt a kapcsolatunk.

Valóban szeretett és valóban várt, mint első gyermeket. Csak közben hadifogságba esett, s amikor csontig lesoványodva, többszöri maláriától és vérhastól elgyötörten hazatért, én már három éves voltam. Három év kimaradt az életünkből, amit nem lehetett bepótolni. De nem is három, hanem attól sokkal több.

A háború kárvallottjait kártalanítják. Engem, tessék mondani, ki kártalanít? Ki ad nekem egy olyan Apukát, aki babusgat, etet, simít, becéz?! Mindenre lehet válaszolni, de most már minden válasz késő.

A történelem fáziskésése az életem.

M. E.

Nyolcadik levél

1944. február 22-én kezdtem

Édes Bözsikém!

A sok írásba egy pár dolgot elfelejtettem néked aranyoskám megírni. Ma olyan lógó napunk volt, így mindig csak rád gondolok édes párom. Az előbbi levelemből bizony kifelejtettem amit még a leveledre akartam válaszolni, mert ez is beszél közbe, a másik meg zúg, a harmadik énekel, s akárhogy is csak nálad van minden gondolatom, kiverik a fejemből amit pont néked akartam írni.

Láthatod édes kicsinkám, ha szabad időm van bizony ki se mozdulok, írok és írok néked. Előveszem a páros képünket és nézlek és magamhoz öllelek édes párocskám, mert mintha már akkor is érezted volna, hogy ilyen messze fogunk esni egymástól. Csókolgatom édes kicsinkám drága képedet s úgy érzem, mintha itt volnál mellettem.

Bözsikém, édes aranyoskám abból pedig nyugodt lehetsz –, és ha tudnám is, hogy többet nem is lehetnék veled együtt –, még akkor sem kívánnám meg a nőt, mert édes kicsinkám, csak Te kellesz nékem. Ha nem is találkoznánk 1 – 2 évig még akkor is meg tudnám állni magam, akkor ez az idő egy kis önmegtartóztatás lenne mind a kettőnknek. De, édes feleségecském itt bizony nagyon sokat hallani, hogy egyes asszonyok hogy élnek, akkor amikor a férjük nincs otthon, míg katona, hát édes kicsinkám az ember esze megáll. Édeském, tudom, hogy Te más vagy, mint akárki más, de azt is mondtam már magamnak, hogy ha úgy is volna, a jó Isten bizony ne is segítsen haza, mert én volnék a legszerencsétlenebb ember a világon. De

azt is, tudom, hogy ha csak az ördögök össze nem fognak, mind a ketten megálljuk tisztességesen a helyünket.

Édeském, ha haza mész vigyázz nagyon azokra a csendőrökre, ne társalogj velük, mert tudod milyenek, hogy szerettek volna Téged és még akkor is mit csináltak, mikor már a vőlegényed voltam. Tehát nagyon kérlek, minél messzebb, tudod az a piszkos Tót is, meg a másik is, meg a többi is mit művelt.

Február 23-án folytatom.

Édes Bözsikém, mikor azonban olvasgatom soraidat (már vagy tízszer is elolvastam), megnyugszom, mert tudom, hogy szeretsz s én is nyugtalan volnék, ha nem volna egy kis közös „szerményünk”. Édeském ez vigasztal s tudom azt, hogy várva várod Te is a megszületését. Arra kérlek légy nyugodt, a jó Isten akaratában nyugodj meg s ne feledkezz meg róla soha, meg a Szűz Anyáról, aki eddig még minden veszélytől megóvott, ha akármilyen megpróbáltatások is értek bennünket. Mert tudod édeském, hogy már eddig mennyi bajon mentünk keresztül és megsegített. Látod, mintha éreztük volna tavaly, hogy mi lesz, mert elmentünk Szentkútra s azelőtt Remetére.

Édes Bözsikém, ha nincsenek is itt a barátok, még vannak ismerősök és ezek közül sokan olyanok, akikkel együtt voltunk tényleges újoncok, tehát összetartunk. Nem járnak ők sem nők után és nem is ajánlatos itt, mert ezek a ruszinok elég piszkosak. Itt vagyunk az iskolába elszállásolva, jó, tiszta helyen, nem is megyünk sehová. A 75%-a nő, családos ember. Bözsikém, lelkem, most még arra kérlek, légy jó és ha haza mész menj be a Szent István papírboltba és Sanyitól

vegyél egy kis zsebatlaszt, olyan kicsit, mint az enyém és küldd el a legközelebbi csomaggal. Ha haza mészt már Gyarmatra, úgy ott is megmondhatod a címet és arra küldhetnek Apáék, ha akarnak.

Édes kis lelkem, tudod, ha ismerősökkel találkozol, mindnek mond meg, hogy itt vagyok, mert nem írtam még senkinek sem csak Neked, haza Apuskáéknak meg 1 lapot Mukinak. Azt hiszem meg lehetsz elégedve velem édes párocskám, mert mindig csak Rád gondolok, Te vagy nékem a mindenem és csak Te jársz az eszembe. Ha azonban sok lesz a munkánk, ne csodálkozz, ha késni fog a levelem vagy ritkábban írok. Most az igaz, hogy mindenki csúfol, amiért ennyit írok, de most ráérek, hát írok. Nem törődök senkivel és semmivel.

A kisbabát majd ott várd ahol éppen a legjobb lesz a részedre. Minden esetre a jó Isten segítségével ha meglesz, jó volna ha Gyarmaton lennél, mert akármilyen komplikáció közbejöhet, s ott kéznél lenne a Kórház. Viszont azután pedig jobb lenne, ha Margitkáéknál volnál, mert ott egy kalap alatt kettőt mégiscsak könnyebb nevelni, mintha egyedül volnál.

Margitkánk! Most pedig téged kérlek, légy oly jó és vigyázz Bözsikémre. Te mégiscsak tapasztaltabb vagy mint a kis párom s mindenbe adjál tanácsot neki. Ne hagyd elcsüggedni s mint jó testvér vigasztald. Előre is köszönöm szívességedet míg meg nem tudjuk hálálni. Gittuskám, Te is légy jó kislány és vigyázz Bözsikére, ha valami rosszat csinál írd meg. Apuskáddal mi van? Leszerelt? Már otthon van?

Bözsikém írnék még mindig, de egyszer végére ér a lap is, most már csak Te írsz szorgalmasan mindenről, s írd meg, hogy hová fogsz menni, mikor hová írnak. Végül is légy nyugodt

és vigyázz magadra, Te is légy jó, hűséges asszonyom, és gondold sokat rám és imátkozzál érettem. Nagy szeretettel csókollak mindnyájatokat, de különösen Téged édes kis aranyos Bözsikém. Sokat gondolok Rád

Pistid

Milliószor csókol hú férjed...

Kilencedik levél

Kovácsrét, 1944. március 1.
Este fél 11.

Édes kis Bözsikém, drága Anyucikám!

A várva várt levelet megkaptam édes kicsinkám és mikor elolvastam bizony könny szökött a szemembe és bizony potyogtak a könnyeim, mert bizony arra gondoltam, hogy milyen elhagyott lehettél édes kis Anyucikám! Tudom, hogy hiányoztam és senki sem tud már pótolni sem engemet, sem Tégedet édes kis szivecském. Ne félj édes kis tubicám megsegít az Isten és majd akkor másképp lesz, meggyámolítjuk még egymást, csak azért nagyon kérlek mint otthon is sokszor kértelek, vegyél föl egy kis lajbit és abba legyél, vagy amit szétszedtél, hogy magadnak csinálsz kabátkát, az legyen az első, hogy mikor hűvösebb az idő fölvehesd.

Édes Anyucikám! Mint írtam, meg voltam én is hülve alaposan már Marcalkeszin, bizony engem is kirázott a hideg s szúrta eléggé a hátamat. De elmúlt, mert kaptam egy olyan tablettát egy Chinoi gyári munkástól, ami elmulasztott minden fájdalmat. Már mentem befelé Komáromba egy autón, hogy bemenjek a gyengélkedőre, mikor elmúlt minden fájdalom s én szépen vissza is jöttem az első fa-

luból. Édes kis Bözsikém, ezután jött a kúrálásom, teát főztem, forralt bort csináltam s így sikerült elhessegetni a komolyabb bajt. Ezt édes Anyucikám meg is írtam Néked, de úgy látszik ezt nem kaptad meg. Egyébként Plachy bácsinak is írok majd és megköszönöm azt a kedvességet, hogy annyira körülfogott. Az azonban nagyon fáj, hogy a Muter még most is olyan, mint amilyen volt. Bizony édes kicsinkám ezt nem érdemled meg, de sebj, még lesz másképp is. A drága jó Jézus is sokat szenvedett, meg Szűz Máriánk is, meg a többi szentek is, pedig ők sokkal tökéletesebb életet éltek és sokkal közelebb álltak a jó Istenhez.

Édes Anyucikám, ha mindez nem jutna eszembe, bizony sokszor lógna az orrom, Így azonban bele vagyok nyugodva sorsomba és tudom, hogy Szűz Mária nem fog elhagyni veled együtt engemet. Látod édeském, mintha megsúgta volna valaki és a jó Isten is úgy akarta, hogy te minden vasárnap elmentél a misére mikor én nem mehettem el, úgy most én voltam és én imádkoztam érted egy olyan templomban, ahol még sosem voltam, egy görögkatolikus templomban S ha nem is értettem a misét, mely másképp megy, mint a miénk, de egyébként ugyanaz. Lélekben anyucikám veled voltam és veled együtt értetek imádkoztam.

Bözsikém édeském, mindjárt írd meg, hogy hogyan végződött az OTI-val és Matyo bácsi mit mondott. Menynyi fizetést kaptál és mindent írj meg édeském, mert minden nagyon érdekel, ami körülötted történik.

Aranyos kicsinkám, amit küldtél nagyon jól jött, mert tudtam, hogy édes kis kezeiddel csináltad, mit nem adnék oda senki, de senki kezéért, még százért sem. A kosztunk nem éppen a régi, de azért megesezlek mindent

édeském, azért ne aggódj, mert akik kintről, a frontról jöttek, ugye mennyivel rosszabbakat meséltek. Édes Anyucikám, azért, ha küldtök, olyat küldjete, hogy kiadós legyen, majd valahogy visszaadjuk Margitéknak is. A pénzem még elég, de ha fogyandóba lesz, majd írok. Minden estére édeském van még 70 pengőm és amennyire lehet, spórolok, mert tudom, hogy most néked is kell, s még ezt is odaadnám néked, mert azt is tudom, hogy több is kell majd s nem tudom, hogy honnan fogjuk előteremteni. Szerettem volna ott lenni és veled örülni mikor megmozdul a kicsikénk, de majd máskor, és bizony úgy megsimogatnám a melleidet is, mert tudod, hogy az volt minden örömöm, csak azokra is nagyon vigyázz!!

Mamuskáéknak is írtam már, nem feledkeztem meg róluk sem, mert tudom, hogy szeretnek, talán jobban, mint az enyéim s oly jó érzés az amikor tudjuk, hogy valaki szereti az embert.

Margitkáék se haragudjanak azért, hogy külön nem írok nekik, de hiszen ott vagy és minden levelemben őrá is sok szeretettel gondolok, mint Rád édes kicsinkám. A jó Isten csak áldja meg őt is, hogy Pista szerencsésen átvészelve ezt a katonáskodást, de különösen a kisbabával segítse meg szerencsésen az egek ura. Kicsinkám csak írjál minél többet, így legalább, mint most és én sem leszek adósod, csak a jó Isten adjon erőt, egészséget hozzá.

Édes Bözsikém! Mint már sokszor írtam, mink már csak itt leszünk a Kárpátokba és itt fogunk dolgozni. Tegnap is fenn voltunk a hegyekbe fáért édeském, láttam sok hegyet, de azok meg sem közelítették a felénk lévőket. Olyan meredek és annyi van belőlük, hogy sok. Láttunk szép őzikeket is, meg annyi rengeteg kiirtott

erdőt, hogy rossz nézni. Szeretném, ha Te is itt volnál mellettem és látnád, de erről egyelőre édeském mondjal le, bár jöttek már ide egyesek feleségei, mégsem tudnám magamnak megbocsátani, ha valami baj történne veled, hiszen néked nagyon kell most magadra szivecském vigyázni. Akinek a felesége ma jött, éppen mondja, hogy tegnap este fél tízkor ült fel a vonatra Pesten és megállás nélkül jött ide du. Fél 3-kor. Tehát Néked fel kellene ülni Gyarmaton fél 7-kor este és csak úgy érnél ide másnap délután. Nyugodj meg édes Anyukám én volnék a legboldogabb, ha eljőnél, de egyelőre lehetetlen. Hiszen olyan jó lenne megölelni már vagy megsimogatni, de majd ha Istenke megsegít és meglesz az utódka, s ha a viszonyok mégsem változnak, talán adnak itt pár napot szabadságra. Most pedig arra kérlek kicsinkám, csak imátkozz, nehogy elaludj, mint szoktál. Ne félj édeském, amikor csak tehetem és nem vagyok kifáradva én is imádkozok érted. Most már azonban zárom soraimat, mert mint látod felül, már kifogyott a tintám és újból kellett töltenem. Az idő is már 12 lesz 10 perc múlva s most is Rád gondolva fejezem be soraimat, hogy hogyan is alszol s mit álmodol felőlem. A jó védőszentjeid vigyázzanak Rád s minden bajtól óvjanak meg. Légy jó és hűséges feleségem ezután is, mert tudod nemcsak akkor kell jónak lenni amikor otthon vagyok, hanem különösen akkor mikor egyedül marad egy asszony, nehogy azt mondják, mint sok asszonyra, hogy könnyen van, mert nincs otthon az ura.

Édes Anyucikám! Tudom, hogy Te szeretsz s nem fogok ilyet hallani Rólad soha. Tehát nyugodtan zárom soraimat s arra kérem most a jó Istent, vigyázzon, oltalmazzon meg minden

bajtól s legyen az Ő jóságos keze rajtatok, Margitkán meg Gituskán is. Hűséges szeretettel ölel és milliószor csókol a síron túl is csak Téged szerető férjed

Pistikéd

Bözsikém édeském, annyit álmodtam az éjjel, hogy otthon voltam szabadságon, veled aludtam, meg Terka néniéknél is voltunk Pesten. Tehát mindig csak Veled van minden gondolatom. Szeretettel csókolnálak, ha itt volnál, így gondolatban még többször csókollak, férjecskéd

Pistid

Tizedik levél

1944. március 5.

Édes egyetlen drága Bözsikém!

Tegnap egyszerre kaptam meg mind a két leveled és édes kicsinkám bizony az előbbi jó hangú leveleid után az egyik olyan leszidó volt, ezt őszintén megvallva, meg is érdemeltem. A másik, édes galambocskám, az én nagy szomorúságomra csupa panaszkodás. Édes angyalkám, mind a kettőre megadom a részletes választ és meg fogsz kicsinkám érteni s nem azt fogod kiolvasni soraimból, hogy nem szeretlek, hanem ellenkezőleg, azt hogy nem létezik talán még egy olyan pár aki ennyire szeretné a feleségét, mint én és aki annyira szeretné az urát mint Te édes Anyucikám! Ez vigasztal még ebben a megpróbáltatott életben és ez ad erőt a további küzdelmeinkhez is.

Bizony őszintén szólva már sokszor elcsüggedtem én is, mert meg voltam hülve, mint tavaly, és tegnapelőtt pénteken is feküdtem, de szerencse, hogy épp orvosi vizit volt

és egy százados úr vizsgált meg, Munkácsi ezredorvos és azt mondta, mint a gyarmati orvosok, hogy meg vagyok hülve, de ne feküdjek, mert az nem jó. Azóta, hála legyen a jó Istennek, már jól vagyok. Meg tudod édeském már annyiszor vonultam be s mindig bent voltam a templomban elbúcsúzni és segítséget kérni a katonáskodáshoz, de még egyszer sem volt ott koporsó, az olyan rossz hatással volt rám, azonkívül még összetört a tükröm is, rádóltem, meg még a muternak az a csúnya szava, tudod milyen érzékeny vagyok én néha. Azonkívül édes kis párocskám, pont másfél hete nem kaptam Tőled levelet és édes galambocskám, bizony nagyon el voltam anyátlanodva, így édes anyucikám, nem is tudom, hogy szaladt el a tollam, hogy azt írtam. Édes párocskám bocsáss meg, én nem is akartalak megsérteni, sem gyanúsítani édes anyucikám, semmit sem gondoltam rosszat Rád, mert annyira ismerlek és megbízok Benned. Bánom is nagyon, hogy elküldtem azt a lapot, s tegnap, hogy leveledet olvastam, bizony megcsuklottam, mert tudtam, hogy nagyon megszorítottalak, tehát, még egyszer kérek édes Anyucikám, bocsáss meg és felejtsd el azt amit írtam, nem akartalak megsérteni és meggyanusítani, fogj egy ceruzát és töröld ki a sorokból.

Édes Aranyoskám, tehát megnyugodsz, mert tudod, hogy szeretlek, és te is bebizonyítottad ezt azzal a sok leveleddel, mellyel oly nagy örömet szerezteél mindannyiszor és a múltkori, türelmetlenségemnek volt az oka. Kicsinkám, az ismerősöknek is az üdvözetem küldöm, a pálinkát és a csomagot, mellyet írtál, hogy küldesz, csak küldd. Az érmelegítők pontosan jók és melegnek. Az OTI-t intézd el úgy ahogy a legjobb, de semmi esetre

sem fizesd önköltségen, mert úgy tudom, hogy utánam valami 10-11 Pengő körül fizetnek havonta. Tehát amit kaptál előzőleg, be is fizetnéd.

Azt is írtad, hogy a kalapot átalakítod. Látod, ezt már rég akartam. Egyet értek veled, mert tudom, hogy nem voltál soha könnyelmű, mert más bizony nem tudta volna úgy beszoztani a kis fizetést, mint Te édes Anyucikám, és bizony még valamit össze is tudtunk spórolni.

Drága kis Bözsikém! Örülök, hogy megkaptad a fizetést, de nem tudom, végig megkapod-e, minden esetre jó volna, nagyon kellene Néked édeském.

Most még az első leveledre is mégeggyet megjegyzek, azt, hogy nem is ismerek senkit a faluba nem hogy még udvarolni merjek valahová. Másra meg ne is gondoldj édes Anyucikám, mert tudod, hogy ügyetlen vagyok. Másik leveleddben panaszkodsz édes galambocskám, az otthoni förtelmes fölfordulás miatt. Édes Anyucikám, erre majd bővebben fogok írni, először gondolkozni kell, hogy mit is cselekedjünk. Minden esetre jó volna becsukni és elhozni a kulcsot, de az a povajacs Lajos úgyis bemegy. Azt hiszem majd fogok én haza írni, úgyis akartam már a Muternak írni egy „gyönyörű” levelet azért a sok „jóért”, amit velünk tett egy év alatt. De ezzel még várok, majd sor kerül erre is. Legyél tehát nyugodt és majd megsegít a jó Isten, és nem leszünk kitéve ennek a megaláztatásnak.

Édes Anyucikám! Míg ezekhez a sorokhoz hozzáfogok, megint eltelt három óra, mert közben el kellett menni a templomba. A görögkatolikus mise, mely bizony soká tartott, fél tíz-től tizenkét óráig, mert pápai mise volt, évfordulója a katonáskodásnak. Így nem írhattam.

Édes kis Bözsikém! Ezalatt is nagyon sokat imátkoztam érted, de imátkoztam magamért is, hogy segítsen meg a jó Isten, adjon főleg egészséget, hogy ismét hazatérve folytathassuk a mi kis családi életünket. Édeském, megfogadtam a Szűz Anyának, hogy ha haza segít, elmegyek minden évben ismét, mint azelőtt, Szentkúthoz. Felkeressük ismét szép jegyességünk helyét is, Remetét és elmennénk Kaszap István sírjához is. Ezt kérem mindig a drága Szűz Anyától, ki még eddig mindig megsegített és remélem, hogy most is meg fog segíteni ismét. Édes Anyucikám! Én is böjtölök pénteken, csak délben eszem húst, hogy ezzel is valamit vezekeljek, és édeském nagyon köszönöm, hogy értem ilyen áldozatot hozol immár másodszer. Talán nem is érdemlem meg ezt az áldozatot, különösen most, amikor áldott állapotban vagy.

Kis galambocskám! Bizony még most is egyet gondolunk, mert éppen mikor írtam, Te édeském már küldted is a cucinkát, ez igen jól jött most. Az idő most olyan latyakos, tegnap, tegnapelőtt esett az eső, ma pedig folyton esik a hó, az is olvad.

Kicsinkám, zárom soraimat mert most talán eleget írtam, tudod édeském reggel is hozzáfogtam s olyan énekkar alakult ki körülöttem, hogy azon csodálkozom, hogy nem írtam bele valamit. Volt ott egyházi ének, böjti ének, miséztek, temettek, szerelmes nótát énekeltek, majd kupié és vicc is volt benne elég. Drágaságom! Hangulat az még van, mindig vannak jókedvű legényemberek, de most tudom édeském, mi a kétféle (nős és nőtlen) katona között a különbség. Azelőtt én is könnyebben vettem fel a dolgokat, de most sokkal nehezebb.

Édes párocskám! Tudom, hogy megvan Margitkáéknál mindened, de

nem is azért aggódom, hogy valamilyen hiányt szenvedsz, hidd el édes aranyoskám, abból nem is érdekel semmi, ami otthon a mesterséggel vagy a szüleimmel történik. Szinte csodálkozom magamon, hogy átalakul az ember. Hidd el édes Anyucikám, hogy semmi az égvilágon nem érdekel csak Te és csak az aki és ami a miénk. Most tudom csak, hogy miért és kiért élek! Édeském, ha Te nekem nem volnál, bizony nem venném semmibe ezt az életet, olyan lennék, mint a többi nőtlen ember. Olyan jó volna már egy kicsit Véled beszélgetni, egy kicsit úgy megölelgetni, de egyenlőre ezt nem lehet, mert itt csúnya, rossz idők vannak s nem tudsz eljönni. A közlekedésnél sem volna olyan nagy a baj, mert csak Aszódon kellene átszállni és megint itt Beregszászon. Ettől a „nagy” dologtól, amit itt csinálunk, egész nyugodtan elengedhetnének haza, de ezt nem is merik megpróbálni. Édes Anyucikám! Legyél tehát nyugodt, minden gondolatom nálatok van, mint minden sorom bizonyítja, csak Te vagy minden boldogságom, életem. Köszönöm a jó Istennek, hogy nekem adott és köszönjük néki azt a nagy szeretetet, amellyel mind a kettőnket megáldott. Adjon is csak mindig ennyit és ilyen megértő szeretetet. Írjál megint, de arról is írj, hogy mi van azzal az árdrágítással otthon, ezt ne feledd. Azt is írd meg, hogy mozog-e már a kis Öcsike. Édeském, csak azt akarom mondani, hogy én lefogadom veled, hogy kislányunk lesz. Majd megmondom, hogy miért gondolom.

Kicsinkám, ugye nem is haragszol már rám s nem fogsz Te sem olyan levelet írni. Én fogadom, hogy soha nem írok olyat, de ne haragudj, ha türelmetlen vagyok, mert ez a határtalan szerelmemnek a jele. Anyucikám, most már bezárom soraimat és a jó

Isten adjon továbbra is jó egészséget, erőt és jó hízást még, hogy egészségben találkozhassunk ismét. Milliószor csókol, ölel és mindig Rád gondol a Te hűségem

Pistikéd

Írd meg hány kiló vagy!

Tizenhetedik levél

1944. március 20.

Édes Bözsikém!

Ha útnak indulsz úgy még elfelejtetem írni, hogy hozzád vagy tíz aszpírint, azonkívül otthonról a sakkot, ha nem jössz most, akkor egy csomagba küldd el. Édeském, azt is akarom mondani, hogy az útra jól öltözz fel, mert itt még mindig havazik. Élelmet pedig hozzád magadnak, mert itt nem lehet kapni. Az úton is nagyon vigyázz magadra. Ma éppen azt álmodtam, hogy otthon voltam civilbe és valami ünnepségen voltunk a városba. Amit tegnap írtál, vagyis kaptam levelet, nagyon meglepett, hogy megint elhordták a harangjainkat. Sajnálom őket nagyon, de talán a jó Isten megkönyörül rajtunk és vége lesz nemsoká ennek a háborús világnak.

Hogy vannak Apáék? Még mindig beteg a lába? Hát mama, Lajos és a többiek? Van sok munka odahaza. Azóta sokat hívtak be? Mindenre választ kérek vagy írásban vagy személyesen Aranyoskám, addig is üdvözlöm az ismerősöket, Apáéknak jó egészséget kívánok és kezeiket csókolom, Téged pedig a vizlátásig sok szeretettel csókol férjecskéd

Pisti

Ha jössz táviratot adj fel.

Huszonharmadik levél

1944. április 5-6.?

Drága Anyucikám, tegnap vasárnap hogy ide értünk, éppen húsvét vasárnapja volt itt a görög katolikusoknak, ma pedig a hétfője van. Itt már egész meleg a levegő és a madárkák is másképp énekelnek. Kinn még hűvösebb volt és fenn jártunk azokba az ezer méteren felüli hegyekben, bizony az erdőben még egy méteres havak is nem nagy ritkaságok voltak. Fázni azonban nem fáztam, ne búsulj.

Tegnap édes anyucikám, ahogy megérkeztünk, már itt várt egy 12-én reggel írt lapocskád, amelyet még a bizonytalanságba írtál, remélem azonban azóta már megkaptad te is Kicsinykám a Máramaros szigetről küldött két lapot. Kaptam azonban még a Pepótól is egy lapot, amelyben írja, hogy Vilkén vannak kihelyezésen és hogy az Ica elment hetenként hozzá, azonkívül ő is elment már azóta haza is. Nekik könnyű, mert közel vannak, de mi már olyan hadi-féle területen vagyunk és így nem is lehetne eljőnnöd, meg amúgy sem lehetne, mert utazni nem szabad errefelé csak igazolvánnyal és a te mostani állapotod se lenne egy cseppet sem alkalmas erre az útra, ha még lehetne is utazni. Igaz, hogy az éjjel otthon voltam álomban szabadságon és a moziba mentünk veled édeském és a keblecskéidet is láttam meg-megvilanni. Képzeld édeském milyen rossz volt fölébredni...

Balázs K. Attila

[míg az alkonyat]

míg az alkonyat háttérével
egy háztető árnyékában állok

kinő csendesen az álmok kora,
mint roskadó nagyapámat

a ruhák e kapillárisokon
feltörő homokban, habár

zölden lobogó fák emlékei közt
még dulakodunk az időben,

mígnem valamelyikünk megrázkódik,
visszahőköl, távolodik a ködben,

aztán elmerül
a lassan sivataggá rázódo tájon.

[gyíktojások a csend]

gyíktojások a csend
üveg-halmazán, az ég helyett

összemosódott kékek,
homokszemek közt

tevepatás a magány, lökődnek néma
napkitörések.

dűnék monoton rendje figyel
s míg éjszaka

gyíkfarkak vernek a gyomorban
alszol, elindulsz, eltévedsz,

várnak. holnapra több leszel.
ma árnyék vagy.

de jól van.

[lápon akár]

lápon akár, vagy elfelejtett
széltörésben, ágak, értelmetlen

zsurlók közt elzuhanunk egyszer,
szemben

a szűnni nem akaró anyaggal – hiszen
itt voltunk újra: néhány pillanattal mindig

egy fekete madár sikító
jelene mögött.

[azon a lapon már]

azon a lapon már percek
tusba mártott csigái rajzolják lustán

magányunk alaprajzait, hiszen
minket kiver a só és fogaink közt

gyűl a bogárkitin – s a hold
magához domborítja elcsatangolt,

hűtlen asszonyaink.

[bálnák amorf teste]

bálnák amorf teste torlódnak
egymásba a világ felett s az ég

helyett algás szelekkel
egy tenger negatívja:

titokban felhőkből várat épít
és elnyílt virágok lázát elemzi

egy közelgő évszak.

[nyár alvó teste]

nyár alvó teste fölött
lepkék emléke szálldos,

üvegbugarak súlya nyomja dombok
haldokló rinocéroszát.

valaminek
nyomát veszítettük az alkonyatban.

valahonnan
szelek vetik avarra angyalok

megroppant nyakcsigolyáit.

[történik]

történik
mint lepkéknek a lila hajnalok,

csigáknak a mozgás
traumája tavasszal, ahol ökölnyi

csomókban hever a csend, s aztán
egy délután

fogni kezd, elszökik, mint szárnyakból
a neszek, testek rejtekéből, isten

csontjaiból az idő.

Barcza Katalin

Aludj

Gyönyörű éjszakáim vannak.

Kátyúk sötét vize mellől röppen ki a hajnali hold, szikrái mind a folyóba hullanak.
Te csak aludjál, ne lásd, ami végképp szétomlott.

Világos galambsurrogás minden álmom a tág tetők alatt.

Futok, s te úgy jössz utánam, hogy tudom, szeretsz,
S én hallom egyedül, melyik szót kiáltod, mikor fölizzik előtted a nap.

Semmi nem dalol, és mégis,

arcomra lágy ívű hangjegyek hajlanak,

de te csak aludj, ne lásd, ahogy az éjkék szövétnek szétszakad.

Ma sem

Látod, ma sem sikerült.

Pedig éjjel, mint rezgő szárnyú muslicák, körbevettek a fáradt angyalok,
s egy pillanatra magukhoz emeltek,

de csak a túlérétt, szétfolyt szilva szagát érezted,

s átnéztél a piciny szárnyak hártvás szövedékén.

Sötétedik – dűnnyögted, mert nem tudtad, mi történik veled.

Maradt a cefrebűz a csillaghintett augusztusi éjből.

Ó, te vak, te szerencsétlen, a világot tartottad kezvedben.

De túl egyszerű volt, hogy észrevedd.

Sonkoly Tímea

Városi dioptria

Tört vonalakon sovány csillám,
egyre rosszabbul látok,
ahogy feltárja a pupillám
szép lassan a változó világot.
még
sejtem a színeket, az árnyakat
az aranysárgát a zöld levél
rostjaiba szőtt szálakat,
a hattyú dalában a hóféhér
torkából szálló lemondást,
melyet visszhangoz a vízazúr
s mielőtt szemét fekete palást
zárja le szől torkából a húr
a legszebben, s megrozsdul
minden erdő szíve, amit fülemüle
sárga tavaszi éneke felgyalul
hogy a tél rendjét felüdítve
legyenek a színek halomba
szórva és virágmezőként teremjen a világ.
míg,
szürke városban unalomba kopva
nem kapok mást csak nagyobb dioptriát.

Varga Borbála

Látóhatár

a csónakházból meglógott Van Gogh
 neki is elege volt
 csak képét hagyta ott
 és künn a folyón
 a jég habot
 az úszó békét
 a hullám színét a szemet
 s a távlatot
 te is meglógsz egyszer
 és látod
 amit Van Gogh
 láthatott

Elmaradt találkozás

haragról gőgről szerelemről
 kéjről gyönyörről szégyenről írtál
 szólhatnék most a győzelemről
 de magadból többet te se bírtál
 mint bárki más míg drága ruhákba
 bújtatott szavakkal kerestelek fel
 könyvet adtál magad helyett
 pedig csak téged keresett
 szó tekintet télvégi nátha
 találkozhatnánk egyszer? hátha...
 megtorpantál vagy csak ámítás
 volt az írás és te csak szeretnél
 az lenni akit képzelsz, számítás
 vagy reklám fontosabb ezeknél?
 meglepődve néztél nevetted
 hogy érted magamba öltözöm
 címet adtál de félretted
 képem és maradt a közöny

Evangélium szerintem

A fürdő közel, de belehajítani
nincs emberünk.
Itt a pillanat, de kiélni ízét
nincs szellemünk.
Omlik a ház és kiszakítják
élők közül az élet titkát
ha van ilyen.
De nincs ki megmutassa
amit amúgy is lát a szem.

Ha megtölti valaki étellel e házat
lázat
érez a tömeg.
Ellenáll,
fékez
s míg kiabál, a szöveget zavarral
tölti meg.
Minden ócska limlom, kacat,
facsarar dugóhúzó marad
mert szent ereklye
hátha tőle eredne
valamikor
egyszer
majd
az üdvösség – vagy gereblye
dereglye, derelye, bármi.
Hátha valamit még lehet csinálni.

Elporladnak a fátylak, kendők
esztendőink csak eltelendők.
Közben szű meg pók meg rosseb
mindent elszúr, póker? rossz lett
s mi még mindig itt a parton
lógunk akasztottan a tartón
béna rongyok, használatlanul
miccenésre sincs tőlünk az úr
vagy a víz vagy ahogy tetszik
és minden nap megint
de a józanság elbetegszik
semmit se szól és legyint

Dimény Árpád
lángolj, de ne égj el

hetvenhétén jóval túl
nyolcvankilenc tavaszán?
lassan teljes elfakul
de még látszik egy írás a kazánház
falán nem krétával íródott
olajfestékkal de hogy honnan szereztük
már nem emlékszem
háztetőn mászkálós idő
szurokba ragadás s hiába a tagadás
pionír voltam mégpedig iskolavezető
világoskék bojt volt rangjelzőm
nem tudom ezért-e de egyszer
három lánytól is jött levelem
amit az osztályfőnököm felolvasott
a lányok vihogtak kívántam bár ne lennék ott
míg más bélyeget én
műanyag katonákat gyűjtöttem
sok kicsi johnwayne sok kicsi sólyomszem
minden támadáskor öklöm fújtam mint kürtöt
siettem vissza hozzájuk, ha anyám boltba küldött
soha nem játszottam az ablak alatt
mert ott lányok idősebb srácokkal udvaroltattak
a szobám maga volt Hollywood
ahol újraforgattam kedvenc filmjeimet
egyébként vicces lehetett egy-egy hazafelé „mozi-út”
ugráltam hadonásztam én voltam a hő
a szüleim szidtak viselkedj mert meglát egy ismerős
akkor még volt mozi, Petőfi Filmszínház
később rogermoore és lexbarker helyett
laminált parkettát és padlócsempét
árultak most gyorsétterem és klub nyílt
az épületbe mert nemcsak Böske néninek rendeltek sirt
sok minden változik a csavargár is bezárt
egyik raktárából diszkó lett
s a régi milícia épületében ma már sört mérnek
valaha gumibottal ütötték az ember talpát
ma a talp alá csak zenét kérnek
nyolcvankilencben kapott el a
nagy könyvgyűjtési láz
később elcseréltem katonáimat
apámtól új polcokat kértem

s lassan megtelt a ház
 fala a könyvtárból a blúzom alá dugva
 hoztam el könyveket
 egyszer a könyvesboltból is elemeltem egyet
 másnap visszaloptam és megvásároltam
 pedig akkor már sem pionír sem cserkész nem voltam
 hetvenhéten jóval túl kilencven is lehetett
 az első világbajnokság amit a román tévé közvetített
 öltük meg egymást hogy meglegyen az összes
 cincin-rágóba rejtett matricánk
 a belgáknak drukoltam s enzoscifo
 lett a gombfocicsapat kapitány
 a belgák kiestek a „himnusz” egy digó
 dal volt s egy ideig elfelejtettem a szerelmet
 a „copadelmondo” lázban
 pedig akkor láttam először mellet
 sőt teljesen meztelen lányt nem egyet
 a torjai hágón nyaraltunk négyen abból három csaj
 a móka kedvért a patak medrében bekentük magunk iszappal
 később a lányok mosakodáskor ledobták a ruhát
 én az ablakon keresztül lestem meg Ildit Ágit és Annát
 hogy fürdetik viháncolva egymást
 akkortájt szívtam nem lopva első cigarettámat
 házibuliztunk s kedvem támadt
 eljátszani a nagyfiút biz már nem katonáztam
 titokban minden este csokolóztam
 egyik barátom hűgával a lépcsőházban
 akkortájt volt az is hogy apámat megműtötték sérvvel
 s egy emlékes füzetbe ugyanazt a mondatot írtam
 ami részben már leázott lángolj de ne égj el...

Sebők Éva

Mors imperator

*Tamás Irmára
gondolva*

Elszállnak mind a szép szavak.
Akár az illat.
Vagy a pillanat.
Csak a bánat s a hiány.
Az marad.

Szavak? ... Elszállnak mind
a nagy szavak.
Csak a nemlét. Az emlék.
Az marad.

És elszállnak a tavaszok nyarak
esők havak
de a hiány – marad.
Az – megmarad

Kezében tartja lapunkat, Kedves Olvasó – hadd higgyük, hogy „nyert ügyünk van” így, mert törekvéseinket megítélheti, s határozhat arra, hogy adójának egy százalékát alapítványunknak ajánlja föl.

Ezt megteheti, ha kedvezményezettként

a **Cédrus Művészeti Alapítványt**

nevezi meg, adószámunk pedig:

18110661-1-41.

Köszönjük.

Kodály-cédulák

Hátán cédulának, meghívónak, számlának, köriratnak, papír-szeletnek, kitépett lapnak, naptárban, füzetben, noteszban, feljegyzések között találtak az alábbi mondatokra Kodály Zoltán életének kutatói, kik a Közélet, vallomások, zeneélet (1989) s a Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers (1993) című, Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent kötetekben gyűjtötték össze a hagyaték nagy részét. E különös – 1907 és 1964 között „papírra vetett” – dokumentumokból nyújtunk át kis válogatást az olvasónak.

A *Közélet*... című lönyvből:

- Legegyszerűbb kérdésekre az átlag magyar nem tud felelni. Ismeret: mik vagyunk, milyenek, hányan, hol, merre? Hibáink, erőnk, gyengeségeink. Akarat: mit akarjunk? mit bírunk megvalósítani ma? mit kell holnapra, még későbbre hagynunk? Mit kell tennünk rögtön, mit nem szabad? Mely erőnköt kell a cél érdekében tudatosan ápolni, mi a fontossági sorrendje a nemzeti munkának.
- Embert nótájáról, madarat tolláról – Mondd meg nekem, mit eszel, olvasol stb. Talán szabad új variánsnak hozzátenni: mit dúdolsz. Megmondom, ki vagy. Valóban, mi jellemzi jobban a lélek hatalmát (tartalmát?), öntudatlan munka közben zümmögés (?), vissza-visszatérő motívum, ami akaratán kívül vagy ellenére is tetszik.
- Csak arra kérném önöket, ha valami nem is tetszik mindjárt, ne utasítsák el végkép. Talán máskor már megtalálja az utat a szívükhöz, (ezt az utat megtalálni néha oly nehéz).
- Rokon szellemek közt minden időben támad valami titkos kapcsolat. Zárjátok (alatta: fűzzétek) szorosabbra a kört, összetartozók, hogy a művészet igazsága egyre tisztábban ragyogjon mindenütt örömet, áldást terjesztve.
- A jótettek, amikben részünk volt, mint kedves teher nyomasztóan kísérenk míg nem volt módunk viszonzni. De hányszor sikerült? Szüleinknek soha; amit tőlük kaptunk, másoknak adjuk vissza. (Vallomások c. fejezetből)
- Ha a gyermekkel sikerül megszerettetni a zenét, egész életre kincset adtunk neki, de nemcsak neki, hanem az egész közösségnek. Mert zeneszerető egyénekből álló társadalom a közös zenélés minden alkalmát felhasználja, vagy teremt olyanokat, pedig ezek nélkül a világirodalom nagy művei nem kerülhetnek előadásra, mert azok majdnem mind nagyobb tömegek részvételét kívánják meg. Így hát nemcsak az egyén, az egész közösség életét tesszük gazdagabbá, ha a zene iránti fogékonyságot ápoljuk. Ez a fogékonyság minden egészséges gyermekben megvan és kifejleszthető. Ma: ápolás híján elsorvad, vagy elhibázott nevelés következtében ferde irányban halad.

A *Magyar zene...* című kötetből:

- Székely kapu

A magyar lélek 12-ik kapuja a dal. Aki belép rajta, bejut a magyar lélek tündérpalotájába. Tele kincssel. De nem olyan, mint a Nibelungoké, amely halált hoz. Életet ad, örök ifjúságot ad ennek a birtoka. Nem őrzi sárkány, akárki vehet belőle, mert nem fogy: annál nagyobb, minél többeké. Ezt a kincset szeretném széjjelszórni, hogy a legszegényebbek, legkisebbnek is jusson. Erőt, gyógyulást ad mindenkinek. Magyarázni: ne vigadj sírva. Az visz sírba. Dalolj, de ne azt a dalt, amely mellett nagyapád elverte ősi birtokát. Dalold azt, amely mellett ősapáid megszerezték azt. Ha azt kérded, melyik az: itt van, él még, talán éppen ez az, amit ma este hallasz.

- Ha nincs romlás, akkor javulás sincs, nincs se jó, se rossz, csak nyelvtény van. Csakhogy nincs szánkó, ami ne térne le folytonosan az egyenesből, ha nincs irányítása, ami minden pillanatban kormányozza. Egyenes járás, katona. A nyelvtények egyik nyelvszabályozója a nyelvtudat. Annak lelki alapja pedig a nemzeti öntudat. De megtanulhat valaki idegen nyelvet kitűnően anélkül is, hogy az illető nemzeti öntudatot magában kifejllessze. Ez lehet éberebb vagy lanyha, s ilyenkor a nyelvtények szomorú zűrzavart mutatnak.

Jelenleg a magyar nyelvtudat igen lanyha. Akarunk is magyarul tudni? De amúgy istenigazában, nemcsak felibe-harmadába? Ez a kérdés. Ki milyen érvvel felel rá, olyan a nyelvtudata.

A felnőttéken már nem lehet segíteni. A tanuló ifjúságban kell nyelvtudatot ébreszteni.

- Ha van célja irodalmi társaságnak, nem lehet szebb, mint örködni a magyar nyelv és verselés kincstárán és fegyvertárán, hogy ne lepje rozsdá, ha megint érkezik egy igazi hős, aki elbírja ezt a fegyvert.
- „A zene” elemei ugyanis sehol e világon nem találhatók. Minden ország a saját zenéjéből veszi az elemek példáját, s aszerint módosulnak. Kivétel csak oly ország, amely elvesztette önállóságát, s e téren egy másik függvénye lett.

Amint a nyelvet is csak anyanyelvünkön keresztül ismerhetjük meg, úgy a zenébe is csak egy reális út vezet. Egy élő, zenei valóságon keresztül.

- A nyelv zeneiségének ápolása és védelme tehát nem holmi szörszálhasogatás, hanem a nyelv legjellemzőbb tulajdonságainak, maradandóságának szolgálata.

Aki valaha kertészkedett, tudja, hogy naponta kell gyomlálni, különben úgy elhatalmasodik a gaz, hogy nem lehet bírni vele. Nyelvünk kertjében már meglehetősen elhatalmasodott. Már ma is bizonyos, van néhány költői alkotás, mely a magyar nyelvnek maradandóságot biztosít még a nép életén túl is. Lesz még több. Ne kövessünk el mindent, ami alkotások anyagának épségét biztosítja?

Elek Szilvia

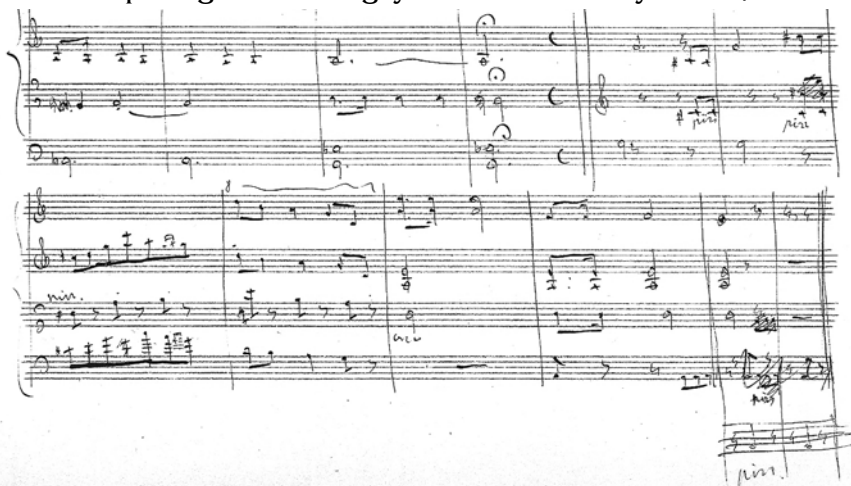
Csáth Géza újjászületett zenéi

Brenner József újonnan felfedezett zeneszerzői hagyatékáról

„A varázsló kertje – Csáth Géza igaz arcai” című dokumentum-drámám megírásakor az ismeretlen Csáth izgatott. Hisz novelláit, drámáit, orvosi írásait, zenei tanulmányait, kritikáit, sőt naplói egy részét valamennyien olvashatjuk, az azokban számtalanszor emlegetett zenész és festő Csáthról viszont vajmi keveset tudunk. Tényleg komponált, s ha igen, miféle műveket, s hová lettek azok, s valóban festett, rajzolt, vagy ezen utalások inkább egyfajta, a morfiumentől előbbutóbb valamiféle irreális nagyzolási mániában szenvedő, minden művészetet birtokolni akaró ember kétségbeesett álmodozásaira vezethetők vissza?

Kíváncsiságom hosszas kutatómunkát eredményezett. A könyvtárakat járva, s a Csáthról szóló írásokat tanulmányozva alkotótársaimmal sikerült eljutnunk Szabadkára, Dér Zoltán író, újságíró és felesége, Beszédes Valéria otthonába, amely akár egy Csáth-múzeum; a kézzel írott naplók, levelek, elsárgult fényképek talán leggazdagabb tárháza. Megcsodálhattuk az ifjúkori olajfestmény eredetijét – amelyről egy-egy életrajzi könyv fotót is közöl –, és a befejezett, ill. félbehagyott rajzokat, képeket is, bekeretezve a falon, és a naplók, füzetek oldalain. Igen, valóban, Csáth Géza szenvedélyesen rajzolt, festett, nemcsak a naplók széleit kidekorálendő, hanem, ahogy gyerekkori naplójában írja:

„Ábrándozok arról, hogy jó lenne festőművésznek lenni. A bohém-pálya csábít, de nem vagyok magammal tisztában. Tehetségemben nem bízok. Kevesebbet tudok, mint valaha. A technikám javult, a megfigyelőképességem romlott. Embereket, arcokat nagy ritkán találok el, pedig az iskolában gyakorlom folyton. A tollrajz már erős oldalam. A tájképek sikerülnek.” Tehát komoly, művészi szándékkal tanulja a festészetet. Bámulatos sokoldalúsága azonban kiváló zenei képességeiben is megnyilvánult. Kosztolányi Dezső, a nálánál két

évvel idősebb unokatestvér, a gyerek- és felnőttkori jó barát, a kamaszkori csínytevések s a művészi útkeresések „cinkostársa” írta még gyerekfejjel róla:

„Érdekes gyerek is ez az én Jóska öcsém! Mindenbe sebtébe belefog, most franciául, két nap múlva angolul tanul, most híres hegedűművész akar lenni, most bámulatraméltó festő.”

Igen, Csáth Géza, azaz ifj. Brenner József, a szabadkai gimnázium tanulója a napló tanúsága szerint zongorázni és hegedülni is tanult. Hegedűtanulmányaival oly kitűnően haladt, hogy például 1902. február 16-án már nagy sikerrel lépett fel a gimnázium tornacsarnokában.

„Újráztak, mereven fellépkedtem és eljátszottam Wieniavszky Obertas-at, ezt a hatásos és csattanós Mazúrt. Jól ment minden. Diákok gratuláltak.” Brenner József játékát nemcsak a diáktársak és tanárok méltatták, hanem a Bácskai Hírlap újságírója is, aki szerint: „Brenner József VII.o.t. kiválóan szép hegedűjátéka ragadta bámulatba a közönséget. Meleg tónus és szép technika jellemezték a fiatal művész játékát.”

Taníttatása valószínűleg nem folyamatosan egyazon tanárnál történt, ugyanis ő maga számol be arról, hogy hol a városba látogató ifjú hegedűművész, hol apja foglalkozik vele. A gimnáziumi évek alatt hamarosan gyümölcsöző, alkotó munkakapcsolatba kerül unokabátyjával, aki neki küldi bírálatra legújabb verseit, cserébe Csáth dalokat komponál Kosztolányi verseire. A zenei pályára való készülést egy sajnálatos kudarc szakítja meg; Csáth 18 éves korában felvételi vizsgát tesz a Zeneakadémián. A szigorú bizottság – talán azért, mert saját művét adja elő a hegedű tanszak felvételijén – elutasítja, így aztán az Orvosi Egyetemen köt ki, még ugyanabban az évben. A hegedűművészi pályáról tehát letesz, de a zene továbbra is imádott szenvedélye marad. Elképesztő zenei intelligenciáról, érzékenységről és tárgyi tudásról tesz bizonyosságot a még egyetemista évei alatt megkezdett zenei tudósításaiban, újságokban közölt zenekritikáiban, műelemzéseiben. Ő Bartók új hangjának, egyedülálló tehetségének egyik legelső méltatója s felfedezője, de ugyanúgy rajongó csodálója Debussynek, Puccininak, s a kor számos egyéb komponistájának és előadóművészének. Írásaiban változatlanul említi saját kompozícióit is. Hol lehetnek Csáth Géza elveszett zeneművei? A kérdés egyre sürgetőbbben ismétlődött bennem.

Dér Zoltán bibliográfiája több mint tucatnyi zenedarab címét, műfaját, sőt előadásának, bemutatójának idejét is említi. A művek fellelhetőségéről viszont a közismert Csáth-kutató sajnálatosan nem tudott információt adni. Annyit azonban megjegyzett, hogy minderről Csáth Géza lányát, a ma 88 éves, jó egészségnek örvendő Brenner Olgát kellene megkérdezni. Így történt. A kigombolyított szálak az Országos Széchényi Könyvtárba vezettek. A jókora paksamétát alkotó kottaköteg a könyvtár hagyatékárában fekszik, feldolgozásra várva.

A kottákkal való első, közvetlen találkozásomkor ugyanazt a megilletődést és meghatottságot éreztem, amelyet Szabadkán, a naplók és levelek kézbevételekor. A zeneművek igazából léteznek, nem mese, legenda, hanem valóság létük! A hagyatékban kizárólag kiadatlan, kézzel írott kották találhatóak (nyomtatott kottából csak egy van, szintén a Széchényi Könyvtárban), nagyrészt Csáth saját írásával. Néhány darabot idegen kéz – később – lemásolt, de ez jól elkülöníthető az egyértelműen Csáthtól származó kottáktól. A kották mindegyike, még a szépen, rendezetten leírtak is tele vannak áthúzásokkal, javításokkal.

Csáth ezek szerint hosszasan érlelhette, s többször át is írta műveit. A darabok közt legnagyobb számban Kosztolányi-versekre komponált dalok találhatók. Kamaraművek; hegedű-, zongoradarabok, vonósnégyes tételek és más kamaraegyüttesre írt kompozíciók is jelentős helyet foglalnak el a gyűjteményben. Különösen érdekes a „Hamvazószerda” című dráma kísérőzenéje, amely zenekari hangszerelésben és zongorakivonatban, s teljes egészében szerepel a művek közt. A teljes egészt azért lényeges hangsúlyoznom, mert egész műveket azért jóval kisebb számban találtam, mint töredékes, hiányos vagy befejezetlen darabokat. Hogy milyenek ezek a zenék valójában?

Eklektikus, ebben a korszakban általános stílusjegyeket viselő, de mégis egyedi művekről van szó. A XX. század eleje a zeneművészet azon korszaka, amikor a késő romantika erjedt, túlbujánzó remekművei mellett megjelennek az újító, impresszionista vagy dadaista franciák (Debussy, Ravel, Satie), s hamarosan szárnyait bontogatja az „ellenstílus”, a szigorú „új bécsi iskola” (Schönberg, Berg, Webern), nem beszélve a magyar kiválóságokról (Bartók, Kodály, Weiner, Dohnányi). Csáth szivacsként szívta magába az újat, a modern zene, vagyis az újító kortársak hangját. De a korszak divatos, polgári szalonzenéjéből, a magyar nóta, a magyaros motívumokkal díszített népies műdal hatásából sem vonhatta ki magát. Így aztán korábbi műveiben a „magyaros”

stílust követi, s majd később leginkább a kodályi dalíráshoz hasonló, időnként franciás, máskor szikárabb hangzású alkotások kerülnek ki keze alól. Ami egyedülállóvá, csak Csáthtá teszi e műveket, az a jellegzetesen melankolikus, még a derűsebb darabokban is mindig tragikus hangulat, az elmúlás, halál, a csüggedés gondolata. A leg sikerültebbek nyilvánvalóan a Kosztolányi-dalok, amelyeknél a szöveg szépsége adott, s hallhatóan alkotóik lelki s művészi rokonságát bizonyítják. Csáth Géza zenéit lapozgatván ugyanarra gondolhatunk, mint képei nézése közben; bámulatos tehetségű ember volt, akinek szűkre szabott 32 évébe már nem fért bele az, hogy minden művészetben azonos módon képezze magát. Ha felvették volna a Zeneakadémiára, talán ma híres zene-

szerzőként említhetnénk, vagy ha tovább tanulja a festészetet, esetleg a kor híres festőjévé válik. De ma őt a századelő egyik legnagyobb írójának tartjuk, akinek zenészsége és a képzőművészet iránti fogékonysága minden művében tetten érhető, sőt tápláló lételeme s sajátos összetartó kapocsa írásainak. Épp-úgy, mint kiváló orvosi működése is.

Ezért oly csodálatosan s költőien dallamosak, festőien színpompásak, s megdöbbentően s racionálisan realisták novellái, drámái. S ettől olyan utánozhatatlan Csáth valamennyi műve.

A következőkben álljon itt egy beszélgetés Kelemen Éva zenetörténésszel, az Országos Széchényi Könyvtár Csáth Géza-hagyatékának gondozójával.

Elek Szilvia: *Kelemen Éva zenetörténésszel akkor beszéltem először, amikor a Brenner családtól frissen kapott információ nyomán újból az Országos Széchényi Könyvtárba vezetett utam. Szinte alig akartam elhinni, hogy az általam régóta keresett kották valóban ott, a Zeneműtárban vannak. Amikor telefonon hívtam Kelemen Évát, egy nagyon kedves, barátságos hang fogadott a vonal túlsó oldalán. Segítségéről s támogatásáról biztosított, s arról, hogy természetesen rendelkezésemre bocsátja a keresett műveket, csak a szükséges s kötelezően beszerzendő engedélyek legyenek birtokomban. Azóta, hála Éva segítőkészségének, a kottákat végiglapozhattam, a számomra leginkább érdekesekeket lemásoltathattam, úgyhogy semmi akadály nincs már annak, hogy Csáth Géza eddig ismeretlen kompozíciói a nyilvánosság előtt elhangozzanak. Kelemen Évával így, e komoly munka közepén, a zene-művek kiválasztása, általam történő javítása (áthúzások értelmezése stb.), és előadhatóvá tétele, valamint az őszre tervezett színdarab, „A varázsló kertje – Csáth Géza igaz arcai” című előadásban történő megszólalásuk közötti időszakban beszélgettünk, a könyvtárban, amikor is először saját pályájáról, tudományos munkásságáról faggattam. Hogyan kerül egy zenetörténész az Országos Széchényi Könyvtárba? S miként válhat hagyatékok gondozójává?*

Kelemen Éva: Amikor elvégeztem a Zeneakadémiát, egy miniszteriumi ösztöndíj segítségével 10 hónapot tölthettem el a Széchényi Könyvtár Zeneműtárában. Később visszahívtak ide, úgyhogy – kisebb kitérő után – körülbelül húsz éve dolgozom itt. Az évek folyamán lassan megtaláltam a zeneműtári, pontosabban a gyűjteményi kutatómunkának azt a szeletét, amelyben igazán otthon érzem magam: a rendkívül gazdag és szerteágazó zenei gyűjtemény XX. századi szerzői hagyatékaival foglalkozom. E hagyatékok kezelése, gondozása, feltárása s mélyebb megismerése-megismertetése, publikálása mellett munkám része a hozzánk forduló érdeklődők (muzsikusok, kutatók) felvilágosítása, eligazítása, segítése egy-egy hagyaték tartalmát illetően. Könyvtárosként pedig 1995-óta a *Magyar Nemzeti Bibliográfia Zeneművek Bibliográfiája* című kiadvány szerkesztője vagyok.

E. Sz.: *Mi muzsikusok általában akkor látogatunk be a Széchényi Könyvtárba, ha olyan kottát vagy könyvet keresünk, amelyet sehol máshol; sem a kotta- és könyvesboltok polcain, sem a hagyományos könyvtárakban, a hozzáférhető nyomtatott anyagok közt nem találunk. Vagyis kéziratos, leginkább kiadatlan dokumentumokat szeretnénk meglelni.*

K. É.: Gyakran valóban emiatt fordulnak hozzánk az érdeklődők, hiszen több jelentős, nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő gyűjteményrészt mond-

hatunk magunkénak. Ilyen például a XVI. századi ún. Bártfai-gyűjtemény, vagy az Esterházy-archívum irat- és kottaanyaga, köztük Joseph Haydn s a családnál működő más zeneszerzők kéziratai. Az egyetemes és egyben a magyar zenetörténet egyik óriása, Liszt Ferenc autográfjai, valamint nemzeti operánk megteremtője, Erkel Ferenc szerzői életműve mellett a XIX. század magyar zenetörténetét korabeli dokumentumok gazdag gyűjteménye reprezentálja. Színházzenei gyűjteményünkben pedig bőséges korabeli forrásra lelhet a magyar zenés színpad kialakulását, fejlődését, repertoárjának alakulását áttekinteni kívánó kutató. A XIX. század második felétől – különösen az 1890-ben napvilágot látott első kötelesepéldány-rendelet óta – folyamatos, és nagymértékben megnőtt a könyvtárunkban fellelhető zeneműnyomtatványok száma is. Megemlíteném, hogy a XX. sz. elejétől kezdődően nagyszámú könnyedebb műfajú kottánk (operett, tánc-zenék) van – ez egyébként számos érdeklődőt vonz, és igen értékes az archív lemezgyűjteményünk is.

A Zeneműtár 1924-től vált önálló osztállyá, s innentől már alaposan szervezett, tudatos fejlesztés és gyűjtés volt a könyvtári munka alapja. Az akkori vezető, D'Iszo Kálmán úgy gondolta, hogy egy nemzeti intézménynek egyik legfőbb feladatául kortárs alkotók műveinek gyűjtését is célul kell kitűznie. Ezért azzal a kéréssel fordult hozzájuk, hogy küldjék el a könyvtárnak kézirataikat. Ezt sokan meg is tették, Bartók például 1926-os Zongoraszonátájának autográfját küldte el. Ez a gyakorlat szerencsére ma is él, így ennek is köszönhető, hogy a XX. sz.-i szerzői hagyatékok gyűjteménye ennyire gazdag.

E. Sz.: *Akkor a gyűjtemény gyarapodása egyrészt a kiadók által kiadott, és köteleesen beszolgáltatót példányokból, másrészt azon szerzők által behozott művekből áll, akik úgy érzik, műveiknek itt a helyük?*

K. É.: Igen, vannak szerzők, akik már életükben ránk bízzák kompozícióik eredeti példányait, és van, hogy az örökösök gondolják úgy, hogy a hátrahagyott műveknek méltó helyük lenne a Zeneműtárban.

E. Sz.: *Hogyan juthatnak az érdeklődők ezekhez a különleges dokumentumokhoz?*

K. É.: A nyomtatványokhoz bárki hozzájuthat, érvényes olvasójeggyel megkapja és megnézheti őket, a kéziratok azonban csak előzetes megbeszélés, osztályvezetői engedély után tekinthetők meg. Természetesen nálunk csak helyben lehet a dokumentumokat tanulmányozni, de másolatokat – ugyancsak engedély birtokában – készítünk a kért anyagból.

E. Sz.: *Mi a feladata a hagyatékok gondozójának?*

K. É.: A feladat szerteágazó. A helyszíni megtekintéstől, válogatástól kezdve, az adományozóval folytatott tárgyalásokon keresztül, az állományba vételen át sok tennivaló van addig, míg a kották polcokra kerülnek. A hozzátartozók általában egészében kívánják elhelyezni a hagyatékokat. Ezeknek gyakran van egy úgynevezett levéltári része; a szerzőre vonatkozó iratanyag, fényképek, buszjegyek, szalvétára feljegyzett sorok... Valamikor ezeket dokumentumtípusonként szétszították, ma már inkább egyben tartjuk, hiszen egy életmű megismeréséhez nagy segítség, ha minden már összegyűjtött adat együtt van. A hagyatékok állapota változó. Van, hogy válogatás nélküli, rossz állapotú papírhalmaz kerül hozzánk, amelyet nekünk kell rendezni, rendszerezni. Ehhez szükséges az alapos zenei képzettség, hiszen előfordul, hogy egy-egy kompo-

ziciót külön kottalapokból kell összeilleszteni, és csak ilyenkor derül ki, hogy valóban izgalmas művekről van szó. Viszont találkozunk időnként gyönyörűen rendben tartott hagyatékkal is, ilyen volt például a Vass Lajosé. Az ő életművét felesége, az azóta ugyancsak elhunyt dr. Kaposi Edit táncművész dolgozta fel, s így adta át a könyvtárnak. Ez annyira alapos munka volt, hogy hozzá sem nyúltunk, hanem rendszerét megtartva helyeztük el a raktárban.

E. Sz.: *A Dohnányi-hagyaték esetében hogyan történt a feldolgozás?*

K. É.: Van néhány olyan, a teljes életművet felölelő hagyaték nálunk, amelyvel hosszú éveken át nem foglalkozott senki. Ilyen volt a Dohnányi-hagyaték is. Dohnányit Ernőt, aki 1944 őszén elhagyta az országot, 1945-ben a háborús bűnösök listájára tették, s később hiába rehabilitálták őt, s derült ki az igazság, mégis, valahogy nem volt illendő foglalkozni vele. Egészen a 90-es évekig. (Utolsó tanítványa, Vázsonyi Bálint 1971-ben ugyan kiadott egy kötetet – ez azonban olyan kis példányszámban jelent meg, hogy nem is volt jószerevével kapható.) Akkor is először külföldről keresték meg a Zeneműtárat, és kezdtek érdeklődni felőle. Szerencsére napjainkban Dohnányi műveit sokat és sokan játsszák, 2002-ben létrejött a Dohnányi Archivum, s az életműkutatás ma már szervezeten folyik. Azt Dohnányi leveleiből tudjuk, hogy kimondott kívánsága az volt, hogy itthon maradt hagyatéka kerüljön be a Nemzeti Múzeumba (melynek 1949-ig a Széchényi Könyvtár része volt), de csak akkor, ha Magyarországon rendezett állapotok lesznek. Ezt a kívánságát halála után, a 60-as évek elején teljesítették. A nálunk lévő hagyaték páratlan mennyiségben tartalmaz eredeti dokumentumokat, ennek érzékeltetésére csak néhány adatot említenék: 55 mű eredeti kézírata, mintegy 80 kompozíció első kiadása, közel 4000 újságkivágat, több száz fénykép és koncertműsor, levél és iratanyag... A teljes feldolgozás a vége felé közeledik...

E. Sz.: *Térjünk rá a Csáth Géza-hagyaték történetére.*

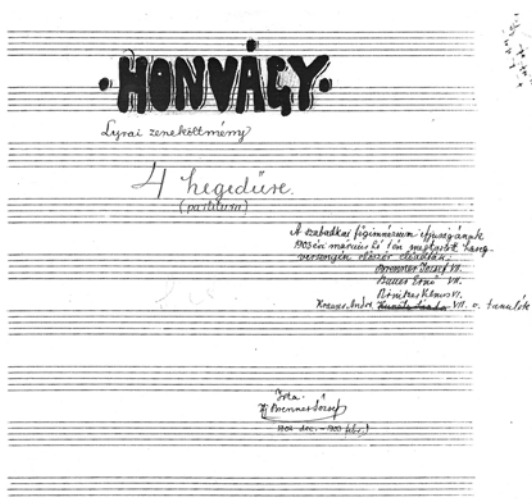
K. É.: A hagyatékot valamikor a 90-es évek közepén hozta be a könyvtárba Székely Endréné Brenner Olga, aki a zeneszerző Székely Endre özvegye, s Csáth Géza lánya. Akkor ez Székely Endre hagyatékaként érkezett, s nem is tudtuk, hogy tartalmazza Csáth Géza kézíratait is. Amikor elsőre átnéztem, vagyis egy listát állítottam össze a hagyaték tartalmáról, akkor derült ki, hogy a művek egy jelentős része Csáth Gézáé. Addig én nem is gondoltam, hogy Csáthnak ennyi zeneműve lehetett.

E. Sz.: *Sokan ma sem tudnak erről.*

K. É.: Igen, valóban. Nem is ismerünk Csáth Géza nevű zeneszerzőt. A hazai zenetörténet-írás szempontjából Csáth zenekritikái és esszéi az igazán fontosak. Az emlékesteken elhangzott egy-két dalon, valamint a „Hamvazószerda” kísérőzenéjén kívül művei ismeretlenek, nyomtatásban talán ha három dala jelent meg, és ezek sem váltak népszerűvé. Pedig naplójából tudjuk, mennyi terve volt, és milyen központi helyet foglalt el életében a zene. Zeneszerzői munkásságának megismerése ezért mindenképpen hozzátartozna a magyar kultúrtörténethez.

Véleményem szerint Csáth a századforduló tipikus polgárművész polihisztor – Reinitz Bélához hasonlíthatnám, akinek hagyatékában hasonló külső stílusjegyeket találtam, meg persze azonos kultúrkörből, Szabadkáról származtak –, vagyis az az autodidakta zenész, aki bár szisztematikus, rendszeres zene-

oktatásban nem részesült, de tele volt invencióval, s ezt mindenképpen kifejezésre juttatta. Jellemző az ilyenfajta komponistáknál, hogy az évek során – mintegy önmaguk igazolására? – újból és újból átírják, javítgatják, rendezgetik, jegyzetekkel látják el műveiket, míg ez – számos hagyaték ismeretében állíthatom – az igazán képzett, önmagukkal elégedett személyiségű muzikusoknál nem fordul elő. De

visszatérve a hagyaték történetére, bekerülése után bizony sokáig elfeledve feküdt a raktárban, mígnem a „Muzsika mesekertje” című kötet készítésekor a könyv közreadója megkeresett. Így kerülhetett be az összeállításba a hagyatékban talált *Összhangzattani jegyzet*, annak is a szöveges része. Igazából ekkoriban kezdett foglalkoztatni a hagyaték tartalma, s kezdtem el a zeneművek szisztematikus tanulmányozását. Csáth művei ugyan kiforrotlanok, ám nagy tehetségről tesznek tanúbizonyságot, s igazolják, amit zenei tárgyú írásaiból is érzékelhetünk: kapcsolata a zenével különleges, különlegesen egyedi volt. Jó lenne, ha előbbutóbb elhangozhatna néhány alkotása, talán sokan örömmel és nagy kíváncsisággal fogadnák őket.

E. Sz.: Remélem, hogy így is lesz, s ha előbb nem, hát 2007 őszén biztosan érdemes lesz eljönni A varázsló kertje – Csáth igaz arcai előadásra, amelynek teljes kísézőzenéjét az itteni hagyatékban talált Csáth-művekből, ill. azoknak részleteiből állítottam össze.

Emlékezet

Búcsú vendéglátómtól. Szerettem volna elmondani neki, mit hoztam el útravalóul azon a fázós, ködbe burkolt decemberi délutánon. Mit hurcolok szívemben, mióta egyetlen találkozásunkkor már csak egy legyengült és tehetetlen test, és az élni akaró szellem vívta küzdelmét a szabadkai ház néma falai között. Meg akartam köszönni a polcokon felhalmozott bölcsességet, a megszállott kíváncsiságot, a töretlen, még a súlyos kórral is dacoló, akarással megszerzett tudást, hitet, s a megszámlálhatatlan mennyiségű tudományos, s művészi munkát. A csöndes, csakazértis, elismerésre nem váró dolgozást. Dévavári Dér Zoltán nem kopogtatott médiaszemélyiségek ajtaján, nem kívánt díjakat, kitüntetések, elég volt neki szeretett városa nagyjai társaságában élni és alkotni. Kosztolányi Dezső és Csáth Géza legodaadóbb kutatójának hosszú, fájdalmas betegségét talán a betegágyával szemközti falon elhelyezett megejtő szépségű Csáth-rajzok

Dér Zoltán (1928–2007)

és festmények tették elviselhetőbbé, vagy tán a megnyugvás érzése. Hogy gazdag örökséget hagyhat itt nekünk. Hogy az utána maradó űrt betöltik művei. Most már nem tudom elmondani neki soha többé. Elment közülünk. Március 31-i haláláról csak hetek múltán értesültünk, mert ahogy élt, úgy is távozott. Feltűnés nélkül, a lapok, és rádióadók harsogó gyászzenéjét mellőzve. Még halálos ágyán is Csáth Géza eddig kiadatlan és ismeretlen gyerekkori naplójának, s levelezésének korrektúráján dolgozott. Az életmű szinte teljessé vált. A magyar irodalom páratlan csodájának, a „Varázsló”-nak újra felfedezését, sorsának, tragédiájának megértését neki köszönhetjük. Mire a naplók végére ért, az ő élete is befejeződött. Nem maradt adósunk. Csak mi tartozunk neki, most már örökre.

Elek Szilvia

Horn Ákos (1971–2007)
önarcképe

Játék az idővel. Nem emlékszem már pontosan, mikor talákoztam először Horn Ákossal, a langaléta természetű, halk szavú fiatalemberrel, aki mindig kerékpárral járt, és ha jött, felhozta magával a biciklit is a liftben. Akkor éppen barkácsmagazinoknak gyártott kreatív cikkeket, azt viszont tudom, máig adósa maradtam: megkért, hogy jelentessem meg a bumeráng történetéről írt tanulmányát, mert az „kilóg” az ezermesterlapok profiljából. Elfelejtetem.

Mert bár gépészmérnöki diplomával a zsebében matematikát és fizikát tanított, snowboardozást oktatott, legjobban mégis az origamizás érdekelte, egyedi, de funkcionális dobozokat és papírtermékeket tervezett, Zsebe Józseffel közösen pedig megírta *Az életre keltett papír* című könyvet. Fes-

tett akvarellel, zongorázott, sakkozott; az origami, ez a sajátos keleti művészet azonban olyannyira a keze alá állt, hogy papírból hajtogatott portréiból még a Pesti Vigadó is kiállítást rendezett.

Ha valaki megkérdezte, mivel foglalkozik, csendes mosollyal csak ennyit válaszolt: „Én vagyok az a gyerek, aki nagyon szeret játszani.”

És a legnagyobb játékmester, a sors nem is hagyta felnőni. Húsvét előtt halt meg, gyógyíthatatlan betegségben. Alig múlt harminchat éves.

Verrasztó Gábor

Az írásbeliség változásai

A nyelv egyetlen létforma – de több technológia

A kézírás a múlté? Vajon ír-e még kézzel naplót valaki? Irodalmi vagy egyéni? És mi a helyzet a lányok emlékkönyveivel? Megvan-e még a nagymamámé, az édesanyáé? És mi újság van Erdélyben, ahol nemrég még a fiúknak is volt emlékkönyvük? Fennmarad-e a közhelyes-édeskés emlékkönyvlíra?

És ki ír még kézzel levelet? Biztosan vannak még, hiszen kapok ilyen levelet. Persze elég ritkán.

És meg fog-e szünni a posta, az egyik legnagyobb munkáltató? Hiszen ha egyszer mindenki „géppel”¹ ír majd levelet, akkor szükség lesz-e a postás bácsira?

Egyáltalán: születik-e kézzel írt vers? És általában mi lesz a kézírással? Hallom, hogy az egyik iskolában egy gyereket föl kellett menteni a kézírás alól, mert már csak számítógépen tud írni... És azt is hallom (bár ne hallanám!) az egyik tudományos intézetben, hogy minek tanítani a gyermekeknek a helyesírást, amikor már számítógépen tanulnak meg írni, s a gép automatikusan javítja a helyesírásukat!

Amikor a kézírást temetjük, bizony el kell gondolkodni az első bekarcolásokról. A karcolt írásról, amelyet máig leginkább a falfirka (a graffito) őrzött meg. Az iskolamúzeumokba szorult palatábláról és palavesszőről. Az egykori padokba középen besülylyesztett tintatartóról. A nagy találmányról: a töltőtollról és a mindenütt szétföccsenő pacákról. No meg az egészen új korszakról: amikor meg-

jelent a golyóstoll (angolul: biro – a magyar származású föltaláló nevééről).

Vajon meddig lesznek még kézírásos följegyzések? Háztartási napló, receptkönyv, daloskönyv, viccgűjtemény, füveskönyv, időjósítás. Vagy már ma sincs? Aláírásunk, amely voltaképpen egy „önfénykép”, még kézírás. De létezik már a digitális aláírás is, amelynek semmi köze a nevünkhöz. Egy szám, egy kód.

Olvasom egy költőtől vagy egy filológustól, hogy eltűnik a kézirat! Lassacskán nem lesznek hagyományos kéziratok. Természetesen lesznek művek, de a javítások, a változtatások eltűnnek, csak a végleges vagy a véglegesnek szánt munka marad meg. És elmúlik a filológusok öröme: a böngészgetés egy kéziraton.

A 'kézirat' szó is archaikus lesz. Sőt már részben ma is az. Jó ideje csak gépiratok vannak. A számítógépes szövegek – számítógép-iratok – meg egyenesen nyomtatványnak tűnnek. Megvalósul a jóslat: az információs társadalomban mindenki kiadóvá válik.

Tudományos, technológiai paradigmaváltás közben vagyunk. Valami nagyon, visszavonhatatlanul eltűnik.

Mi lesz a Gutenberg-galaxissal, mi követi a hagyományos írásbeliséget? A kérdést már maga McLuhan, a Gutenberg-galaxis tudományos leírója²

¹ „géppel” = (természetesen:) számítógéppel

² Marshall McLuhan: *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press, 1962. Magyarul: *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*. Trezor Kiadó, Budapest, 2001.

föltette, nem vagyunk híján a megalapozott és a megalapozatlan jóslatoknak, sőt a lehetőségeket megfogalmazó tudományos válaszoknak sem. Leginkább mégis a publicisztika, a közbeszéd területe ez, s a legkevésbé sem mondhatjuk el, hogy rendszeres tudományos háttér munka lenne a segítségünkre. Sodródunk a Nagy Informatikai Óceánban.

Tudományos alapok? Ennek egyik oka a téma eleve sokoldalú volta. Alapvetően kommunikációelméleti kérdésről van szó, de vajon van-e ma Magyarországon kommunikációelmélet (vagy ahogy páran mondjuk: kommunikációtan)? Illetve, bizonyos kutatók munkásságában biztosan van, de van-e akkor emögött megfelelő apparátus? A Magyar Kommunikációtudományi Társaság mindenesetre erre szerveződött.

A kommunikációelméletet sok kérdésben magába olvasztja a nyelvtudomány. De a nyelvtudomány – bár nagyon sok kapcsolata van a beszéd és írás kérdéseivel – mégsem „a” kommunikációtudomány, sőt az elméleti nyelvészek ódzkodnak is a kommunikációelméleti kérdésekről. Elég a nyelv „maga”.

Biztos vagyok benne, hogy a szemiotikának is lehetne mondanivalója e tárgyban, de ma nem divatos a szemiotikára hivatkozni (s e tudományágnak sincs tudományos intézménye, hacsak a szerény Magyar Szemiotikai Társaságra nem gondolok).

Sorolhatnék még olyan rész tudományokat, mint a szociolingvisztika, az antropológiai nyelvészet, a folklorisztika, a nyelvökológia, a nyelvpolitika, a nyelvstratégia, a nyelv művelés, de nyilvánvaló, hogy, bár mindegyikkel érintkezik, egyik sem tekintheti maradéktalanul kutatási területének

ezt a paradigmaváltást boncolgató témát.

Sőt a témának filozófiai vonatkozása is lehetséges: hiszen a kommunikációs technológia kapcsolatban van a gondolkodással is. Pontosabban kapcsolatban lehet. Az író ember más-ként gondolkodik, mint a csak beszélő ember.

Mindennek komoly pedagógiai vonatkozása is van: a diszlexiától a funkcionális analfabétizmusig. No meg a digitális analfabétizmusig. E tekintetben összeér a két különböző korszak.

A nyelv kommunikációs technikáinak, technológiáinak a változása. A most zajló vagy igen hamar bekövetkező „drámai”, „forradalmi” kommunikációtechnológiai átalakulások következménye. Amelyek már itt vannak a kapuban, sőt...

Kommunikációs technikák.

A kommunikációs technikák történeti sorrendje: az egyedüli szóbeliség, vagyis az írásbeliség előtti kor (tény, hogy ehhez képest az összes többi mákszemnyi, vagyis az újabb és újabb információs korszakok egyre jobban rövidülnek), az írásbeliség kora, amelynek nagyobbik része a kézírás és csak kisebbik része a valóban forradalmi változást hozó „sokszorosított” írásbeliség, az a bizonyos Gutenberg-galaxis.

Ebben a világban fontos kérdés a nyelv és az írás viszonya, valamint az írásbeliség és a folklór, illetve az írásbeliség és a szépirodalom kapcsolata.

Azután egy minőségi ugrás: a 19. század legvégén, a 20. században kiteljesedő harmadik nagy korszak, az ún. „másodlagos szóbeliség”³ korszaka, vagyis a technikai eszközök

³ Walter Ong fogalma

(gramofon, rádió stb.) által közvetített szóbeliség felbukkanása. Nagyban hozzájárult az írásbeliség visszaszorulásához. A másodlagos szóbeliség által kiszorított írásbeliség azonban most visszatérőben van a másodlagos írásbeliségben: az internetes (illetve sms-es) szövegezésben.

Ne feledjük, hogy a nyelv egyetlen létforma – legfőljebb több technológia, de a technológiák mindig hatnak, visszahatnak a nyelvre. Egy újabb kor technikája rendszerint ráépül az azt megelőzőre, mintegy „megszüntette megőrzi” azt. A technológiaváltások tehát tartalmazzak valamit a múltból. Érdeemes lenne ezt a gondolatot végigvinni: vajon miként csúsznak egybe a technikák és ennek következtében miként keverednek a gondolkodási formák, mechanizmusok. Egyfajta továbbélésről, átféjlődésről, átcsapásról van szó.

A szóbeliség legalább százezer éve kialakult. Az írásbeliség mondjuk hétezer éve. A könyvkultúra alig több, mint ötszáz éves. A rádió nincs száz, a tévé alig több, mint ötven. Az internet széles körű elterjedése 15 éve kezdődött, az sms felfutása tíz éve. Rövidülnek a kommunikációs korszakok.

Benczik Vilmos⁴ Vigotszkij nyomán alkotott egy érdekes modellt. Ez az ábrázolás dinamikusan mutatja a nem nyelvi gondolkodás (A), a nyelvi gondolkodás (C) és a nyelvre épülő gondolkodás (B) kapcsolatát a szóbeliség–írásbeliség tengelyen történő elmozdulással – kijelölve olyan kommunikációs helyzeteket, amelyek beleférnek nem artikulált tudattartalmak (a), mint pl. a *déjà-vu*, a művészi nyelvhasználat (b), a gondolkodáson

kívül eső tudattartalmak, automatizmusok (c, d), a verbális köznapi és tudományos gondolkodás (e) és a nyelvileg nem nagyon kezelhető, absztrakt tudattartalmak (f), például a matematikai gondolkodás.

A lényeg, hogy a gondolkodás is többrétegű, s ezt nagyban meghatározza-befolyásolja a kommunikáció technológiája.

A másodlagos szóbeliség. Az elsődleges szóbeliség az élő, beszélt nyelvhasználat, amely itt és most érzékelhetően vagy jelen lévő partnerek között folyik, jellemző formája a monológ és a dialógus (párbeszéd). A másodlagos szóbeliség technikai eszköz közbeiktatásával folyó párbeszéd. Ennek első formái: a telefon, fonográf (rögzítő és eljátszó), gramofon (lemezjátszó), patefon (újfajta gramofon), majd szalagos és kazettás magnetofon, illetve a műsorszórás vonalán a telefonhírmondó, a rádió, a televízió, később ezek digitális változatai, a mobilkommunikáció, valamint a számítógépes kommunikáció beszélt nyelvi formái (meghangosított beszéd, beszédszintetizálás, például a telefonos ügyfélszolgálatok, a pályaudvari digitális hangosbeszélő – *digiton*). A másodlagos szóbeliség lehet teljesen élőnyelvi (telefon), de lehet írásbeli (vagy digitálisan rögzített) szöveg felolvasása, „vissza- vagy újramondása”. Az írásbeli szöveg „meghangosítása”, vagyis felolvasása megtanulandó technikát igényel. A másodlagos szóbeliségben az alkalmazott technikai eszköz befolyásolja – korlátozza vagy kiterjeszti – a közlési lehetőséget. A mobilkommunikációban megjelenő multimediális üzenetküldés (mms – Multimedia Message Service) hangot, valamint álló- és mozgóképet is tud küldeni, ezzel az

⁴ Benczik Vilmos: Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben. Trezor, Budapest, 2001. 231.

eddiggi legfontosabb korlátozást, a vizuális élményt pótolja.

Kísérletek folynak a beszédszintetizálással (digitális beszéd-előállítás) kapcsolatban is, de ez tulajdonképpen már „harmadik szóbeliség” lesz.

A másodlagos írásbeliség. A hagyományos írásbeliség technikai körülményei: toll és a papír (korábbi eszközök, például a palavessző és a palatábla, illetve egyéb helyettesítő eszközökig, például a házak fala, az ablak párás vagy koszos üvege vagy a tenger homokja). Mindegyikben az a közös, hogy az írást az emberi kéz rajzolja. A másodlagos írásbeliség új nyelvi létmód. A másodlagos írásbeliségben megjelenik a technika. Ide tartozik az írógép és ennek folyománya, a gépírás; illetve az informatikai korszak számítógépes írásmódja (számítógép és szövegszerkesztő program segítségével, valamint a csevegőcsatornákon alkalmazott írásbeli „beszédmód”) és a mobiltelefonok küldhető írásos üzenet továbbítása (sms – Short Message Service). A másodlagos írásbeliségben tehát a technikai eszköz közbeiktatása, az eszköz adta újabb írásbefolyásoló tényezők (korlátozott vagy korlátlan javítás, betű- és szövegáthelyezés, valamint a szinte korlátlan terjesztési, továbbítási lehetőség) bukkan fel új, a kommunikációs teret alapvetően meghatározó tényezőként. A másodlagos írásbeliségben változatos írástechnikák és tipográfiai megoldások gyakorolhatók, sőt a legújabb eszközök talán újra lehetővé teszik a kézzel való írást is a számítógépen. Ezzel a másodlagos írásbeliség részben visszatér az „elsődleges” írásbeliséghez. A másodlagos írásbeliséget az írásmódok, stílusok, szövegtípusok változatossága, gazdagsága jellemzi. A számítógépes másodlagos írás-

beliséget számos nyelvi technológia (például helyesírás-ellenőrző program) támogatja. Szűkebb értelemben a másodlagos írásbeliségen az élő, beszélt nyelvhez közelítő (szlenges) írásbeliséget értjük.

Kísérletek folynak az élőbeszédnek közvetlenül számítógéppel történő lejegyzésére, de ez már a „harmadik írásbeliség” lesz.

Új beszéltnyelviség. David Crystal monográfiájában⁵ tárgyalja az új nyelvi jelenséget, netspeakről beszél, az egyes technológiák nyelvi vonatkozásait is bemutatja, de nem látatja ennyire egységben a jelenségeket. Én most erre teszek kísérletet.

Az informatika hatására formálódó új nyelvi létmód (másodlagos írásbeliség és szóbeliség) ideiglenes összefoglaló elnevezése: új beszéltnyelviség. Az új beszéltnyelviség magában foglalja a másodlagos szóbeliséget és írásbeliséget. Informatikai alapú, számítógépek, internet vagy mobilkommunikáció által közvetített írásbeli vagy szóbeli kommunikáció, amelyre jellemző az átmenetiség: beszéd közeli (szlenges), képeket is használó írás- és közlésmód, az élőbeszédhez közelítő, de azzal nem azonos beszédszintetizálás. A számítógépek segítségével napról napra fejlődő kommunikáció az új beszéltnyelviséget formálja. Egyes elemzők szerint az informatikai eszközökkel létrejövő új beszéltnyelviség egyre több funkciót vesz át a valódi élőbeszédtől, sok helyen annak helyébe lép. Az új beszéltnyelviség nyelvtana sajátos, sokszor meghökkenítő.

⁵ Crystal, David, 2001. Language and Internet. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom.

Hogyan változik a műveltség?

Az informatikai technológia átrendezi (egyres esetekben kiszorítja) az egyes hagyományos műveltségelemeket. Ennek a folyamatnak néhány jellemzőjét az alábbiakban látom:

hagyományos kultúra → informatikai kultúra

lineáris ismeretszerzés → nem lineáris ismeretszerzés

folyamatos, időbeli haladás → nem folyamatos, ugrásszerű haladás

gondolkodási sebességhez való igazodás → elszakadás a gondolkodási sebességtől

lassú változások → gyors változások

hagyománykövetés → lazuló hagyománykövetés

előre tervezettség → pillanatnyiség, jelenlétélmény

literális (betű alapú kultúra) → literális + vizuális kultúra

olvasás → a lineáris olvasás háttérbe szorulása („második irodalom” létrejötté)

textualitás, intertextualitás → inter- és hipertextualitás

beszéd+írás (hagyományos nyelvi létmódok → beszéd + írás + másodlagos szóbeliség (új nyelvi létmódok)

hagyományos szövegtípusok → hagyományos és új szövegtípusok

hagyományos (akadémiai) helyesírás → hagyományos és új (internetes, privát) helyesírás

elkülönülő nyelvi szintek → egybemosódó nyelvi szintek

kialakult, kitüntetett nyelvi norma → elmosódó nyelvi norma, több norma

információelsajátítás → információkban való válogatás (tévelygés)

kevés irányú információáramlás → sokirányú információáramlás

műveltség alapú tájékozódás → keresés-, válogatás alapú tájékozódás

hagyományos kapcsolatteremtés → új kapcsolatteremtési formák

Valamennyi jelzett területe további kutatásra, bizonyításra vár. És az is meglehet, hogy mindez csak a jéghegy csúcsa.

Mi jellemzi még a számítógépes „szövegélést”? A számítógépes szöveg fő jellemzője, hogy anyagtalan, az átéléssel, törléssel gyakran kevésbé lineáris (például hipertext), kollektivizálható és befolyásolhatja a gondolkodásunkat.

Nem kerülhetjük meg, hogy legalább válasz-kísérleteket ne adjunk a következőkre:

- Mi lesz az írással/olvasással – különösen az oktatás, a „lazuló írásbeliség” funkcionális analfabétizmus tükrében?
- Van-e (nyelvi) alternatívája a tömegkultúrának és a tömegmédiuumoknak?
- Hogy viszonyul mindehhez a hagyomány (a technológiai hagyomány, általában a hagyományos műveltség)?
- Szükség van-e a hagyomány oktatására, vagy radikális váltással erősen szelektálni kell a művelődési ismereteket (például az iskolai tantárgyakat is)?
- Mit kezdjen az ember az információbőveléssel és az információhiánnyal?
- Mit eredményez a világháló, a hipertext?
- Van-e, legyen-e nyelvi eszmény (ha igen, mi és ki határozza meg, ki gondolja)?
- Baj-e egyáltalán a diszlexia (betegségnek semmiképpen sem mondhatnám), vagy csak egy nyilvánvaló tünete a nyelvi technológiaváltásnak?
- Mindennek milyen politikai-politológiai-társadalomtörténeti követ-

- kezményei vannak/lesznek, különösképpen a (participációs) demokráciával kapcsolatban?
- Miképpen modernizáljuk a nyelvtanoktatást (mert az új nyelvi technológiák alapjaiban fogják átgyúrni a kommunikációt, az egyes nyelvhasználati szinteket, a nyelvtant, a szókészletet, általában a kommunikációs modort)?
 - Mi váltsa fel a magyar nyelv oktatásában az irodalom-központúságot? A mai irodalom a „nyelv működésének megértését” szolgálja vagy annál többet?
- Hogyan lehet felkészülni az iskolában, a tantárgyakban (például a magyar nyelvtanban) a folyamatos technikai újításokra, a technológiák egymásba szerveződésére, utóéletére?

És legvégül: magára marad-e az író ember vagy új közösségek része lesz, avagy feloldódik a kommunikációs technológiák áradatában?

Balázs Géza

MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Tel: (36-1) 224-8100 Fax: (36-1) 375-1886

E-mail: mka@mail.datanet.hu Honlap: www.mka.hu

A Magyar Kultúra Alapítvány székháza a Budai Vár szívében, a Mátyás-templom szomszédságában található. Az Alapítvány rendezvényeket szervez a magyar–magyar párbeszéd érdekében.

Alapítványi feladataink pénzügyi forrását vállalkozói munkával termeljük meg. Különböző méretű terméink kongresszusok, konferenciák, fogadások, hangversenyek, előadóestek, bemutatók méltó helyszínei. Az épület díszes aulájában képzőművészeti és üzleti, szakmai kiállításokat rendezünk.

A kétszintes, tizenhat szobás, Hotel Kulturinnoban a szobákhoz zuhanyzó, telefon, minibár tartozik; vendégeinket svédasztalos reggeli várja. Ha velünk dolgozik, a magyar–magyar kapcsolatokat is támogatja!

Májusi közönségrendezvényeinkből

Május 8. 18 óra: Magyar Emlékekért a Világban Egyesület: Koncz Péter egyetemi hallgató „Magyar emlékek Dániában. Egy dán emlék Pest-Budán: Andersen a Duna partján.” c. vetített előadása

Május 9-20.: „Ötvösremekek” – ifjú alkotók csoportos kiállítása

Május 18-június 3.: Józsa Judit kerámiaszobrász „Honfoglaló magyarok” c. kisplasztika kiállítása
Megnyitó ünnepség: május 18. (péntek) 17 óra

Május 18-június 3.: Kertai Zalán festőművész kiállítása
Megnyitó ünnepség: május 18. 17 óra

Május 21-június 3.: XIV. Budavári Mosoly napok

A belépés díjmentes. Mindenkit szeretettel várunk!

További programjainkról a www.mka.hu honlapon tájékozódhat.

b. pap endre
 daedalus terve

„égre íj, ha minden összetört”
 (Radnóti Miklós)

szökhettünk nemcsak tovább de megint
 új irányba és új tervet szőve
 hajósoknak magasból köszönve
 higgyék nekik két halhatatlan int
 és vagyunk az álmok folytatása
 a parti őrség későn már eszmél
 követ parittyá rövíthet felénk
 annyit kikkel ittunk és hiába
 utánunk nyeríthet bár a lovuk
 járjuk a véres történet végét
 előbb fejtve meg a szfinx rejtvényét
 és az aranyalmát ha elcsórtuk
 hoppon legszebb nő marad s homerosz
 ír az égre a szárnyunk víg eposzt

icarus terve

eleget falaztam had röpködjek
 jönni látni akarok és győzni
 a szelet ha csapom majd a nőknek
 cimborákkal mit fújok egy kő itt
 a labirintusnak a falában
 de iskolámban mely vetekszik majd
 az athéni akadémiával
 tanítványom lesz mind a színtiszta
 akháj míg a szkíta a lúd meg trák
 hű alattvalónk lesz vagy kihűlt por
 felettünk mi állhat az olümposz
 szárnyas hadunk csap rátok is perzsák
 s kavarhat majd amazon kard léggört
 vetünk követ mint isten az égből

Zsille Gábor

Haiku

félíg még tele
útszélre dobott flakon
újév hajnalán

ha két tekintet között
a senkiföldjén
reked egy mondat

hópehely sorsa
ahogy szélcsendben
egy friss húgytócsába hull

erdőnyi fa nőtt már ki
sok kedves holtam
csontjai közül

a tél halotti
leple alatt ugrásra
készek a sejtek

milyen lázasan
lótnak a hangyák
a nagy utazó sírján

kitapogatni
gyerekkorom szobrának
hófödte arcát

nevem melyik betűje
kopik meg előbb
a sírkövemen

a csenddel behavazott
tájba egy vonat
hoz majd olvadást

a kirakati
próbababának
szerelmet vall egy koldus

egy prostituált
arcán a púder
a szitáló esőben

e szenten itt az
ólomüveg ablakon
átragyog a fény

maga ugye pap
kérte a szajha
pedig pólóban mentem

ha minden könyvet
mit eddig kiolvastam
egymásra tennék

a szokott módon
ahogy még soha
olyan gyöngéden durván

analfabéta
írta valaki
a könyvtár kapujára

elmondom egy új versem
jelentette be
és csak hallgatott

ugyanaz a park
de a fák törzsén már más
az alkonyi fény

olvasni úgy lenne jó
mint a könyvlapra
hulló esőcsepp

a vegyesbolt lépcsőjén
minden egykori
vevő árnyéka

ahogy az élet
kertben felejtett könyvét
lapozza a szél

nárcisz bimbója
ősszel egy parkban
a hajnali fagy előtt

ha egyetlen napod sem
pergett volna le
tollvonás nélkül

mogyoróbokor
utolsó levelének
földet érése

a polc alvói
vásznas gerincük
a holdfényben felragyog

a som zamata
amit halála előtt
két nappal szedett

ez a legszebb park
mondta a vak nő
az eldobált szemét közt

elgázolt macska
merev szemében
egy másik kocsi fénye

hallom moco rog
látom a nyomát
maradjon titok a sün

kukába dobott
elévült naptár
lapján a keresztnevek

hajnali bolond
évekig vándoroltál
önmagad körül

takarodj innen
súgta fülembe
feltűnően kedvesen

rég holtak lábnyomai
egy szemétdombra
került szőnyegen

oly könnyen lépni
mintha nem utoljára
látnád e teret

Varga Melinda
költők asztala

a nap sárga farkát
békésen behúzta
heges arcú hold
bujálgodik
múzsacsókot hint a sarki csillag
s a sarki bódé zárja kapuit
rendes ember az esti mozit nézi
s beszívja a szoba savanyú szagát

a lokálban felgyúlnak a fények
mélyívű füstkanyar jelzi mit
le nem írt platón
s feledett catullus
söröskancsók szélén isteni nedű
kancsal bíborát fejt le a bor
röpködnek szerteszét
hosszú lábú nőknek
sikkos ritmusok
feltámad sírjából vagy négy horatius
s elvénzik búsán a réal

míg a szőke múzsákat
elviszi haza
piros mercedes
a költők hajóra szállnak
hazafele villamostengeren
kíséri őket ágyig
boksoló majmok kara
s pár törpezenekar

Azok a nők

Azok a nők kik
kölcsonkérnek a könyveim
azok a nők kik beöltöznek arcomba
kiket ki kell kísérni a megállóig
mert félnek a sötétben
akikkel elmegyek a mosdóig
hogyan megcsúghassák titkaikat
akiknek végighallgatom
éjszakai álmaikat
nagyanyám álmoskönyvét tartva kezemben
akiknek valami mindig fáj
akikkel muszáj együtt sírnom
akik sose hallgatnak el
akiknek lelki életéről
regényt is írhatnék
akiktől plüsskutyát kapok
karácsonyra
akik majd a meg
nem született gyerekeim
keresztanyái
azok a nők hol
vannak mikor
ki kellene venni
kezemből a vodkás poharat...

Kiss Anna

Csak a

világos
hajnalok
felejtik
mind a
bánatot,

kik múltó
álmot
fejtenek
sodródó, halk
beszéd
helyett,

csak a
világos
hajnalok,
csak a
világos
hajnalok,

a pókfonál,
a tollpihe,
míg
semmiből a
semmibe,
a pókfonál,
a tollpihe,

honnét már
látni
sem lehet
a szélbe
írt
történetet,

honnét már
látni
sem lehet,

csak a
világos
hajnalok
felejtik
mind a
bánatot,

kik múltó
álmot
fejtenek
sodródó, halk
beszéd
helyett,

csak a
világos
hajnalok,
csak a
világos
hajnalok,

a pókfonál,
a tollpihe,
míg
semmiből a
semmibe,
a pókfonál,
a tollpihe,

A pókfonál,
a tollpihe.

Ahogy

szélbe
fúl a világ,
dől, süvít
lenn ágra
az ág,

de a
szárnyak
észrevétlen
világoznak
fenn a
szélben,

elmosódnak
a
határok,
mint vízen
futó
világok,

mint vízen
futó
világok,
ősz bábok,
ősz bábok,

de a
szárnyak
a sötétben,
az a pille
fenn az
égen,

az a pille
fenn az
égen,
menekül
hová a
szélben!

Szépséges kacatok

Kiss Anna verseskönyvét olvasni olyan, mint a feneketlennek tűnő varrodobozban: a család tárgyi emlékezetében kutatni. A közelmúlt látszólag inkább csak leplezi, mint kiegészíti a legendáriumot – a görögországi nyaralás fotói, pár rossz emlékű számla s egy kókuszdiós csokipapír, valamelyik rokon gyereke dughatta be, személyes részt kérve a hagyományból. Aztán felvillan Ariadné indigókék pamutfonala is: szála a mélybe fut, s a doboz, valós határait elvesztve hirtelen történelmi, mégis egy-idejű, bejárható térré tágul. A feltárás eredményei: villás bajszú paraszt családja körében, arca sziklakemény, arrébb szitakötős melltű, hamis gyémánt berakással; egy puhakalapos férfi fakult fejű kisgyerekekkel pózol – előttük sötéten fénylő labda a díszlet –, s míg a távolból kopott kagylók zúgnak (óh, Fekete-tenger!), a

homályban tigrisszemként izzik egy sárga üveggolyó. Mindez együtt a megtalált *mi*, a kollektívan is önálló létező, amit, ironikus kört alkotva, a doboz berakásos fedele tükröz majd vissza. Ahogy volt, úgy lesz – a rendszer teljes és működőképes; önszépségében így tetszeleg a (közösségi) szellem. Ugyanez, Kiss Anna megfogalmazásában: „az alma egyetlen felét / egésznek megjelenti // minden tükör s mi így egész / iker felekre ejti”

Azonos elv, a tükrözések narcisztikus fél-egész játéka hatja át s tartja mozgásban a régi-új töredékekből szervesülő *Az éden ízét* (bár utalás nincs rá, a kötetben korábbi művek, így a *Másik idő* és az *Alattunk is laknak, felettünk is laknak* vendégszövegei is megtalálhatóak). Kiss Anna, szálanként eldolgozott hozott versanyagából részben konkrét családtörténetet ír – a Dáriak és Vikolok évszázados márquezi krónikáját –, részben pedig egy samanisztikus, kozmikus térben születő magánmitológiát teremt. „Fülem a lélekdob / kávéján, hallak / testvérem a megbántott / földön...” Mormol a sámánasszony-narrátor, magának vagy a túlparton maradt én-nek – mert a két részvilág elkülönülése *itt* sosem egyértelmű: akárha tükröt néznénk, minden tett és gondolat megleti párját a túlsó térfélen, s pontosan az sem tudható, melyiké volt az elsőbbség – vagy létezik-e még egyáltalán elsőbbség ilyen fokú szinkronitásnál. „Észak lepkéje ujjamon, gyantája, méze”. Nyújtózik az Isten-nő, a Goddiva, testével szélrózsát formázva, mozdulatában pálmaligetet, tigriseket, apró ablakos holland házakat és a világ egyéb díszítőmotívumait sodorva el – hogy aztán dacos Dári lányként szálljon le a sublótról nagytakarítás idején; hogy ember legyen, részlet a részletek (Pelbárt, Zsofa, Nikodémusz és a többiek) között.

A családi legendárium a mitikus tükröződés és a közös szimbólumkészlet (pl. kandúr, szövet, tükör, angyal) mellett is autonóm, kifelé zárt rendszer marad: saját törvényekkel és idővel rendelkezik, jelei egymásra utalnak. A külvilággal való érintkezése névleges – a nagy történelmi eseményekről csak

rövid snittekből, félmondatokból szerezhethünk tudomást; az ötvenes-hatvanas évek éráját például a titkosrendőrség, illetve a Szabad Föld felemlítése jelzi, a forradalomra pedig néma tanú: „egy lyukas / zászlóval letakart / ifjú halott” emlékeztet (Csend). Dáriak és Vikolok apró vagy nagy tetteivel mélyül a személyes idő medre – uborkasavanyítás, gyermekágy, civakodások mellett zúdul a folyam; a régi falóra porcelán számlapján lassan erdőt mintáznak a repedések – az elmúlás tehát *szemmel követhetővé* válik: ez a formát öltő erő, a fogalmi létezés tárgyiasulása pedig alapjaiban határozza meg Kiss Anna költészetét, jó és rossz értelemben egyaránt. A „rossz”, vagyis használhatatlan értelem az érzékiség totalitásából származik: a szerző mindent láttat, de semmit sem sejtet. Az *éden* ízének négy ciklusa ezért, mint négy színes fonál, majd – a modern technika történetbeli feltűnésével – mint négy filmszalag pereg végig az olvasó előtt, a továbbgondolásra már alig hagyva lehetőséget, mindebből pedig magától értetődően következik a csömör. Káprázatos, de egy idő után már kínos (számomra) az a monolit szépség, amit Kiss majd’ minden verssorában felragyogtat. Kínos, mert „elviselhetetlenül, féktelenül, / magatehetetlenül, igazán gyönyörű”¹ – s mert nem ismer megállást, lélegzétvételnyi szünetet sem. Mintha Hrabal, Krúdy és Márquez minden szívfájdítóan szép mondatát, Nemes Nagy összes lovait és angyalait egyetlen opálosan fénylő fagyaltgombócba tömörítették volna, hogy az ember nyalja kifulladásig, míg csak bele nem pusztul a gyönyörbe. A *törött csésze kiegészítésének* egy részlete (a paradoxontól eltekintve) megfelelő illusztráció az elmondottakhoz. „Az álom csöndjét / sörények csapdossák, nagy, domború / szem / világol át a szélen, kerti rózsát robbant / fel valami / késő vagy túl sokáig titkolt felismerés, / a szél magába omlasztja mind a szirmot (...) és violát, rózsát old szét az ég, hol / sárkányrepülők, a törékeny / kísérletezők most is önmagukból / építenek valószerűtlen dolgot, / a felszálló áramlatokra bízva a fehér, vázra feszített vászon”. Hogy Balassi Bálint a „Jó illatú piros rózsám, / Gyünyerű szép kis violám” – sorokkal mit is akart elérni, elég egyértelmű, Kiss Anna virágnyelvét azonban csak nehezen lehetne dekódolni – üzenete a történetmesélés határain belül érvényes.

Marad tehát mutatóba a hagyomány és szépség; ezek ugyan tárgyiasítható értékek, de önmagukban még semmit sem jelentenek. Legyen szó egy patinás varrodobozról vagy egy verseskötetről, a kereső előbb-utóbb elunja magát az üres jelek és színek, a szépséges kacatok forgatagában. Lehajtja a fedelet. Szeresse magát tovább a mitikus, családi, tükörben kettőződő emlékezet.

Kiss Anna: *Az éden íze*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2006.

Koncz Tamás

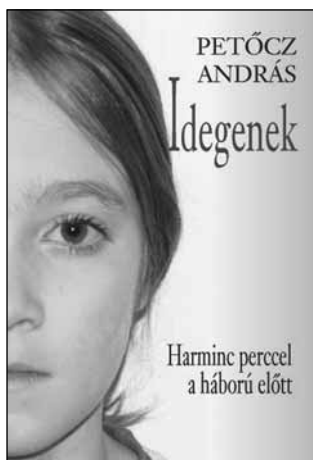
¹ Kemény István: *Óda a vonzáshoz*

Időben, távolságban

Időben. Petőcz András legújabb regényének alcíme: *Harminc perccel a háború előtt*. Csalóka ez a cím, illúzió. Annak illúziója, hogy a regény olvasása során kiderül, melyik háborúról van szó. Feltűnnek az évszakok, sőt, a hónapok, a regény végén pedig egészen egzakt módon jelöl meg időpontot a szerző: „A számlapon megjelenik a kijelző, 7 óra 30 percet mutat.”

Hiába azonban ez a pontosság, hisz miközben egy digitális óra számlapja világít felénk az időt mutatta, akkor érezzük igazán elveszettnek magunkat az időben. Talán könnyebb lenne nyugodtan hátradőlve olvasni a regény cselekményét, azzal a biztos tudattal, hogy mindez a messzi múltban történik. Mert a városról városra menekülő anyát és lányát, a háborút megelőző borzalmak képét nem szeretnénk a mi életünkre vonatkoztatni. Jó lenne, de a regény szövege ezt nem engedi meg, mert az olyan kifejezések, mint a számítógép, az internet, a biometrikus azonosító, mind a huszadik és a huszonegyedik századot jellemzik. Ennél többet azonban nem tudunk meg az időről. Azt sem tudjuk meg, hogy kitör-e végül a már említett háború.

Távolságban. A regény anya és lánya menekülésének leírásával kezdődik. Hogy pontosan mi elől bujkálnak, az mindvégig kérdés marad. Annyi bizonyos, hogy egy életüket is fenyegető veszélyt igyekeznek elkerülni az örökös vándorlással, amely végül egy

kisvárosban végződik. Az apját – annak korai halála miatt – nem ismerő, ekkor még csak nyolcéves kislány ezt a helyet tekinti otthonának. Itt éli át gyerekként a hétköznapokat, iskolába jár, barátokat szerez, segít anyjának a ház körüli munkában. A mindennapok azonban állandó fenyegetettségben telnek. Nem lehet tudni, hogy mikor következik be egy újabb tragédia,

mikor hal meg valaki körülötte az éhségtől, a bombarobbanásoktól, a túsdráma következményeitől.

A történet nagy részét a nyolcéves kislány meséli el. Petőcz könyvének narrációja azonban ennél összetettebb, hiszen a jelen idejű elbeszélést folyamatosan megszakítja egy-egy múlt idejű betét, melyben a jelen történéseire reflektál a lány: „Utólag azt mondhatom, hogy ekkor még minden jó volt. Persze, már semmi nem volt jó, de ekkor még úgy éreztük, hogy minden rendbe jöhet.” Nem tudjuk, hány éves az elbeszélő ekkor, de ezekből a reflexiókból arra következtethetünk, hogy vannak dolgok, melyek csak egy bizonyos időbeli vagy térbeli távolságból érthetők meg. Tovább bonyolíthatja a helyzetet, hogy a regény elején olvasható egy ötoldalas, szerkezetileg is elkülönülő rész, melyben az elbeszélő visszatér a kisvárosba, és találkozik volt tanítójával. (Petőcz technikáját dicséri, hogy a tanító alakját csak két apró utalásból lehet kikövetkeztetni.) Halottaknak szolgálnak fel közösen vizet,

innivalót, rendbe rakják a sírhelyeket a temetőben. Gyanítható, hogy a lány volt osztálytársainak sírjairól gondoskodnak, rajta kívül ugyanis mindenki meghalt egy robbanásban és az utána következő lövöldözésben. Mintha a léthelyzet még itt sem lenne gyökeresen más, mint az utána következő szövegrészekben. Ezt a feltevést erősítheti, hogy itt is jelen időben mesél a lány. Mikor? „– Egy rosszul használt szó, egy helytelen hangsúly, és véged van. El kell tűnnünk a tömegben. Ez a legfontosabb. De ez már rég volt. Hogy ezt mondta nekem az anyám. Vagy tizenöt éve.” Még a kisvárosba érkezéskor mondta ezt az anya? Vagy előtte? Csak annyit tudunk, hogy „Most augusztus van.” A regény pedig szeptemberben végződik. Ahogy a lány is visszatér a kisvárosba, mi, olvasók is vissza kell hogy térjünk a regény elejére, mert az ott leírtak más jelentést fognak kapni a szöveg végigolvasása után. A körköröség így érvényesül több szinten is, hiszen nemcsak térben és időben figyelhető meg a jelenség, hanem maga az olvasó is a mű kiindulási pontjához érkezik vissza. Nagy kár, hogy Petőcz könyvének fülszövege leegyszerűsítetten fogalmazza meg a problémát: „– *Hazudni anyám tanított* – mondja a regény elején az elbeszélő, egy nyolcéves kislány.” Nyilvánvaló, hogy egy fülszövegnek nem lehet célja, hogy elbeszélőtechnikákat értelmezzen, ám így mégis beilleszti a regényt a gyerekelbeszélőt szerepeltető szöveggyomrányba. S ez a leegyszerűsített értelmezés – tekintve, hogy ilyennel már számos esetben találkozhatott – nem egészen bizonyos, hogy felkelti az olvasó érdeklődését.

Idegenek. Nem véletlen, hogy az elbeszélőt eddig csak kislányként említettem. A kisvárosban mindenki An-

naként ismeri, igazi nevére – és ezzel párhuzamosan előző életére – nem emlékszik az elbeszélő sem. Elmondása szerint az anyja intézte a papírokat az új helyen, az ott állomásozó katonák segítségével. Mindez értelmezhető annak illusztrációjaként is, hogy nincs igazi identitás név nélkül. Azonban nem pusztán erről a kérdéstről van szó, hanem arról a problémáról is, hogy milyen identitás az, amelynek múltja és jövője bizonytalan, jelenét pedig mások formálják. Talán Petőcz regényének címe megadja a választ, ugyanis az idegenség érzésének motívuma az egész művön végigvonul. A bevezető rész pedig szintén azt sugallhatja, hogy ezt az érzést még az eltelt évek sem képesek enyhíteni: „Elbizonytalanodom. Vajon rajtam észre lehet-e venni, hogy nem vagyok idevalósi? Észre lehetett-e venni, bármikor is? [...] Nem tudom, megismert-e.”

Azonban nemcsak „Anna” érezheti magát idegennek a városban, hiszen a városközpont terén számtalan náció jelenik meg. A tér egyfajta színpadként is funkcionál: vagy azért, hogy tényleges előadással szórakoztassák a lakókat, vagy azért, hogy feltűnésüikkel jelzésként szolgáljanak a többi embernek, majd továbbvándoroljanak. De akadnak olyanok is, akik végül ott maradnak a városban, gyerekeik iskolába járnak, megpróbálják ők is megélni a mindennapokat. A különböző csoportoknak nincs nevük, „idegenként, zenészként, barbárokként” említik őket. Ha megfelelőiket keressük társadalmunkban, akkor rájuk is lehet ismerni. A kérdés az lesz, hogy érdemes-e az olvasónak elvégezni ezeket az azonosításokat. A választ a város plébánosa fogalmazza meg: „Nem az a dolgunk, hogy másokat bántunk. Akik mások, mint mi vagyunk, még

nem feltétlenül rosszak. [...] Mi jól megvagyunk egyikkel is, másikkal is. Ha nem robbantanak, ha nem bántanak minket, akkor mi sem bántjuk őket. [...] Aki fegyvert fog, fegyver által pusztul. Ezt mondja az Írás. Közöttünk is, közöttük is vannak ilyenek is, olyanok is. Jó és rossz emberek. [...] Hagyni kellene őket. Békében. És akkor ők is békében élnének velünk. Nincs semmilyen különbség ember és ember között.” Talán vannak, akik szerint avítt dolognak számít egy mű üzenetéről beszélni, mégis megkockáztatnám annak lehetőségét, hogy a fent idézett szentenciát a regény egyik központi szervezőelemének tekintsem. Hiszen az idegenség érzését mindenki megéli a regényben, csak különböző módon. Így mégiscsak megteremtődik egyfajta közös élmény, amely összekötheti egymással az embereket, mégha ez távol is áll egymás megértésétől.

A címet tovább magyarázandó, érdekes odafigyelnünk a könyv mottójára is: „Peut-être à cause des ombres sur son visage, il avait l'air de rire.” (Talán az arcán mozgó árnyék miatt volt olyan, mintha nevetett volna. – Gyergyai Albert ford.) Az idézet Camus *Közöny* (*L'étranger*) című regényéből származik, melynek szó szerinti fordítása: 'az idegen'. Az első látásra talán túlságosan is egyértelmű címbeli kapcsolódási pontot enyhíthetik a mottó és a regény szövegének össze-

függései. De ha már Camus, akkor a regényben megjelenő patkányok emlékeztethetnek minket Camus *Pestisére* is. Jelek, amelyek Anna számára egyszerre jelentik a veszélyt, a halált, de a szabadulást is.

Petőcz András új könyve ráirányíthatja a figyelmet a közelmúlt és napjaink borzalmaira, tragédiáira. Felfigyelhetünk arra, hogy gyerekként milyen lehet átélni a felnőttek kiismerhetetlen és egyben hazug világát. Rádöbbenhetünk, hogy az internet és a biometrikus azonosítók korában bárhol megtalálhatóak vagyunk, és hogy az identitás mennyire törékeny dolognak számít ennek a beazonosításnak köszönhetően. (Jó példa lehet ez utóbbira Mecseki Rita Eszter, aki nek a könyv borítóját köszönhetjük.)

Mégsem ezeket tekinteném a regény legfőbb erősségének. Ereje abban van, hogy az olvasóban mindvégig képes fenntartani a bizonytalanság érzését azzal, hogy nem nevez meg helyeket, időt és embereket. Nincsenek általános fogódzópontok, csak konkrét tények vannak, amelyek az illúziót hivatottak fenntartani. Annak az illúzióját, hogy a történet nem érinti a mi életünket.

Petőcz András: *Idegenek (Harminc perccel a háború előtt)*. Palatinus Kiadó, Budapest, 2007.

Dobás Kata

Kikötő

Fehér csönd

Serényi H. Zsigmond kiállítása a hajdúböszörményi
Sillye Gábor Művelődési Központban

Az életműben egy-egy újabb pályaszakasz, a korábbiakhoz köthető, ám mégis új karakter nem azért jön létre – *teremtődik* meg –, mert a művész elégedetlen volt addigi teljesítményével, sokkal inkább azért, hogy láthatóvá váljék: a forrongó, robbanásokkal teli lét (a *csönd* is egyfajta robbanás) mint látványvilágot átrendező érzelem-faktor szünetlen mozgásban van. (Ebben az esetben mozgás a hallgatás is – lásd Pilinszky *levegő-prését* –, mozgás a kifehérítés is.) Ha a gregorián ismétlődéseinek van dinamikája, mert mindenik hangfok más-más módon sziklaszirt az elnyújtózó dallamvilág tengerében, hogynem volna Serényi H. Zsigmond csönd léptékű, a japán gyász fehérségét a magyar népelet-népköltészet-néprajz klasszikusok által is megszólaltatott *gyolcsára* rávetítő festményeinek.

A 2000-ben indult, ma már unikumnak tetsző, senkiéhez sem hasonlítható képeket (olajfestményeket) szülő pályaszakasz, lemondván a hajdani színhatás akár organikus formákat, szétbontott pászmákat meghullámoztató elevenségéről, a *fehérben* (és az őt létrehozó filozofikumban) lelte meg a kiteljesedéshez szükséges erőt. Benső erő ez is, még ha konstruktív rendezettségű is, s nem véletlen, hogy a művész igazságkereső gesztussal épp azt nyomozza, ami látszólag elveszett: az absztrakt voltában is érdekes látványvilág, motívumtól szinte független *éter*i szerkezetét.

Ám a rend, a tisztaság, a harmónia, a kozmikus érintettség – egy művész esetében mindez szabadsádfaktor – továbbra is rendítője a síkot most egy más – visszafogottabb? – törvény szerint behálózó, a fonalak szerinti nyitást-zárást hol szimmetrikusan, hol aszimmetrikusan (?) mutató, a tükörvilág labirintusát plasztikai „árnyékba” bocsátó vagy éppenséggel abból kiemelő képiségnek.

Mert valójában táblakép igényű reliefekről van szó, amelyeken a faktúra – fehér erősíti a fehéret – attól izgalmas, hogy a festőművész minden mértani cizelláltságú vonalhálójában (végtére mi más volna a célja) a végtelent akarja kimondani. Különböző vastagságú (a sűrűség imitációja szerint: hőfokú) vonalai és gyúrt vászonból alakított, némileg organikus térelemei már-már szakrális köröket érintenek. Nincs – legtöbbször nincs – érintkezésük (ha igen, akkor csak a bensőben) a bibliai és mitológiai toposzokkal. Ellenben ha – a keresztút igazságát megelőlegezendő – megtörténik eme, a megigazulás felé (?) törekvő, a Megfeszített drámáját valaminő tisztaság-jelképként reveláló cselekvés-mozzanat, a síkbéli rendezettség folytán megrázó képét kapjuk a szenvedésnek (*Út – Jel – Kép*, 2005). Ritka (fent) és valamivel sűrűbb (lent) horizontális, a pár-

huzamosok fájdalmát (Bolyai!) többszörösen visszhangzó vonalsodrony égeti belénk a *hiányt*; pontosabban rajzolja ki (artisztikusan rajzolja körül) a stációk végét döbbenetesen jelző, a *corpus* nélkül is megrázó keresztet mint formát.

A jelképiségnek ez a „bősége” – pontosan megnevezhető tartalommal – a fehér képek *tisztító mezejében* már nem fordul elő, bár egyszer-kétszer – általánosítva az emberi szenvedés és bűnmegvallás stációit – a megdöntött út a Szent András-kereszt egyik száráként ugyancsak funkcionál (*Diagonálisan osztott* – 2006). A nyílt és a zárt, a térelosztás szerint csaknem mindig drámai tér – fókuszba emelvén a labirintus-játék formai tisztaságát, a *fehér ürességet* (*Vertikálisan osztott* – 2006; *Ellentétes mozgás* – 2004; *Szétváló formák* – 2006) – a Földünket *süketítő* csendet szimbolizálja. Talán azért is hullámmzik benne – szemérmes énképként? – egy reneszánsz árnyaltságú, a megdöntött fényoszlopokat is újra és újra föltámasztó Út, amelyen az egyetlen szempontból negatív példák is (Malevics és a szentendreiségtől búcsúzó Barcsay *fekete négyzete* és keresztje) konstruktivista érzelmviharrá „szelődülnek”.

Ahogy a korai Serényi H. Zsigmond meghallotta – képei tanúskodnak erről – a szentendrei *harangok* (egy Bálint, egy Korniss, egy Deim) szívének (ütőjének) városkép-ritmusát, úgy a mostani is tudván tudja: szürreálisan megélt organikus konstruktivizmus ide vagy oda – bár a diagonálissal több síkra osztott hullámmozgású képeknek is megvolt a varázsuk –, aki különbözni akar a másiktól, vagyis egyéniségének karakterében ütközteti a *végest* a *végtelességgel*, az elárvult része lesz a természetnek. De a művészetnek – és itt a szenvedés-élmények ugyancsak sokat nyomnak a latban – fölszentelt apostola. S az idáig utolsó, fél évtizednél is többet fölölélő pályaszakasz meggyőzően bizonyítja ennek igazságát.

Hogy a fehér képeknek, eme mitikus – a gondolati tisztulást mindenkor segítő-ösztönző – planétáknak van-e valami közük az elmúlásérzethez, a megtisztulás (értünk adta az életét) éteriségében is legmegrázóbb állomásához, a halálhoz – Tóth Menyhért művészetében mindenestre volt –, nem tudhatni. Annyi azért bizonyos, hogy eme térosztást involváló játékban (*Szekvenciák I-IV.* – 2006; *Viszonylatok I-III.* – 2004; *Térstruktúrák I-IV.* – 2002) nem csupán a felületi rendeződés; a fókuszba emelt négyzet helyzetének megváltoztatása, gyarapodása és fogyása, a „pálcika” vonalak (fonalak) és a felületre applikált gyűrt vászondarabkák által megképzett organikus oszlopok-szalagok közötti kontraszt (amely a plasztikai felület fényelosztásában nyilvánul meg) hat a nézőre, ám a ritmusvariációk zeneiségén túl a „geometrikus érvizsgálat” küzdelme is.

Bezárt forma (2003) és *Illeszkedő forma* (2003), mondja két nagyméretű (100×100-as) olajfestmény címe, mintha ezzel a szerkezetre utaló megnevezéssel akárcsak elgondolni is lehetne a vertikális oszlopok, mint megannyi *bezárt én* tenger vonal támadta drámáját. Ez a dráma, az örökös – világító – fehér sík „alagutakkal”, a vonalháló párhuzamosai által „üressé” kerített felületekkel megsabdalt, s a harapó sötétbe harapó világgal hasító (*Agresszivitás* – 2004) drámája. Egyúttal Serényi H. Zsigmond pontos, mértaniságában is izzó, a szerkezeteket lelkiürettel ellátó, a jellemet, mert visszasugárzik, képépítő elemnek tudó kísérlete.

Szakolczay Lajos

Téka

Balogh Tamás

Kosztolányi Dezső Ady-könyve

A Központi Antikvárium 2006. november 24-én megtartott 101. árverésén 8. sz. tételként Ady Endre *Új versek* című kötetének első kiadása került kalapács alá. A Pallas kiadásában napvilágot látott, 127 lapos, Nagy Sándor egész oldalas rajzával díszített könyv önmagában is értékes darabja lehet bármelyik bibliofil könyvtárának. Ez az eredeti borító bekötésével teljes, ám enyhén kopottas gerincű, korabeli félvászon kötésű, Kozocsa Sándor gyűjteményéből származó példány azonban különleges. Nem Ady dedikálta (ennek hiánya éppen hogy jellemző erre a példányra), hanem tulajdonosa látta el névbeírással, s ő legalább annyira ismert és fontos alakja a magyar irodalomnak, mint maga a szerző. A címlap előtti levélen ugyanis ez áll: „Kosztolányi Dezső / könyve.”¹

*

Ady Endre *Új versek* című kötete 1906. február 7–9. között jelent meg. A benne szereplő versek korábban folyóiratokban, illetve nagyrészt a *Budapesti Napló*-ban (ahol Kosztolányi Ady munkatársaként dolgozott) is olvashatók voltak, ezért Kosztolányi már ismerte őket korábban, mint ahogy erre utal is egy – alább idézett – levelében.

Tény, hogy a kötet megvolt Kosztolányinak. 1906. február 19-én, tehát a kötet megjelenése után csupán tíz nappal, Szabadkáról írta Babitsnak: „A modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan és üres poseurt ültettek: Ady Endrét, s nem mások, kedves barátom, mint azon szintén modern szellemű fiatalemberek, kik arra aspirálnak, hogy rossz, modoros és affektáltan zűrzavaros verseiket a *B. N.* tárcarovatában közöljék. [...] *Postán elküldtem számára az Ady új – hülye! – kötetét, olvassa el, s rögtön írja meg róla véleményét.* A jobb darabokat (*Fehér csönd, Csókok násza, stb.*) nem most írta, s ő rosszaknak tartja. Föltétlenül szóljon arról is, mit tart a magyar-szidásról, a »Bús magyar ugar«-féle kifejezésekről, mely őt a »nagyratörőt« (Ugyan hova a fenébe siet?) tönkretesz. Nekem viszket a tenyerem s fölpezsdül bennem ugyanaz a vér, mely a nagyapám eréből 1848-ban lecsurgott az isaszegi síkra. Mert vadmagyar, fájdalmasan magyar vagyok minden szociológiai tanulmányom ellenére is, s az is maradok...”²

¹ Itt kell köszönetet mondanom a Központi Antikvárium segítőkész munkatársának, Bálinger Bélának, amiért a tételről fotókat készíthettem, valamint a kötet új tulajdonosának, Budai Attila gyűjtőnek, aki maga is rendelkezésemre bocsátotta Kosztolányi névbeírásának fénymásolatát.

² *Babits Mihály levelezése. 1890–1906.* Bp., 1998. S. a. r.: Zsoldos Sándor. 191–192. (A kiemelés tőlem: B. T.)

A válasz Babitstól hamar érkezett. A könyvet nagyon gyorsan, egy nap alatt elolvasta – nyilván ő is ismerte korábról a verseket, vagy legalábbis egy részüket –, és azonnal, 1906. február 21–22-én keltezett levelében válaszolt: „Először hadd végezzünk a legkellemetlenebb üggyel: letárgyalom a küldeményét. Igaza van: Ady Endre émelyítő poéta: ez a legtalálóbbszó rá: azt hiszem, nincs a világirodalomnak alakja, akinek művei oly intenzív hatással volnának a hányószervekre. (Ez ugyan lehet művészet is: de Adynál nagyon öntudatlan; – a »művészi öntudatlanság« legmagasabb foka.) Halvány zöldessárga – hányás-színű – nála minden; vagy mint a 6 éven alóli gyermekek hasmenése. Mikor első pár – igazán szép – versét olvastam a *Jövendőben*, már megjegyeztem, hogy nagy benső hullámvész van az emberben; e hullámvész azóta oly kvalitású lett, amilyentől tengeribetegséget szokás kapni. / Hogy nem nagy tehetség: azt bizonyítja modorossága és bamba, impotens önisméltése; de ez mást is bizonyít: hogy tétlen és lusta. [...] Visszaterve hasonlatomra: híg – mint a hasmenés. S mikor ez a »schlafrockos« alak hálósapkában – »in roaring for a chamber pot« – betör a Baudelaire oszlopos arányos márványszentélyébe és cédán széttöri e könyelvű költő szigorú formáit –: hogyne haragudjam, én, a pedáns? [...] Nos, ha már tanár vagyok – »szorgalom- és tehetség«-beli hiányain kívül van Adynak még egy kellemetlen oldala: ízléstelensége, ellenszenvenessége. Nem képzelek ízléstelenebb dolgot, mint könyvének ajánlását *Léda asszonyhoz*. [...] És mily szerénytelenség! ilyesmit el lehet mondani versben, akár prózai költeményben is – de előszóban, ajánlásban mondani ilyent – szemérem ellen van. [...] De a sok ízléstelenség között a legnagyobb kétségtelenül a magyar ugarra való szitkozódás. A témából van valami a levegőben – nálunk, ahol épp most oly csodálatos tisztán kristályosodik ki a haza eszméje körül való küzdelem. [...] De nagy a különbség a tárgyalási módban. Ignóus rokonszenvenvel beszél a magyarról és nyomban utána teszi: »Tán ezzel kell fizetnünk a sok természetes zsenialitásért, mely a magyarral veleszületik?« – – – Adynak e téma: csak alkalom a dekadenciára. / Vajon Ady ősmagyar családból származik-e? (Hogy Adükét emlegeti.) – De ha úgy van is, csak szeretettel szabadna e tárgyhoz nyúlnia. [...] Távolítsuk el ezt a kellemetlen alakot, aki gondolataink hátterében áll: Ady Endrének megvan a létjoga a magyar költészetben (bár költészetének híres magyarságát sem hangulat, sem stílári fordulatok nem igen igazolják): mert néhány új ritmust, új szó-hangulatot alkotott, mert néhány szép verset csinált. [...] *Adyt visszaküldjem hamar?*”³

Babits vélhetőleg valóban visszaküldte a kötetet, de *ennek* a példánynak a sorsáról többet nem lehet tudni.

Annál többet a kötet által kiváltott hatásról. A Babits-levélnek igen regényes sorsa lett. Már rögtön megérkezése után, tehát még 1906 februárjában Kosztolányi felhasználja Ady ellen. Unokatestvérének, Brenner Józsefnek (Csáth Géza) írta: „Egyébként itt küldök egy levelet, azzal a kéréssel, hogy [...] az Ady-imádókkal olvastasd el; Babics [!] Mihály írta, az én édes jó barátom, a gondolkodó, a költő, miután elküldtem neki Ady »*Új versek*«-ét. A szemérmetlenül hazug újságcritikák után jó lesz elolvasni a »modernekek«-nek tanulságul. Én egy hasonló levelet írtam hozzá s ő minden szavamat helyeselt. Gyűlöletemnek, mózesi haragomnak ő ad hangot ékesszóló ároni nyelven. / *A levelet olvastasd*

³ BML 193–198. (A kiemelés tőlem: B. T.)

*el mindenkiel, de ne hagyd senkinél, mert Babics minden sorát megőrzöm, s ha elveszne az – valósággal vigasztalan lennék.*⁴

1929-ben, majd’ negyedszázad múlva a Babits-levél újra előkerült. Az elhíresült Ady-revizíó ügyében Babits is cikket írt Kosztolányi véleménye ellen, aki a Babits részéről őt ért támadásra visszatámadott. Önigazolásul „megzsarolta” Babitsot, hogy előveszi a régi levelet, melynek létezésére szóban több alkalommal utalt is. Erről többen is írtak.

Gellért Oszkár kétes hitelű visszaemlékezésében egy telefonbeszélgetést idéz, amely állítólag Kosztolányi és közte zajlott le:

„– Felelni akarok a támadásokra a *Nyugat*ban.

– Majd beszélek róla Babitscsal. Bár kötve hiszem, hogy beleegyezik. [...]

– Hát akkor majd elégtételt veszek tőle és megírom majd azt is, hogy mi volt az ő véleménye Adyról.

És fölolvastott egy nagyon csúnya mondatot, melyet Babits még egyik ifjúkori levelében írt neki Adyról. [...]

– Ne bolondozz!

– Miért? Azt gondolod, hogy Babits öngyilkos lenne, ha azt a mondatot most idézném?

– Szó nincs róla. Csakhogy tőled a legnagyobb ízléstelenség lenne, ha azt a nyomdafestéket sem tűrő mondatát a fejére olvasnád.

– Hát ha nem helyesled, akkor lemondok róla. De azt megjegyzem magamnak, hogy most cserbenhagyott...⁵

Rába György viszont Kosztolányi fiára, Ádámra hivatkozik: „Az Ady-revizíó alkalmából Kosztolányi, amint ezt Ádám fia szóbeli közléséből tudom, töprengett a nevezetes levelek kinyomtatásán, és csak Babits barátságának elvesztésétől félve tett le a gondolatról. Gyergyai [Albert] meg azt erősítette, Babitsot Kosztolányi publikációs tervének pusztá hallatára az öngyilkosság réme ejtette hatalmába.”⁶

A két visszaemlékezés ellentmond egymásnak. Az igazság nyilván valahol középen van, hogy Kosztolányinak valóban megfordult fejében a levél publikálásának gondolata, de később letett róla. Így a hírhedt Babits-dokumentum a szakma szemérme miatt sokáig csak cenzúrázva jelent meg⁷, s a *Babits Mihály levelezése* című kötet közölte teljes terjedelmében először.

*

A Központi Antikvárium áverésén elkelt példányban szereplő tulajdonosi bejegyzés maga is érdekes: a fiatal Kosztolányi itt még nem zölddel írt, s éppen „próbálgatta” az aláírását. Később a hurkot elhagyta. A kötet kötése vélhetőleg szintén az ő ízlését tükrözi, gyűjteményének fontosabb darabjait beköttette.

Viszont fontos megjegyezni, hogy a kötetben nincsenek jegyzetek. Kosztolányi olvasói szokása volt, hogy könyveit nem fetiszálta, hanem „használta”: a fontosabb részeket aláhúzta vagy a margón megjelölte, több helyen marginális jegyzeteket is tett, kiváltképp a számára fontos könyvekbe, vagy azokba, me-

⁴ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*. Bp., 1993. 5. a. r.: Réz Pál. 97–98.

⁵ Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Bp., 1954. 269–270.

⁶ Rába György: *Belia Gyögyről, évforduló nélkül*. Holmi, 1994. aug. 1144–1149.

⁷ *Babits – Juhász – Kosztolányi levelezése*. Bp., 1959. 5. a. r.: Belia György. 111–116.

lyekről kritikát írt. Emellett „csaknem minden könyvbe beleragasztotta írójának akár újságban megjelent fényképét is”.⁸

El lehet játszani a gondolattal, hogy ebből a példányból miért hiányoznak mindezek. Talán azért, mert Kosztolányi (és Babits) eleve jegyzetelés nélkül frissiben olvasta az *Új verseket*, és Kosztolányi a későbbiekben, a valószínűsíthető újraolvasások során sem írt a kötetbe. Olvasói szokását ismerve ez szinte elképzelhetetlen. Talán ezt a példányt, még az újraolvasások előtt, Kosztolányi újra kölcsönadta valakinek, s a kötet nem jutott vissza hozzá, elkeveredett, ezért nem jegyzetelt bele; ennek valószínűsítéséhez tudnunk kellene, hogy Kozocsa Sándorhoz honnan került. De az is lehetséges, hogy ez egy olyan másodpéldány, amelyet Kosztolányi – még fiatalon – szerzett be a talán rongyosra olvasott és jegyzetelt első helyett (vagy mellé). Mindez azonban már csak feltételezés.

A fényképberagasztás elmaradásán – tudva a két költő viszonyát – nem lehet csodálkozni. Az ajánló sorok hiánya szintén nem meglepő: egyetlen Kosztolányinak szóló Ady-dedikáció sem ismeretes.

A Kosztolányi család másik tagjának azonban bizonyosan volt otthon Ady által dedikált kötete. Kosztolányiné így emlékszik vissza Adyval történt megismerkedésére: fiatal színésznő korában, 1909–1910-ben az egyik előadás után a Három Hollóba ment egy kis társasággal. Ott – mint írja – „tüstént odainvitáltak bennünket egy úgynevezett páholyba, ahol öten-hatan ültek már férfiak. [...] A csoportban – nyilvánvalóan – Ady volt a központ. Nem nagyon figyeltem rájuk, két dologra azonban határozottan, véges-végig emlékeztem. Arra, hogy Ady utcai nőkkel való szerelmeiről beszélt, igazán szabadosan és részletesen – nyilván már sokat ivott –, és ámbár színháznál általában divatozott az efféle hangnem, itt, ebben a csaknem idegen társaságban énrám zavaróan hatott. A másik, amire emlékeztem és emlékszem, Kosztolányi nevével kapcsolatos, akiről meg éppenséggel semmit nem tudtam, s csak néhány hét múltán találkoztam vele először a Vígszínház nézőterén.” A társaságban a visszaemlékezés szerint az Ady-hívek Kosztolányi újonnan megjelent verseskönyvét bírálták, viszont maga „Ady nem tett megjegyzést”. Kosztolányiné bevallja: „Egyébre nem emlékszem ebből az estéből, s erre is csak azért, mert [...] hamarosan ezután megismerkedtem Kosztolányival, akinek azonban soha nem említettem ezt.”⁹ A feleség, aki vélhetőleg erősen konfabulál ebben az esetben (is), azt szintén elfelejtette, hogy Ady talán éppen ekkor dedikálta számára a *Szeretném, ha szeretnének* (1910) című kötetének egy példányát.¹⁰ Talán ezt sem mondta el soha férjének?

Tény azonban, hogy az *Új versek* fenti példánya valóban Kosztolányi könyvtárából származik, amelyben vélhetőleg – hiszen írt róluk – a többi Ady-mű is megvolt. Tény az is, hogy e tétel egyik központi darabja lesz a hamarosan megjelenő *Kosztolányi Dezső könyvtára* című katalógusnak.

⁸ Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Bp., 1990. 246.

⁹ Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona: *Ady Endre*. In: *Uő.: Burokban születtem*. Bp., 2003. 5. a. r.: Borgos Anna. 373–374.

¹⁰ MTA KK Ms 4634/135.

Az *Új versek* kölcsönadását követő, Babitscsal való levélváltás maga is következmény volt: mindkettőjüknek kialakult már előzetesen egy benyomása, képe és értékítélete Adyról. Egyiküknek sem kedvező.¹¹ Babits viszont az elkövetkezendő évek során Ady pártjára állt, Kosztolányi nem. 1905–1906-tól forrt benne Adyval szemben valami néma, eltitkolt (vagy alkalomadtán éppen elismerésnek álcázott) „harag”, amelynek utolsó előtti „fellángolása” az 1929-ben megjelent *Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről* című esszé lett. Ez, és az ennek hatására kirobbant Kosztolányi-ellenes hangulat közismert.

Az azonban már kevésbé él a köztudatban, hogy Kosztolányi, Babits zsarolásán túl, valóban felelni, válaszolni akart a támadásokra – levelek és sajtóban megjelent nyilatkozatok igazolják ezt –, s bár maga az újabb írás nem készült el, töredékei fennmaradtak: a *Diktatúra és irodalom* című „válasz, vallomás” jegyzeteit Illyés Gyula adta közre.¹²

Az pedig eddig a szakirodalom figyelmét is elkerülte, hogy Kosztolányi – egy nyilatkozat szerint – nemcsak hogy választ, de egy Adyról szóló könyvet tervezett! A *Toll* című folyóiratban július 14-én megjelent *Különvélemény* által kiváltott hatás olyan „intenzív” volt, hogy bő két hét múlva, augusztus 4-én a *Magyar Hírlap* már az alábbi hírt hozhatta nyilvánosságra: „Kosztolányi Dezső ír könyvet Adyról: részletesen kifejti véleményét, azt a különvéleményt, amit már egyszer publikált *A Toll* hasábjain. Kosztolányi kikel az ellen, hogy szerinte túlzásba viszik az Ady-kultuszt, és összefoglalja, részletezi összes szempontjait, melyek arra ösztönözték, hogy revízió alá vegye a nagy költő értékelését.”¹³

Lehetséges, hogy Kosztolányi valóban egész könyvet tervezett Adyról, melynek címe talán *Diktatúra és irodalom* lett volna. Ez azonban nem készült el. Mint ahogy az a másik munka sem, amelyet ugyanebben a cikkben már mint megjelenés előtt álló kötetet hirdettek: „Kosztolányi Dezső most fejezte be *A mostoha* című regényét.” A *Mostoha* is, mint tudjuk, töredékben és jegyzetekben maradt.

Nem feltétlenül kell „a sors iróniáját” látnunk ebben. Kosztolányi sok munkán dolgozott ekkor, a versek, hírlapi írások és a *Mostoha* mellett ekkor születnek pl. legnagyobb számban az Esti Kornél alakját szerepeltető írások; ezeknek az Ady-revízióval való kapcsolatáról szólni nem e dolgozat tárgya. A nyilatkozat amellettsé persze, hogy valós szándékból és érzelmekből született, talán csupán az újdonságra vágyó olvasók, a szenzációra éhes újságíró kollégák és az önmaga számára tett kegyes „hazugság” volt, melyet a napilap olvasói hamar elfelejtettek, csak a (néha túl) szigorú emlékeztető irodalomtörténet nem. Tény, hogy az Ady-könyv terve mindörökké terít maradt, két szempontból mégis az életmű, és kiváltképpen a kései Kosztolányi munkásságának legjelentősebb fordulópontja. Egyrészt műfajilag újítást hozott, hiszen ezután születnek meg

¹¹ A fiatal Kosztolányi Adyhoz való viszonyáról: Kiss Ferenc: *A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága*. Bp., 1962. 125–138., ill. Balogh Tamás: „Egy reggel a postás levelet hozott.” *Kosztolányi ifjúkori helykeresésének önellentmondásai*. In: Uő.: *Álmodozók irkafirkája*. Bp., 2006. 7–32.

¹² In: Kosztolányi Dezső: *Kortársak I.* Bp., 1940. 5. a. r.: Illyés Gyula. 288–300. (Legutóbb: in: K. D.: *Tükörfolyosó*. Bp., 2004. Szerk.: Réz Pál. 715–727.)

¹³ *Mi készül?* Magyar Hírlap, 1929. aug. 4. 23.

Kosztolányi tollából a nagy esszék (pl. *Lenni vagy nem lenni, A magyar nyelv helye a földgolyón*), másrészt azonban éppen hogy előzmény és folytatás nélküli „egyedüli példány”. Mivel az Ady-élmény hatására utolsóként született írás kéziratossá fogalmazványtörredék maradt, amely így – a befejezés és a publikálás elmaradása miatt – nem ment át a homo aestheticus gondolatszűrőjén, a *Diktatúra és irodalom* éppen őszintesége miatt az egyik, ha nem a legfontosabb Kosztolányi-vallomás.

Lászlóffy Csaba

Ki mennyire ismeri Dsidát?

A kortárs irodalom, művészet kritikai megközelítésében, kis műelemzésekben, még a napi újságírás műfajaiban is fölismerni a zsenit. Lírikus írta, „civilben”, a beszámolót, a hírfejtet, a glosszát, a tárcát, a kritikát – tudták ezt közvetlen kor- és munkatársai is. Krenner Miklós–Spectator sírbeszédéből is kiérezheti az utókor, hogy a korai gyásznál is nagyobb volt a tét („Megbecsülik-e az élő magyarok a harmincéves lángeszűeket? Vajon megadtuk-e itt, állandó szorongatottságában Dsida Jenőnek, ami őt joggal és mindnyájunk javára megillette volna? (...) Dsida úgyszólván semmit sem kapott...”) Pedig a búcsúztató társ hogyan is láthatott volna előre a költőt túlélő néhány író társ kezdetleges, nemegyszer szektáns gáncsoskodásaira. Én is ahhoz a nemzedékhez tartoztam, aki elől egy nem tisztázott „nagy bűn” miatt hivatalosan elzárták Dsida költészetét. Nem beszélve a költő napi életét, szakmai tudását és lelkiismeretét felmutató újság- és prózairói hagyatékáról, vallomásairól, leveleiről.

„Fölény és biztonság”, vallotta róla a költőtárs, Szemplér Ferenc is, aki közlőről ismerte. S mintha bölcs kortársunk, nem egy huszonvalahány

éves néhai zszurnaliszta szólalna meg ebben a több mint félezer oldalas kötetben¹, aki csodálatos fölénnyel és biztonsággal segít fölismerni a képileg szimultánná kivetített helyzeteket. „A napfényben csak a rikkancsok maradnak, s a pártgyűlési meghívók plakát-ragasztói.” Az idősíkok változnak csak, a szomorú tapasztalat megismétlődik. Az ifjú irodalmár féltése szól meg minduntalan, aki sejti, látja, hogy „a humánus és poézis igaz vallása eltöröltetett”, mivel „saját papjai között is voltak csalók és bűnösök”. A teljes magány megértését követő döbbenet – „a világ közepén, a horizont bármely pontjáról egyenlő messzeségben” –, midőn csak „a társtalanság és többitérés és gögje” követi a kiválasztottat, „mint fekete árnyék”. Talán Olosz Lajos költészetéről írt kisesszéjében találjuk meg a legmaibb és legérettebb felismeréseket. Ám meglátásai sehol sem hatnak éles, hangzatos szentenciákként; mintha „maszületett” korától fogva tisztában lett volna Ady és József Attila, Kuncz Aladár nagyságával;

¹ *Séta egy csodálatos szigeten*. Cikkek, riportok, novellák és levelek. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2005.

úgy közli velünk – mintegy séta közben – érveit, szubjektív meglátásait, hogy nyoma sincs lihegésnek, versengésnek. Sehol erőltetett futam, harc az idővel. Inkább valami tüneményes, kacérkodó játék az időtlennel; megkapóan friss és mégis bölcs tudással ajándékoz meg, annyi évtized után is. „Ebben a pillanatban úgy érzem és ki merem mondani, hogy József Attila az Ady Endre költői útjának első igazi és helyes folytatója” – írja hetvenöt évvel ezelőtt a 24 esztendő Dsida, először szembesülve József Attila verseivel. És nem a szellem, az ideológia érdekli, hanem az új nyelvi kifejezőerő... S ugyanazzal az igénnyel bánik a maga anyagával, a nyelvvel, rövidebb vagy hosszabb, alkalmi írásai esetében is. Ragyogó arányérzék, szakmailag magabiztos ítéletek (de nem ítékezés), meglepő, mégis könnyed összehasonlítások (például *Új arcvonalt című* írása a 19 fiatal erdélyi íróról). És mennyi bölcs, megbocsátó humor. Amikor a plágiumpletyka árhullámai az Ábel-regényt a magyar fővárosig ragadják, a Ladó Laji–Tamási Áron viszony szálait játékos könnyedséggel felgöngyölve, váratlan fordulattal kimutatja, hogy a hargitai „góbé”, Ladó Laji maga a plagizátor!...

Az *elveszett ló* című, „krónikás hűséggel” megírt remek elbeszélést – mi több: antológia-darabot! – Sztánáról és Kós Károlyról az „Irodalomról – művészetről” fejezet helyett a „Novellák”-hoz lehetne besorolni: eleven párbeszédei, megkapóan friss leírásai, hiteles, ízes nyelve alapján. („Nyakadat szeghetted volna, a fene egyen meg!” – így összegezi Kós a Varjúvárat kereső költő éjszakába nyúló odisszeját.) A befejezés mitikus, már-már hihetetlen, ámde költői erővel megörökített valóság:

„Hajnali szürkületben arra riadtam, hogy hideg vízhullámok csapnak arcomba. Felültem az ágyban.

A mosdótál vizében fekete varjú állott és feredőzött. Szárnyával sebesen verte a vizet, bőven összefrecskelve ágyat, falat, íróasztalt, könyveket és írásokat. Úszott minden. Aztán át-röppent hozzám az ágy karjára, s miközben hunyorogva, szemtelenül pislogott rám, nyugodalmasan tollászkodott.

Fölugrottam és hajkurászni kezdtem. Rászállott az íróasztalra, és fölborította a tentát. Végre kiröppült.

A zajra bejött Kós. Felöltözve, útra készen. Végignézve a nagy pusztuláson, rám ripakodott:

– Nem megmondtam, hogy becsukd az ablakot.

Aztán enyhébben: – Itt lakik a fedél között a dög. Ha szerét ejtheti, belátogat, és összerondítja itt az egész irodalmat.”

És hány ilyen máig érvényes, teletalálatot lehet kibányászni ezekből az ismeretlen dokumentumokból (?), mint: Kosztolányi „lírájának ötvösművészete.”

Versei korízléshez kötöttebbek szinte („Valami édes illat árad verseiből”), mint jó néhány tanulmánya, vallomása. Fiatal optimizmusa helyenként talán naivságnak tűnik. Ki halott még olyat, hogy a megújhodott szépség „felül majd koporsójában”?... Pedig ez is ő: az örökifjú Dsida.

Most jutottam hozzá, s még felén sem rágtam át magam igazán a kérelhetetlen kórral (a szívbetege 31 éves korában végzett vele) és a mind több szörnyűséggel fenyegető újabb korokkal szembenező lángész gondolati és nyelvi tisztaságának csodálatosan gazdag és megrendítő gyűjteményén.

Felszeghi Sára

„...Mert a szívnek teljességéből szól a száj”¹

A betegség mint a szereplők és a társadalom jellemzésének eszköze Jókai Mór műveiben

„Minden féltett dolognál jobban őrizd
megt szívedet, mert abból indul ki minden élet.”²

„Azt a hagyományos elméletet, hogy a betegség úgy van a beteg jellemére szabva, mint az ítélet a bűnözőre, a tizenkilencedik században új elképzelés váltotta fel: az, hogy a betegség kifejezi a beteg jellemét; hogy a betegség az akaratból fakad. »Az akarat organikus testként tárja elénk magát – írja Schopenhauer – és a betegség annak jele, hogy maga az akarat beteg.» A gyógyulás az egészséges akaraton múlik, amely akár „diktátori erőszakkal is bekebelezi a beteg akarat lázadó erőit.« Egy emberöltővel korábban Bichat, a neves orvosdoktor hasonló képet használ, amikor az egészséget a „szervek hallgatásának”, a betegséget pedig „lázasításuknak” nevezi. A betegség a test által megszólaló akarat, a tudat dramatizálásának nyelve: az önkifejezés eszköze. Groddeck azt állítja, hogy a betegség »szimbólum, a belső folyamatok jele, dráma a Kimondhatatlan rendezésében« – írja Susan Sontag *A betegség mint metafora* című könyvében.³

Ha Jókai Mór regényeit nézzük, igazat kell adnunk Susan Sontagnak, azzal a kiegészítéssel, hogy Jókai, a szereplők jellemén és a szimbólumon túl, a betegséget felhasználta szereplői cselekedeteinek meghatározására, valamint az adott társadalom jellemzésére, s ezen túlmenően, nagyfokú érzékenységgel, mintegy saját sorsát is előre vetítette egyes műveiben.

Jókai a betegségek leírásakor alapos természettudományi műveltségről tesz tanúbizonyságot, s összevetve az orvosi szakkönyvekkel, mint látni fogjuk, igen precíz ismeretekkel rendelkezik.

„A kis Dódinak torokgyíkja kezdődött. A legveszélyesebb betegségük a gyermekeknek, amelyből az orvosi tudomány is keveset tud megmenteni. [...] A kis ártatlan teremtés arca egészen el volt változva. Nem sírt az; ennek a betegségnek nincsen panaszhangja, de annál rettenetesebb a kínjai! [...] A gyerek nem sírt, csak rekedten köhögött. [...] egyre rosszabbul lett.”

A diftéria hosszú évekig a gyermekgyógyászat egyik rettegett betegsége, az író maga is megélte és túlélte, ahogy ezt visszaemlékezéséből tudjuk, s felszámolását végül is a megelőzés, azaz a védőoltás bevezetése jelentette.

¹ Mt 12,34

² Péld. 4, 23

³ Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Európa, 1983, 50. o.

Ennek a betegségnek a leírása (*Aranyember* – Dódi), akárcsak a *Kárpáthy Zoltán* Vilmájának tébécés megbetegedése esetében, a szereplő jellemének bemutatását szolgálja. Az elesettség, kiszolgáltatottság, szenvedés szinonimája. „Kőcserepy leánya nagy beteg; nehéz lázbeteg. Napok óta nincs senkinek nyugta a háznál, egyik orvos a másikat váltja fel. Senki sem találja el valóban, mi a kór oka? Egyik forró lázat sejt, másik ifjúkori vérforgásnak tulajdonítja a kiismerhetetlen bajt, harmadik himlőt gyanít. Beszélnek-e valaha az orvos előtt arról, hogy A LÉLEK IS FÁJ?”

A meglévő tüdőbetegségének hirtelen rosszabbodásáért valóban a lélek lenne a felelős? – természetesen, egyéb körülmények mellett, itt ismét érvényesül az a keleti mondás, hogy „ha a lélek nem bírja a terhet, átteszi a testre”.

Mint ahogy Fanni esetében is (*Egy magyar nábob*), akinél a lélek fájdalma csaknem egyéni tragédiához vezet: „Kárpáthy né az eset után igen nagy beteg lett, sokáig kétséges volt életben maradása is. Kárpáthy a világ legelső orvosait hozatta el számára, tanácskoztak, gyógyították, senki sem tudta, mi a baja? Az a nagy hiba, hogy a szíveket senki sem tudja gyógyítani. Sokáig magánkívül volt, beszélt érthetetlen dolgokat, mint betegek szoktak, kiknél a meggyulladt agy ábraképekkel van tele. ...Rémeiket, iszonyatot lát a beteg mindenütt, a hol semmi sincs. [...] Fanny visszanyeré az életet, eszméletet; többé nem beszélt értetlen, idegen dolgokat; elcsendesült, – meggyógyult, a hogy az orvosok mondták. Ki tudja melyik a nagyobbik kín? Azon eszmék, mik az örült égő agyában fogalmazódtak meg, vagy a miket a csöndes, hallgatag gondolat a szív fenekére zár? az szenved-e jobban, a ki tombol, és üvölt, a kit megkötoznek láncsal, a ki a fogait csikorgatva és nehéz tusájában vérverítéket izzad, vagy aki hallgat és mosolyog, és érzi azt az eszmét, amitől könnyű volna megőrizni.”

A betegség leírásakor itt is találkozhatunk az író mintegy előrevetített sor-sával – a Jókaival kapcsolatos visszaemlékezésekből tudjuk, hogy második, félresikerült házassága alatt számtalan esetben ő is „hallgat és mosolyog, és érzi azt az eszmét, amitől könnyű volna megőrizni”, és ha ez nem is következik be, környezetének vallomása alapján tudjuk, hogy öngyilkosságot kísérelt meg, néma kiáltásként a méltatlan, megalázó bánásmód ellen.

Ilyen lelkiállapotot rögzít Somlyó György is *Mese egy nehéz pillanatról* című versében:

„Nem történt semmi különös.

.....

Csak éppen ordítanom kellene.

S csak éppen hallgatok.”⁴

„A végzetes betegséget mindig is az emberi jellem végső próbájának tartották, de a tizenkilencedik század nem vette jó néven, ha bárki is megbukott a vizsgán. Az erényes ember a halál közeledtével csak még erényesebbé válik. Így jelenik meg a tbc-halál az irodalomban, és útján a tbc megrögzött átszellemítése és rémségeinek szentimentalizálása kíséri. A tuberkulózis megváltó halált jelentett az elbukottnak, [...] és önfeláldozó halált az erényeseknek,

⁴ Somlyó György: *A mesék könyve*. Szépirodalmi, 1974, 175. o.

[...]. A haldoklás pillanatában még a legerényesebbek is új erkölcsi magaslatra szöknek”⁵ – írja Susan Sontag. Ez az erkölcsi magaslat ad erőt Vilmának (*Kárpáthy Zoltán*), hogy átadja Katinkának Zoltánt, mondván, szeresse – megteheti, mert a halottat csak szeretni lehet, de a halott már nem kell szereszen... Jókai ezzel a betegséggel Vilma jellemvonásait is felvázolta: gyengéd, érzékeny, szomorú, erőtlén, vagyis mindaz, amit a tébécé jelentett több mint 150 éven át, a betegség kórokozójának felfedezéséig. De nemcsak a haldokló válik jobbá, jobbá teszi környezetét is, azaz Vilma szüleit: Kőcserepy már nem akarja az ifjú Kárpáthy vagyónát, a lánya halálát megérdemelt büntetésnek érzi mindazért, amit Zoltán ellen elkövetett.

A gyermek elvesztésének fájdalma Kőcserepyné tébolyát okozza, mint a görög tragédiákban, ahol a betegség természetfeletti erők büntetéseként jelenik meg: „A tanácsosné a legszönyűbb kínokat állta ki ezen napok alatt. Ha eszébe jutott valami, úgy sírt, hogy minden szobán keresztül hangzott, napok óta szemeit sem hunyta le soha, s ha lánya mellett nem volt, minden órában küldött izenetért, hogy van? Az volt a különös, hogy éppen ma nem tudakozódott felőle. [...] Arca halványabb volt a szokottnál, de tökéletesen nyugodt és csillapult. [...] A két férfi megdöbbenve bámult egymásra. Eveline szemében és homloka kifejezésén volt valami, a mit nem jó volt sokáig nézni.

– Kedvesem, szólt Kőcserepy, én Vilmáról akarok veled beszélni.

– Úgy? szólt a tanácsosné nagy kedvetlenül. Majd mindjárt. Előbb ezt a fejezetet be kell végeznem. Mert a szív és az ész két különböző ember.

Azzal vevé ismét a tollát és naplójába mélyedve, írt tovább.

Irgalmas Isten suttagá a férj, megfogva az orvos kezét, midőn lassan eltávoloztak a szobából, ez a nő meg talál tébolyodni!

– Talán már nem, mondá az orvos.”

A fájdalom felemeli és újabb pozitív tulajdonságokkal ruházza fel a szereplőket. Ezt látjuk Vilmánál (*Kárpáthy Zoltán*), aki tud szülei Kárpáthy Zoltán elleni tervéről, és aggodalma csak súlyosbítja a betegségét, a kialakult „idegláz” [delirium] alatt is szerelmét félti, érte aggódik:

„Néha olyan okosan beszél, máskor meg összezavar mindent. Egyszer üres szobában is embereket lát, a kik nincsenek jelen; másszor a jelenlevőket sem látja s a pusztá erdőről beszél, melyben eltévedt. [...] Minden éjjel új meg új rémlátomásokkal képzeleg; álmodik nyitott szemmel és beszél fennhangon azokhoz akikkel álmodik. [...] Mikor legsúlyosabb volt a betegsége, akkor mindig Zoltánnal álmodozott; ha ő róla kezdett beszélni, az reszketés volt az egész háznál, mert akkor hideg gyöngyök izzadtak homlokán, akkor arca kipirosodott, mint a láng, akkor örülés volt nézni azt a fájdalmat, a mi vonásaira nehezült és hallani azt a hangot, mely sikoltásaiból a zárt ajtókon keresztül hatott.”

De nemcsak a tulajdonságok hangsúlyozására használja a betegség leírását az író, hanem kiválóan ábrázolja az élni akarás hiányát pl. *Az új földesúr* – Herminéjénél, aki azért hal meg, mert nem tud és nem is akar tovább élni, közben megélve mindazt a szenvedést, amely őt végül a halálba taszítja:

„A beteg mindig arról álmodik, hogy ő most menyasszony. Beszél suttagva titokban imádott kedveséről akit szeret, akitől bálványoztatik. Elmondja, hogy

⁵ Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Európa, 1983, 50. o.

milyen legyen menyasszonyruhája, milyen legyen a koszorú, mirtuszból, fehér rózsából... És utoljára mindig visszatér órá magára, aki oly délceg, oly szeretetre méltó, majd boldog, majd szenved, majd hős, majd üldözött. De ő mindenütt vele van, vele érez, vele él. [...] És azután amikor fölébred, mind irtózik attól, amit álmódott, hogy panaszojja el testvérének, a kísértetlátó borzadályával, minő szörnyű álmái voltak! Ismét őt látta, őt szerette!

Szereti álmában azt, akit ébren gyűlöl, utána megy lelkével, boldog utána, kitől eszmélve irtózik, kire gondolni fél... Egy gondolat kínozza különösen. Férje szavai: Ha én nem akarom, engem soha el nem hagyhatsz: mert ha én azt mondom a bírónak, hogy én szeretlek, az visszaad birtokomba...

Ez a fenyegetés üldözi egész napon át, amíg ébren van."

Noha az ok más, de a szenvedés mértéke, az élni akarás hiánya ugyanaz az *Egy magyar nábob* Fannijánál:

„[...] csak őt látta feküdni halványan, elhervadtan, a halál veritékével gyönyörű orczáin, a halál halványságával édes ajkai körül, a halál megtört fényével szép lelkes szemeiben. [...] A haldokló nyögése mind nehezebb lesz, keble lázasabban piheg, fejét nem bírja egy helyen tartani. Csak egyes zavart szavakat rebeg még, melyek iszonyú kínokat okozhatnak neki; oh a test küzdelme a lélekkel mily nehéz, a míg egymástól el nem bírnak szakadni! Zavart, hagymázás szavakat mond csupán: – az iris és az amarán... a sárga jávor, szegény sárga jávor, ültessétek azt máshová...”

Csak egy érzékeny ember képes rá, hogy átérezzen ekkora szomorúságot, szenvedést, és, mint látjuk, ez az érzékenység Jókai sajátja. Susan Sontag szerint „[...] A melankólia a négy testnedv tudományában mindig a művész betegsége. A melankolikus ember [...] mindig felsőbbrendű személyiség volt: érzékeny, kreatív, félrehúzódo lény.”⁶

A melankólia Jókai regényeiben is többször előfordul, pl. az *Arany ember*ben Timár Mihálynál:

„A kedélybetegségnek az a jelleme, hogy csak a múltat látja; és azt mindig látja. [...] A melankólia betege pedig széttárja keblét a viharak, s födetlen fővel megy vele szemközt, kitárt ablaknál alszik és nem keresi az élet hosszabbítását. [...] Mikor az étkezésnél összeült az asszonyokkal, oly komor tekintete volt, hogy senki nem merte megszólítani. Hallgatva költék el az étkeket. Ő alig nyúlt azokhoz, s a bor nem is ízlett neki. [...] Nem lehetett kitudni, mi baja volt. Ha kérdezte valaki, miért oly szomorú, azt felelte: a keleti pestis utóhatása. Az orvosi tanácskozás eredménye az volt, hogy Mihálynak el kell mennie valahová tengeri fürdőkre, hogy a hullám adja neki vissza, amit a szárazföld elvett tőle. Ez orvosi tanácsra azt mondta Mihály: – Nem szeretek embereket látni.”

Valóban, a kedélybeteg befele forduló, nem érdekliz az őt körülvevő világ, és ahogy Jókai írja „nem keresi az élet hosszabbítását”.

„Minden olyan kór jelentősége megnő, amelynek oka tisztázatlan és kezelése hatástalan. Először a legfélelmetesebb következmények (a rothadás, a szétbomlás, a fertőzés, a szervezet egyensúlyának felbomlása és a gyengeség) azonosulnak a betegség fogalmával. [...] Ha valamire azt mondják, hogy olyan, mint a betegség, ez azt jelenti, hogy a dolog undorító és csúf” – írja Susan Sontag.

⁶ Susan Sontag: *A betegség mint metafora*, Európa. 1983, 39-40.o.

Ilyen tisztázatlan eredetű betegség abban az időben a tébécé, melynek gyógyítása hosszú ideig – a betegség kórokozójának felfedezéséig – igen alacsony határfokú volt.

Ezzel szemben Jókai a tifusz („hagymáz”) leírásakor ismerte azokat az okokat, amelyek a betegség kiváltói, és meg is nevezi azokat az *Arany ember* című regényében. A betegség leírása, az orvostörténeti értékén túl, annak a zűrzavarnak a bemutatására is szolgál, amely Timár lelkében dúl:

„A fejem olyan nehéz, a lábaim alig bírnak, minden tagomban valami fájást érzek. Le kell feküdnöm. [...] Mihály kezei oly hidegek, és lélegzete oly forró. [...] Azon a vidéken akkor nagyon dühöngött a hagymáz: a Duna nyári kiöntései terjesztették azt szokatlan mérvben. [...]

Amint az ágyban feküdt Mihály, rögtön teljes erejével kitört rajta a láz. Erős testalkata volt, az ilyent leghamarabb ledönti, s a legjobban megkínozza ez a hóhérlegénye a csontembernek. Ettől a perctől kezdve szüntelenül félrebeszél. [...] A hagymázbeteg álomlátásainak van valami hasonlatosságuk az őrültség képzelgéseivel. Makacsul forognak egy rögeszme körül; akárhogy változnak az álomképek, az az egy központot képező alak mindig újra előjön képleteikből. [...]

A tizenharmadik napon Mihálynak elmúltak a lázálomlátásai, fejének forrósága; az eddigi ideges felmagasztaltság helyét adta a bágyadt kimerülésnek: a betegség jobbra fordultának kórjele; ami jelentheti az életre térést, gondos ápolás mellett, ha a betegre jól és szeretetteljesen ügyelnek, ha kedélyét fel tudják vidítani, ha bánattól, indulatrohamtól megórzik.”

A betegség leírása szakmailag is helytálló: a lappangási időszakban levertség, bágyadság, fejfájás, kedvetlenség, a munkaképesség csökkenése jellemzi, ezt követi a második héten 39–41 Celsius-fokos láz, a negyedik héten a láz csökken, ezután intermittáló láz, nyugtalan alvás, tudata már többé-kevésbé nyomott lehet, a beteg érdeklődése erősen csökken, nagyothalló benyomását keltheti. A láz idején a beteg félrebeszél (delirál). Nem megfelelő kezelés esetén komplikáció léphet fel, és ismét magas láz alakul ki. A betegség kiváltó okai a nem megfelelő higiénés feltételek, rossz vízellátás, a nem megfelelő ürülék- és szennyvíz-eltávolítás. Ez utóbbiak következtek be a Duna áradásakor.

Timár lelki konfliktusának megoldására használja az író a betegség leírását, mintegy szemléltetve a betegség krízisével a főhős vívódását.

„Annak ellenére, hogy a Mediterráneumban a szívet csak a Kr. e. évezredben sorolták az életfontos szervek közé, Kelet népei már jóval előbb annak tekintették. Az írásos hagyományokon túlmenően erről árulkodik a nyelv is, ami a szívet/lelket/szellemet/erényeket/bűnöket/érzéseket/értelmet/tudatot stb. mind ugyanazon szavakkal fejezte ki (Onians). Ezek közül is leggyakrabban a szív=lélek/szellem azonosságával találkozunk, amit a mai élő nyelvek is számos vonatkozásban megőriztek. Így következtethetünk arra is, hogy a régiek valójában mit érthettek a szív/lélek/szellem fogalma alatt.”⁷

„A szív [...] – akárcsak az asszíroknál és babiloniaknál – az egyiptomiak hite szerint is szent szervnek, a lélek, az érzelmek lakhelyének számított.”⁸

⁷ Lozsádi Károly: *De Corde Szíveskönyv*. Medicina, 2004, 13. o.

⁸ Lozsádi Károly: *De Corde Szíveskönyv*. Medicina, 2004, 18. o.

Jókai Arany emberében Terézát csak az akarata tartja életben. A szívbetegsége jól jellemzi: a küzdeni tudás és az anyai szeretet uralják jellemét, célja, hogy életben maradjon mindaddig, amíg a gyermekét biztonságban nem tudja:

„[...] húsz éve már, hogy szenvedek abban a bajban ami elvisz: a szívem beteg. Nem szólásmód ez tőlem. Halálos baj ez. Titkoltam mindig, nem panaszkodtam soha. [...] Egy egész éve már, hogy nem alszom; semmit sem. A szememet le nem hunyom egész éjjel: ahogy lefekszem, úgy virradok fel. [...] Egész nap a szívem dobogását hallgatom. Sebesen üt hármat, négyet, mintha megrettent volna, aztán egy felet; azután elhallgat, mintha meghalt volna, azután várakozva egyet-egyet dobban, megint sebesen rákezd, ismét hosszú csend. Gyakran szédülök, csak az erős akarat tart, hogy le nem roskadok. Ezen a nyáron túl nem fog ez tartani. [...] Teréza igazat mondott. Még aznap délután [...] egyszerre csak ájultan esett le a földre. Akkor fölélesztették. Harmadnap [...] Teréza erőltetni akarta a dolgot, s ismét elájult.”

Amíg a szív az érzelem, az agy az értelem, a megfontoltság jelképe. Ennek sérülése megfosztja az embert attól, ami emberré teszi – a gondolkodás képességétől. Ettől rettegett Németh László, mint láttuk („amitől félek nem a halál, az elhülyülés, nyomorékság...”)⁹, és erről beszél Jókai főhőse, Kárpáthy János (*Egy magyar nábob*), akit életformája prediszponál a bekövetkező stroke-ra [agyérsérülés], „szélütés” éri:

„Három nap óta valami szokatlan kellemes érzés állja el tagjaimat, hogy éjjel felkölt álmomból s a különös öröm miatt, vagy nem is tudom minek nevezzem, nem lelem helyemet. Én halálomat érzem. Kérlek, ne mondj ellent. Nem félek én attól; vágyódom utána. Olykor valami gyors zúgás csal el a fülem mellett, mintha valami sebesen elrepült volna mellette. Én tudom mi az. Kétszer éreztem hasonlólul, mindkétszer szélütést kaptam; úgy hiszem most ez az utolsó lesz. [...] felugrott székéből, kiterjeszté kezeit, arcza valami irtózatossá mosolyra torzult el, s lassanként félelmetesen kékülni kezdte; rebegő ajkain látzott, hogy akarna még valamit mondani, de az csak egy hosszú, kínos hörgés vala, azzal fölemelé az égre kezeit, s egyszerre homlokára csapva velök, nyitott szemekkel esett hanyatt karszékében.”

Már utaltam arra, hogy a kórképek leírásának orvostörténeti jelentősége is van, de Jókai regényeiben találunk néhány „gyógyítási” kísérletet is: Kárpáthy Abellino (*Kárpáthy Zoltán*), a képzelt beteg hiszékenysége nem ismer határt, szélhámosságok kezébe kerülve nem veszi észre, hogy betegségét éppen a „gyógyítás” okozza, így kezd a sókúrához, abban a reményben, hogy megújult egészséggel túléli a nagybátyját, és örökölni fog.

„Gondolja csak. Most akadtam egy ügyes orvosra, a ki egészen új embert fog belőlem teremteni. Új vért, új kedélyt, új egészséget, Isten tudja meddig tartó étellel. [...] Kérde ön, hogy miáltal teszi ő e csodát? Egyszerű, uram! Egy fél zsemlye és egy marok só.

Mindennap be kell vennem egy adag sót, elébb csak egy szemernyit, most már több latot, egész félfontig napjában.

– Teringettét, attól szomjas lehet az ember.

⁹ NL: *Napló-aforizmak*. Forrás, 1989. júliusi szám, 5–16. o.

– Pokolbeli szomjas, a nyelvem a szájam padlásához szárad és nem szabad innom egy csepp vizet sem.

Ennem is csak egy száraz zsemlyét szabad, háromnapos száraz zsemlyét, nézze, hogy kopog. [...] Látja itt ezeket az ereket? úgy-e látja? az egyik milyen kék, a másik milyen piros. Ezek a kékerek a régi rossz vért viszik ki, a régi rossz anyagot, a megromlott életnedvet, ezek a pirosak, pedig friss, új eleven vért hoznak vissza. Látja milyen lassan vernek ezek a kékerek, tulajdonképpen alig látszik, hogy ütnének; az nagyon jól van, ki kell nekik egészen apadni, a helyett a piroserek fognak megtelni mindig jobban-jobban. [Látszik, hogy a báró valami kuruzslótól tanulhatta az anatómiát – jegyzi meg Jókai.] [...] A hangom milyen csengő, [...] a hallásom kezd megjőni, [...] Hát még a szemeim!... Még a hajam is mind újra kinő.”

Nemcsak a sókúrát, a priznickúrát is nagyon jó kezelési módnak gondolja Kárpáthy Abellino:

„...én egészen más ember vagyok most, olyan tál aludttejeket megeszem reggelire négy-öt font fekete kenyérral, a milyennek a láttára kilelt volna máskor a hideg; minden csontom helyreáll, új vérem támad, a hideg víz, keresztül-kasul mossa egész belsőmet, még a bőröm is elváltozik, mint a kígyóé tavaszkor, milyen élet van itt, milyen élet! No majd meglátja: korán reggel felkelünk, mosdunk, fürdünk, nyargalunk a jó friss esőben, mert itt mindennap van eső, mezítláb szaladgálunk, nem képzelem ön milyen gyönyörűség mezítláb járni a hideg harmatos fűben, a jó tocsogó sárban. Majd meglátja ön, ha csak egy hónapig lesz is itt mennyire megváltozva érezni magát; ez a Priesznicz úgy kimossa, úgy kiszapulja önt, hogy maga sem ismer magára. [...] Itt nem szabad más kúrával élnie. Priesznicz azt nem engedi. Priesznicznek csak egy gyógyszere van és az a hideg víz.” Valóban a Priessnitz-féle hideg vizes borogatást ma is használják lázcsillapításra, de nem a fent leírtakat, ami jól tükrözi Abellino jellemét: pénzért mindenre képes, még önsanyargatásra is!

„A huszadik században az elmebaj lett a visszataszító és szívszaggató betegség”¹⁰ – írja Susan Sontag. Az elmebetegséget az akarat kudarcának fogták fel. Az elmebetegeket elkülönítették a családjuktól és a társadalomtól, mintegy „börtönbe” zárták. Ma az ebben a betegségben szenvedőket igyekeznek visszavezetni a családba, társadalomba.

Vita volt arról, hogy az elmebetegek valóban betegek-e, vagy csak valamit a megszokottól eltérően tettek, mint például a bűnözők, akik megszegik a társadalmi normákat, és börtönbe zárják őket. Ha igen, akkor a bűnözés is egyfajta betegség lenne-e, amelyet ugyanúgy kezelni kell, mint az elmebetegséget. Számos jogi vita is született ennek tisztázására. A betegjog ma igen határozott álláspontot képvisel az elmebeteggé nyilvánítással kapcsolatban.

Jókai idejében még nem örködtek szigorú szabályok a betegjogok felett, regényeiben találkozunk eme betegségek és az akkori jogi gyakorlat leírásával. A *Fekete gyémántok*ban mint szándék jelenik meg Theudelinda grófnő gondnokság alá helyezése, míg Thibald grófot (*Fekete gyémántok*) de facto is gondnokság alá helyezik. Mindkét esetben a mozgató rugó a pénz, a rokonok kapzsiséga. Talán nem is tudta Jókai, hogy itt is a saját sorsát vetíti előre:

¹⁰ Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Európa, 1983, 66. o.

1899-ben házasságot köt, és ezért a rokonság, féltve a vagyonát, gondnokság alá helyezteti az író, akit 1904-ben bekövetkezett haláláig gondnokság alatt tartanak.

„Divatba hozta az elbeszélés könnyed folyamatosságát, mintha csak oda volna lehelve amit ír, a természetes fordulatokat, amelyek egymásból látszanak kinőni, mint a fák gallyazata...” – írta Mikszáth Kálmán Jókairól, arról az ember-ről, akinek nemcsak vagyonát, de a méltóságát is elvették...

A fent említett művek a betegségek megjelenítésének csupán egy szeletét képezik, hiszen az író műveinek nagy részét átszövik a kórképek leírásai, melyeknek nem a dokumentálás a lényege csupán, hanem a betegség a szereplők jellemzőivé válik, de nemcsak jellemzi szereplőit, hanem cselekedeteiket is meghatározza betegségük, és így az író mint rendező mozgátja szereplőit műveiben.

A betegségek azonban nemcsak a szereplőket, de az adott kort is jellemzik, amelyben kialakultak, mert egy társadalom egészségkultúrája (étkezési szokásai, életkörülményei, családi és munkahelyi viszonyai) mintegy előrevetíti az emberek várható egészségi állapotát, betegségeit. Mondhatjuk tehát, hogy egy társadalomban halmozottan előforduló betegségek, vagyis a kórképek a kor képét jelentik. Míg a középkor egyik jellemző betegsége a pestis volt, addig a tizenkilencedik századé, azé a századé, melyet Jókai műveiben oly mesteri ecsetvonásokkal tár elénk, a tébécé.

Így lényegül át a betegség egy olyan írói eszközzé, mely szereplőket és társadalmat egyaránt jellemez.

Könyvleletek

Erdélyi szász seregszemle

Hajdú Farkas-Zoltán, az erdélyi szász olvasókönyv szerkesztője és válogatója úgy aposztrofálja a *Telepes népeség* című kötetet, mint félig-meddig gyászjelentést, mely „Egy néhai erdélyi nép születésének, virágzásának és pusztulásának állomásait igyekszik nyomon követni.” Szomorú és tragikus szavak ezek, melyek már az első pillanatban rányomják bélyegüket az olvasóra, akinek feltehetőleg fogalma sincs, kiket és miket gyászol e könyv. Hiszen az erdélyi szászok magyarországi irodalma meglehetősen gyér, mondhatni szegényes. Talán most, a

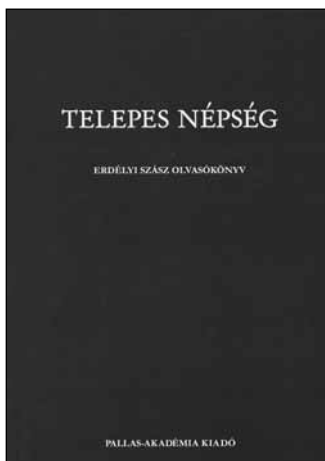
2007-es esztendőben, hogy az erdélyi Nagyszében, a szászság hajdani „fővárosa” éppen az Európa kulturális fővárosa címet viseli (Luxemburg mellett), nagyobb lesz az érdeklődés az erdélyi szászok kultúrája iránt. S éppen az érdeklődés és a szászokról szóló irodalom hiánya miatt kiemelt jelentőségű ez a kötet, hiszen nem száraz történelemkönyv, hanem izgalmas válogatás, melyben a szász történetírók mellett nemcsak az elmúlt századok írói és költői kaptak helyet, hanem egyúttal azon szász szerzők is, akik a mai napig írnak és alkotnak.

S ahogyan minden népnek, úgy az erdélyi szászoknak is van eredetmondájuk, mely szorosán összefonódik Erdéllyel. Otto Folberth, Medgyesről származó író, aki 1945-ben, a második világháborút követő megtorlások elől menekült el Romániából, *A három áttörés – Az erdélyi táj víziója* című esszéjében nemcsak a szászok eredetére, hanem a mellettük élő két nemzet – a magyar és a román – történetére is kitér. Folberth írása nem véletlenül került a kötet elejére; az 1929-ben született esszé különleges alkalomra készült: az Erdélyi Helikon íróinak brassói bemutatkozására. Ezekben az években – a transzszilvanizmus jegyében – a két mérvadónak tekintett magyar és szász folyóirat, az Erdélyi Helikon és a Klingsor, egy-egy vendégszámot szerkesztett a társnemzet irodalmi lapjának, melyet aztán bemutató is követett. Az erre az alkalomra írt esszé az isteni teremtéstől

kezdi számítani a három nemzet együttélését: „Isten bölcsesége úgy rendelte, hogy ezt a kezdet kezdetétől hármasságú országot három különböző faj vándorai népesítsék be, mintha művészi gondolatát ezzel akarta volna betetőzni. Mert bizonyos, hogy ezzel a kicsi országgal különös tervei voltak.” Nem véletlenül esik egybe az együttélés kezdete a teremtéssel Folberthnél; ezzel a szerző egyetlen tollvonással kikerülte az Erdélyben élő nemzetek a mai napig tartó, értelmetlen „harcát” a helyfoglalás elsőbbségéért. A ‘Ki volt itt előbb?’ tudományos és áltudományos vitáját – mely az írás születésének idején is minduntalan fellángolt – kikerül-

te, s a huszadik században gyakorta előkerülő ellentéteket sem egyetlen nemzet „nyakába varrta”, hanem mindhármójukat felelőssé tette: „Még az is nehezükre esett, hogy a dombos Erdélyi-medence három fennsíkját, a Barcaságot, a Kenyér-mezőt s a Csíki-medencét egymás között testvériesen felosszák. Ehelyett betelepedésük óta mindhárman arra törekedtek, hogy lehetőleg az egész országot bírják.” S amellet, hogy Folberth helyesen látatja az évszázadok során újra és újra egymásnak feszülő ellentéteket, arra is felhívja a figyelmet (sőt, szinte felszólítja az egymás mellett élő nemzeteket), hogy a békes együttélés az egyetlen lehetőség Erdély kulturális sokszínűségének a megtartására: „Áttörni a hegyeken, hogy egy és ugyanazon ország népeit köthessük össze: legyen ez példaadás az eljövendő erdélyi léleknek. Húzza vissza a tekintetét ez a példa minden határbrándtól, belső megértés

és belső békesség felé. Ez az egyetlen lehetőség arra, hogy meg lehessen törni a hármasság végzet átkát s vissza lehessen állítani valamennyire a félreértett és megzavart kozmikus rendet.” A szászok erdélyi eredetére vonatkozó mondák között érdekes színfoltként létezik a hamelni patkányfogó legendájának egyik változata. Ezt a mesét szinte minden kisgyerek ismeri, azonban van ennek egy kiegészített változata is, melyben a patkányfogó által elcsábított gyerekek nem tűnnek el végleg, hanem Hamelntől távol, újra felbukkannak: „a patkányfogó, százharminc gyermekével az erdélyi Almási-barlangban bukkant újra elő.

és belső békesség felé. Ez az egyetlen lehetőség arra, hogy meg lehessen törni a hármasság végzet átkát s vissza lehessen állítani valamennyire a félreértett és megzavart kozmikus rendet.” A szászok erdélyi eredetére vonatkozó mondák között érdekes színfoltként létezik a hamelni patkányfogó legendájának egyik változata. Ezt a mesét szinte minden kisgyerek ismeri, azonban van ennek egy kiegészített változata is, melyben a patkányfogó által elcsábított gyerekek nem tűnnek el végleg, hanem Hamelntől távol, újra felbukkannak: „a patkányfogó, százharminc gyermekével az erdélyi Almási-barlangban bukkant újra elő.

Ezek a gyermekek voltak az első megeteledő erdélyi szászok.”

Viszont véletlenül se higgyük azt, hogy a Telepes népesség című kötet csupán mesék, regék és mondák gyűjteménye. Ízelítőt kaphatunk például az erdélyi szász humanizmus jeles képviselőinek ránk maradt írsaiból is. Johannes Honterus, a brassói származású humanista, iskoláit Bécsben és Wittenbergben végezte, majd az 1530-as évek közepén tért vissza szülőhazájába. Honterus nevéhez fűződik a brassói középszintű oktatás felélénkítése, s neki köszönhetően nyílt meg az az iskola (a mai brassói Honterus Gimnázium elődje), melynek szabályzatát maga az alapító fogalmazta meg. A Luther protestáns tanait hirdető Honterus nemcsak az oktatás, hanem a vallás terén is jelentős munkát vitt véghez, s részben talán neki is köszönhető, hogy a brassói polgárok az 1540-es évek elején egyöntetűen az ágostai hitvallás mellett tették le voksukat. A kötetbe felvett Honterus-írás, *Erdély minden németjének egyházi rendje (Reformatio ecclesiae Saxonicarum in Transylvania)*, 1547-ből származik, s az itt lefektetett szabályok és ajánlatok mind a mai napig meghatározzák az erdélyi szász lutheránus vallásosság gyakorlatát. A Balogh András fordításában olvasható szövegben a szerző nem csupán a fiatal szászok vallási nevelésének mikéntjére, a nyelvoktatásra – a latin és görög nyelv elsajátítására –, a szabad művészetek tanítására tér ki, hanem egyúttal azt is biztosítani kívánta, hogy a diákok számára minden körülmények között elérhetővé váljon a iskoláztatás: „Mivel a pap gondoskodik az iskola eltartásáról, ezért egy iskolamester sem viheti a gyermekeket aratáskor és szüretkor saját hasznára dolgozni.” Nem vélet-

len tehát, hogy a Honterus alapította iskola messze földön híressé vált, s a szász oktatásrendszer Délkelet-Európa egyik legerősebb képzését adta. Szintén szász humanistaként tartja számon a történetírás Albert Huetet, aki Johannes Honterushoz hasonlóan külföldi egyetemeken tanult, majd visszatérve Erdélybe népének egyik legkiválóbb szószólója lett. Híressé vált, Báthory Zsigmond fejedelem és az erdélyi országgyűlés előtt, 1591-ben tartott beszédjéből tartalmaz egy részletet a könyv, melyben az erdélyi szászság jogairól és erdélyi létéről értekezik: „Ezért itten mi már nem vagyunk idegenek, de bennszülött lakók és megerősített polgárok vagyunk. S nem országnak jobbágyai, akiknek egyesek tévesen tartanak, de szerető és hű alattvalók. Ezt nemcsak a privilégiumok és a szabadságlevelek, de a királyi adománylevelek is bizonyítják;”

S miközben bepillantunk az erdélyi szász művelődés hajdani kullisszái mögé, Hajdú Farkas-Zoltán szerkesztő olyan visszaemlékezéseket és szépirodalmi munkákat is bevalogatott az olvasókönyvbe, melyek a szászok mindennapjaiba engednek betekinteni. A Kiszsolnán (Senndorf) született Georg Böhm *Egy kerek esztendő (Ein Bauerjahr)* című visszaemlékező elbeszélésében az unokáinak mesélve örökíti meg gyermekkorai történeteit. A jelenleg a felső-ausztriai Munderfingben élő szerző a falusi élet fontosabb eseményeit, ünnepeit eleveníti fel, s így az olvasó a szászság évszázadok óta élő szokásait és hagyományait követheti nyomon. A szociografikus szövegből kiderül, hogy miként zajlott a fiatalok konfirmálása, vagy éppen hogyan búcsúztatták a szászok az óesztendőt. A szerző pedig saját nővérének férjhezmenetele nyomán hitelesen számol be egy esküvő

hosszú és fáradságos előkészületeiről, majd az azt követő mulatságról. Megtudhatjuk, hogy a leánykérés már karácsony előtt megtörtént, a szülők már februárban megegyeztek az esküvő napjáról, s nyomon követhetjük az ünnepi sütés-főzés hagyományos „liturgiáját” is. A szubjektív hangvételű elbeszélésből pedig a házasságkötés rejtelmek mellett többek között az is kiderül, hogyan ünnepelte a legényegylet (Bruderschaft) a húsvétot, vagy hogyan zajlott az aratás.

A szépirodalmi alkotások (versek és prózák) közül talán kettőt emelnék ki. Az egyik, Hans Bergel, az 1968 óta Németországban élő író *Szenteste Mosolyországban* című elbeszélése, melyben a szerző legutolsó Erdélyben töltött karácsonyát örökíti meg. A zenészként is tevékenykedő szerző egy karácsonyi koncertről ír, hol a különböző nemzetiségű zenészek adnak felejthetetlen és kicsit sem szokványos koncertet, melynek végül – szokatlansága ellenére is – még a pártfunkcionáriusok körében is, hatalmas sikere lett. Az Eginald Schlattner *Fejvesztett kakas* című regényéből (időközben már megjelent a kolozsvári Koinónia Kiadó gondozásában) közölt részlet pedig Fogarasra kalauzolja az olvasót, ebbe a dél-erdélyi városkába, hol egészen a második világháború kitöréséig békeességben éltek egymás mellett Erdély különböző nemzetei. Schlattner regénye szembenézés azzal a korszakkal, melynek köszönhetően felgyorsult az erdélyi szászok kitelepedése és Erdélyből való eltűnése. A kamaszodó gyerek szemszögén keresztül látott és bemutatott világ még őrzi ugyan egy hajdani harmónia nyomait, mely megjelenik a még nem átalakult mindennapokban, azonban emellett érezhetővé válnak az ezt fenyegető

változások is. S ezek, lassan ugyan, de beszivárogtak az együtt élő népek közé – főként a fasizmus örült ideológiájának köszönhetően –, és ugyanakkor a Hajdú Farkas-Zoltán és Hajdú Iringó által fordított regény megsejteti az 1945 utáni változások – a kommunista diktatúra – előszelét is.

Telepes népesség, mondja a könyv címe, azonban akik végigolvassák a szemelvényekből összeállított kötetet, hamar rájönnek, hogy a szászok csupán 800-850 éve voltak telepések. Azóta pedig – egészen a legutóbbi időkiig – Erdély kultúrájának szerves és kikerülhetetlen részét alkották, és alkotják ma is: igaz ugyan, már meglehetősen kevesen élnek Romániában, azonban építészeti remekeik, irodalmuk, a továbbélő hagyományaik örökre beleivódtak Siebenbürgen, azaz Erdély hangulatába, levegőjébe. S végül mi is feltehetjük a kérdést: tényleg vége ennek az „etnológiai csodának”, tényleg félig-meddig gyászjelentés ez a kötet? Talán igen, hiszen az erdélyi szászok szinte teljesen visszatelepedtek őshazájukba, Németországba, mivel kénytelenek voltak elhagyni 850 éve választott szülőföldjüket, s így másodszer is telepés népességgé váltak. Azonban érdemes megjegyezni, hogy az ehhez hasonló könyveknek – dokumentumoknak – köszönhetően rajtunk múlik, meg tudjuk-e őrizni mindazt, ami, hajdan és most is, egész Európa számára példaértékű volt és marad.

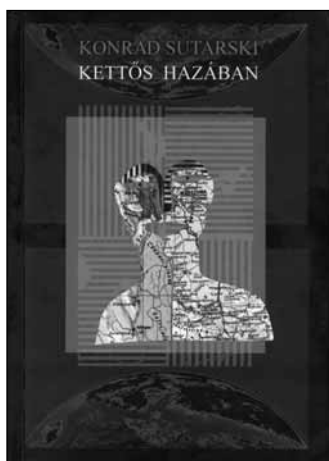
Telepes népesség – Erdélyi szász olvasókönyv (Válogatta, szerkesztette Hajdú Farkas-Zoltán. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2006)

Vincze Ferenc

Összekapaszkodott versfák

Konrad Sutarski kétnyelvű könyvének margójára

*„Magyarország és Lengyelország két örökéletű tölgy,
melyek külön törzset növesztettek,
de gyökereik a föld alatt messze futnak,
összekapcsolódnak és láthatatlanul egybefonódnak.
Ezért egyiknek a léte és erőteljessége
a másik életének és egészségének feltétele.”¹*

Lengyelországban még sohasem jártam, ám Konrad Sutarski szülőházát és kultúráját akkor kezdtem közelebről megismerni, amikor egyetemista társaim között egész „polonista gárdára” leltem: Éles Mártára, Pálfalvy Lajosra, Galambos Csabára és barátaikra. A nyolcvanas évek elején már afféle lengyel aranycsapatot is össze tudtam volna állítani a XX. századi kortársak közül. Álljon itt néhányuk neve: Edward Stachura, Tadeusz Nowak, Zbigniew Herbert, Mrozek és Rózewicz, Witold Gombrowicz, Czesław Miłosz, Kapucinski és Aleksander Nawrocki (aki verset írt a szülővárosom melletti Szent György-hegyen, költeményét a keszthelyi Cséby Géza fordította). Karol Woytyláról se feledkezzünk meg! (Halálára Sutarski emlékezetes, szép verset írt *II. János Pál pápa temetése napján* címmel, amely éppen e folyóirat hasábjain jelent meg.) A klasszikusok közül igen szeretem Juliusz Slowackit, Cyprian Norwidot és Adam Miczkiewiczet. Utóbbi emlékoszlopánál is álltam, és sétáltam azokon a Lvovi utcákon, amerre Severin Goszczinski... Mégis láttam volna egy darab lengyel földet a nyolcvanas években a Krakkóhoz közeli Ilyvón? (Lembergben, Lvivben, azaz Lwoowban?)

Föllapozom kedves költőm, Petőfi azon sorait, amelyikek ahhoz a lengyel származású tábornokhoz szólnak, akit a nép egyszerűen csak apónak nevezett: „Két nemzet van egyesülve bennünk, / S mily két nemzet! a lengyel s magyar!”

Petőfi Sándor verse minden szobornál elevenebb s maradandóbb emléket állított Bem Józsefnek, Osztrolenka véres csillagának, akit katonái tényleg úgy is követtek, mint a hajdani királyok ama betlehemit.

A két állam alapítása óta a két népnek: lengyelnek s magyarnak – közös sorsú nemzete lett. Szomszédos két ország, két barát, egymásnak tejtestvérei. A XX. század kataklizmáiban még inkább testvériesültek. Üldözött lengyelek számára nem is annyira ideiglenes, hanem megbízható, menedéket adó paradicsom lett 60 esztendeje országunk, közelebről Balatonboglár, de lengyel menekült-szór-

¹ Stanislaw Worcell 1849-ben írott szavait homiliájában idézte Karl Josef Rauber pápai nuncius Balatonbogláron 1999. augusztus 29-én.

ványokat Tapolca és környéke is fogadott be. A Mogyorósi-domb tetején Pauer Gyula kályhásmester műhelyében édesanyám még találkozott a lerongyolódott menekültekkel, akik segédkeztek a samottok, cserepek, agyagos ládák mellett. A Balaton-parton élő magyarok lengyel felebarátaikat rejtették el az üldöztetések elől, s amire akkoriban egész Európában nem volt példa: a II. világháború éveiben a lengyelek hazájukon kívül tanulhattak általános iskolában és líceumban a déli parton. Nem kevesebb, mint 200 boglarczyc-ot oktattak. Varga Béla fiatal papként az általa építtetett épületben mutatott példát hitből, bátorságból, s adott gyakorlatias útmutatót emberi tisztességből, amit az elnyomottakért, üldözöttekért megtennünk minden időben kötelesség. Magyarországon 1939-től 1945-ig mintegy 60 000 lengyel embertársunk számíthatott az itt élő családokra. Sem az évezredek történelmet, sem a két emberöltőnyire visszanyúló múltat nem feledhette azóta egyik nép sem. 1956-ban, amikor már túl piros lett az áldozatoktól Pesten az aszfalt, Lengyelországban vért adtak az emberek, hogy ezzel a humanitárius cselekedetükkel is a magyar forradalom segítségére siessenek. Antall József édesapjáról pedig a hetvenes évek végén Varsóban utcát neveztek el...

Konrad Sutarski nevét először akkor írtam le, amikor Balatonboglárról címeztem neki levelet, ugyanis egy irodalmi konferencia előkészületeiben segédkeztem. Sutarski e rendezvény vendége volt. Az olvasók 1976 óta saját kötetében is rálapozhatnak verseire. Konrad Sutarski biográfiai adataiból a legfontosabbak, amelyek a kiadványokon, folyóirat-borítókön megjelentek, a következők: A költő Poznanban született 1934-ben. Magyarországra 1956-ban jött, s a mezőgazdasági gépészeti ismereteit nálunk tökéletesítette tovább, s tervező álmainak is jutott tér. A líra műveléséről időközben sem mondott le. 50 esztendeje ír költeményeket, s magyar barátait fordítja a lengyel olvasóközönség részére. Kitüntetései mellett, hiszem, hogy között is, olyan elismeréseket tarthat számon, mint Csoóri Sándor szép és pontos szavait: „Magyarországot viszi Lengyelországba, de saját hazáját is a hátán cipeli el hozzánk. Különleges, igen szép sors ez.” Az idézet megtalálható Konrad Sutarski legújabb könyvének borítóján is.

Konrad Sutarski 2005-ben újabb bilingvis könyvével ajándékozta meg olvasóit. A Bethlen-díjas költő ezt több mint egy évtizede egyszer már megtette². Az új válogatás címe: *Kettős hazában*. Magyarázatra, értelmezésre szorul? Aligha. Hisz a lengyel és a magyar nép zászlóiban is közös a piros és a fehér szín... S fekete itt is, ott is a gyászszalag. Lehet egy könyvismertetőt egy olyan kis „színekpelemzésre” bízni, amelyben ezek az árnyalatok vannak? Megpróbálom.

A piros, vagyis vér szavunkból eredeztethetően a veres színmegnevezést, érthető, hogy kerülni szeretné a költő, hisz milyen jó volna, ha nem dőlné rá a tájra, nem ontódna ki a kövekre: „és naponta várod az ítéletet / az ítéletet melyben nincsenek letördelt / vörös szegfűk” (*Koldus*), „S körül a levegő bénaságba fehérült / mintha alattomban a fagy dermesztené / mintha lassan kifolyna arcunkból a vér” (*Évek múltán*). De a valóság: „mi már csak hús-a-húson egységfront / az összekeveredő vér tócsáiban / ismerhetünk rá megalvadt eszméinkre” (*Bőrünket letépjük magunkról*).

² Sutarski, Konrad (vál.): *Z dala od najważniejszych dróg* = Távol a legfontosabb utaktól: Wybór wierszy. – Kraków; Budapest: Towarzystwo Przyjaźni Polsko – Węgierskiej w Krakowie, 1993, 141 p.

Sutarski költeményeiben a fehér szín található meg a legtöbbször (amennyiben szín egyáltalán a fehér, hisz a koloratúra teljességét tartalmazza). Tisztaság, remény, béke, számtalan pozitív jelentéstartalmat és hangulatot áraszt ez a jelző. Igaz: kiszolgáltatottságot, bepiszkítható szűzi felületeket szintúgy. A magyar néprajzban ismeretes a fehér gyász mint ruhaviselet. Sutarski megrendítő versében is a következő képzetet találjuk: „fehér ruhában leröppent galamb árnya állsz / fehér halott kereszt” (*Lohengrinről hazatérőben*). A főváros panorámájából is a jellegzetes színű Erzsébet híd káprázata az, amelyik leginkább versébe kéretődzik: „Ballagok e város kövein / A szelíd már-már fehér hídon át” (*Buda üdvözlése*). Nemcsak a tájból, a szobabelsőkből is a fehérítő tárgyakat emeli ki: „A partra gyűlt emberek / Megmutatják neked / A szilárdan földbe ágyazott házakat / Az ételekkel / És a kihűlt fehér terítőkkal teli szobákat” (*Várándós asszony szenvedései*). Még e költői portréfestészet is vértelen arcra figyel föl: „lélegezz mélyet falfehér / itt van egy pohár víz / most már nyugodtan gyűlölhetsz is” (*Mészfal leszek*). A gyászba visszahajló melankólia színét festett, szintén emberi ábrázaton, egy Harlekin-arcon látjuk viszont: „fehér bohócnak ajakán az ujjja” (*Komédiások*). A lélek fehér galambja szelíd következetességgel vissza-visszaröppen a kötet oldalaira: „rázzuk a tudás fáját / fehér galambok beleolvadnak a felhők fehérjébe”.

E verssorok után, gondolom, nem csodálkozik e könyvismertető olvasója, ha a zöld színt a piros és a fehér mellé Sutarski által rendelve keresem már. Meg is leltem. A magyar trikolórt egyik drámai versébe szőtte bele a költő [Kiemelések tőlem: NIP.]: „a gyerekek piros pipaccsá tudnak válni / tudják kiáltani – anyám / fehér galambok röppennek oda és keringenek / keringenek / letépi a pipacsokat és az anyák karjába / viszik // Kati / melyik asszony néz rá kinyíló ajakadra / a vérrel alvadó pólyára / melyik lép hozzád akinek méhe mint zúgó / fenyőliget / növekvő zöld vadon” (*Katalin – az 1956-os magyar tragédia emlékére*).

Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* naplóregényében, Nagy László a *Karácsonyfas ember* című prózaversében lel hasonló allegorikus színek kompozícióra a filológus vagy bárki érdeklődő. Ám Sutarski szemérmes hazaszeretetét, érzett és vállalt magyarságát is tetten éri itt, hiszen az Radnóti közismert versére játszik rá, arra, amelyben a pipacs piros és a szöszöske szára zöld (A „*Meredek út*” egyik példányára)...

Végül a fekete színről... Hiszen tudjuk, nem „csak a hőség s fagy miatt lógtak fekete vásznak” a két ország vajdaságaiban és vármegyéiben. Mert a fehér kereszt után tárt fekete karral elevenen Ő „ott volt az éj fekete keresztjeként kifizítve” (*Országunk történelme*). Hadd ragadjam ki egy részletét annak a költeménynek, amit okvetlen beillesztenék egy virtuális antológiába, 100 legkedvesebb opuszom közé, amúgy régimódián, ahogy Szerb Antal állított össze magának egy többnyelvű vers-emlékkönyvet.

„dúdol a lány a szív lendületes kalitkájával / lassan táncol a kalitka / mint a hinta / melengeti kezét a lány / meleget áraszt a kandalló mint szűnyogot a folyó / csípi a szűnyogok a lány kezét / jó a kandalló mellett ülni // de ki súgja meg hogy a tücsköknek már dagadt a lábuk / a szívtépő ciripeléstől / – mit hallasz meg te lány / te hangoskodó tücsök valamikor / sirtál szédülő lábaid imájával / most csak ülsz énekelve / ábrándozva” (*A lány és a tücsök*)

Tornai József fordította magyarra a fenti költeményt. Tornai ha azt hallja, vagy ha azt mondja, hogy a kandalló mellett jó ülni, akkor feltétlen Kisfaludy

Sándor jut eszébe: Űlj mellém a kandallóhoz... Emígy kérlette a Balaton-felvidéken Himfy Róza asszonyt, hogy a Csobáncról egy agg regét mesélhessen. Ha van idill, akkor ez mindenképpen az. Sutarski versének azonban női hőse magányos. Azt is leírhatjuk: a legtragikusabb, fájdalmas madonna – a férje, férfiya vagy fia nélkül. Siratóasszony ő, özvegy, planctust éneklő. Gyászfekete viselete és siratódala a tücskökkel teszi hasonlatossá. Így írja alakját Konrad Sutarski metaforába. A férjeiket s fiaikat sirató asszonyok, mint tücskök, már a világirodalom első nagy mesterének művében, Homérosznál megjelennek. Babits irodalomtörténetében a következő áll: „Az Ilias végső benyomása csöppet sem kedélyes. Temetéssel végződik és keserű ízt hagy: az indulatok, s a nyomukban leselkedő végzetek ízét. Nagy emberi sorsokat sűrít, pár heti időt, akár egy Dosztojevszkij-regény. Egy tízéves háború most fordul meg emberi gyengéken. A hősök lelke »köröskörül fekete« – így mondja a költő, különös jelzőinek egyikével. Az öregek a várfalakon ülnek, és sírnak, mint a tücskök egész nap. Mint a tücskök sírnak az erdőben »liliomszerű« hangjukon.”

Sutarski versének magányos asszonyhőse trójai is lehetne, ám legpontosabban az ő Odüsszeuszára várva váró kelet-európai Penelopé. A közelmúlt típusa, másrészt örök emberi, sőt időtlen jelkép. A tücskök múzsai lények, róluk Hamvas Béla ír csodálatosan *Szellem és egzisztencia* című kötetében. Szerinte a múzsákat változtatták az istenek tücskökké³. Sutarskinál is valami hasonló metamorfózis történik a versben. A magára maradt szerelmes nőből gyászfekete tücsök lesz. Az erőszak által kioltott szerelem és annak hiánya, a jelen gyásza mint egymásra helyezett költői kép olyan impulzusmomentumokat kelt az olvasóban, amelynek „*finom remegését*” (Ady) mintha csak a kvantummechanikából vett fogalmakkal írhatnánk körül. Ennek az egyszerre szerelmes és gyászoló asszonynak az alakja, aki tücsökként sirat, és magányában dörzsöli össze a lábait, olyan „diszkrét értéket” vesz fel (mind kvantummechanikai, mind esztétikai értelemben), ami azt az olvasót érinti meg leginkább, aki tud Ady szófúzióiról és Heisenberg bizonytalansági relációjáról. Sutarskihoz hasonlóan e poétikai szinten csak kevesek zengték katasztrofista térségünk közös fájdalmát és melankóliáját, de szolidaritását is, és annak minden szépségét és humánumát. A műfordító Tornai igen pontosan, ihletetten adja vissza Sutarski költői hagyományokat őrző, de modern tudományos világképét is versélménybe hajlító szándékát. (A kötet tizenhét magyar költő-műfordító szép munkája!)

A magyarok és lengyelek történelmi barátságáról kedves rigmus is született: *Polek-wenger: dva bratanki...* Egy Pilinszky-vers utolsó sorai előttem (Konrad Sutarski fordításában lengyelül is): „barát / barátság mindörökre”, azaz „brat / braterstvo na wieki ...” A magyar és a lengyel költészet úgy fonódik egybe Sutarski lírájában, mint ama két tölgy: ha a hazát a magasban látjuk, akkor lombokként, ha a mélyben, akkor gyökerekként.

Konrad Sutarski: *Kettős hazában / Na podwojnej ziemi*. Magyar Napló, Budapest, 2005

Németh István Péter

³ *Szellem és egzisztencia*. Pannónia Kk. 1987.

Tapolca

Településtörténet, várostörténet. A Tapolcai-medence ősidők óta lakott hely volt. Az újkórra, a Kr. e. V. évezredre datálhatók az első régészeti emlékek, az ún. dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrájának jellegzetes tárgyai.

A rómaiak nyomait (sírok, épületek alapfalai) a városban és környékén több helyen megtalálták. Az utak nagy részét a rómaiak építették ki.

A honfoglaló magyarok 900-ban foglalták el Tapolcát, melynek környéke Vérbulcsú törzsének szállásterülete volt.

A város okleveles említésével először a XII. század végén, 1182-ben találkozunk Topulza néven. II. András 1217-körül Turul ispánnak adományozta Tapolcát, aki gazdaságának központját a tó partján alakította ki. Templom és földesúri kúria is épült itt. A XIV. század első éveiben a terület kegyúri joga a városlódi karthauziak birtokába került. 1378-ban Tapolcát már mezővárosként

emlegetik. Ekkor már minden bizonnyal vámhely volt és a királyi sókamara egyik központja. Esperesi székhely, tizedszedő központ és a nemesi vármegye közgyűléseinek egyik székhelye, a történelmi Zala megye keleti részének központja, törvényszéki hely. A török hódítás idején Tapolca az ütközőzónába került, mely során a lakosság fenyegetettsége folyamatos volt de teljesen soha sem néptelenedett el. A mohácsi csata után a közben várnak kiépült tapolcai birtokközpont a veszprémi püspökség tulajdonába jutott. A XVII. század közepén Széchenyi György püspök „szabad legényeket” telepített Tapolcára, újjáépíttette és kibővítette a várat.

A Rákóczi-szabadságharc idején felváltva került a két fél kezébe a város.

A reformkori fejlődés érezte hatását, az egyre gyarapodó népességgel együtt iparosok, kereskedők is települtek a városba, akik megalapozták és továbbfejlesztették a város gazdasági rangját.

A lakosság növekedése magával hozta a közoktatás fejlődését is. A régebbi római katolikus iskola mellett az idetelepült zsidóság iskolát és zsinagógát építtet. Beindult a felső népiskola, majd a fiú- és leány polgári iskolai oktatás is.

A gazdasági fejlődést ideiglenesen megakasztotta az 1880-as évek végén itt is megjelent, a szőlőkultúrát megsemmisítő filoxéra. A járvány leküzdésére nyitották meg 1890-ben a vincellériskolát. Az ültetvények újratelepítését követően Tapolca a térségi borkereskedelem központjává vált.

A közlekedésben jelentős volt az 1891-ben megépített, Sümeg–Tapolca közötti vasút. A város tovább terjeszkedett, vasúti csomóponttá vált. 1905-től bevezették a villanyvilágítást, 1914-ben avatták a kórházat. A mezővárosi rangot ugyan 1871-ben elvesztette Tapolca, de a lakosság ebbe soha sem nyugodott bele. Járási székhely szerepét a település mindvégig megőrizte gazdasági, kulturális szerepét folyamatosan növelte.

A két háború között az 1936-tól kiépült a repülőtér és az itt állomásozó katonaság pezsgést hozott a társadalmi és gazdasági életbe. A háborús pusztítás nyomán stagnáló időszak következett.

A bauxitbányászat központjának idetelepülése révén 1966-ban a nagyközség viszsza kapta a városi rangját. A lakosság lélekszáma a bányászat fejlesztése, a központi iparpolitika és Diszel település városhoz csatolása (1977) miatt 18 ezer fő fölé emelkedett. Fejlődött az infrastruktúra.

A legújabb kori városfejlesztés az ezredfordulón kapott új lendületet. Megerősödött a civil társadalom, s vele együtt a lakosság lokálpatriotizmusa, felélénkült a turizmus, megépült a gyógyszálló.

Tapolca, a balatoni kisváros „a barlangok és vizek városa” jelentős, fejlődő kis-régiós központ.

Tapolca főbb látványosságai. A mintegy 18 000 lakosú kisváros a róla elnevezett medence közepén, a Balatontól 12 km-re, ősi közlekedési utak csomópontjában található. Szláv eredetű nevét valószínűleg az itt fakadó meleg vizű forrásokról kapta. Tapolca 1966-tól ismét város.

A Fő tér a Szentháromság-szoborral

A szépen felújított Fő tér üzleteiben mozgalmas élet zajlik.

A művelődési házat Tamási Áronról, a városi könyvtárat pedig Wass Albertről nevezték el.

A város romantikus, mediterrán hangulatot idéző része a Malom-tó környéke. A meleg források vizét itt tóvá duzzasztották és vele malmot hajtottak.

A tó keleti oldalán álló magas kőfal a tapolcai pantheon, mely a város híres szülőtteinek emlékét őrzi. Megtalálható itt Batsányi János hitvese, Baumberg Gabriella osztrák költőné mellszobra is. Róla kapta a nevét a romantikus Hotel Gabriella, mely egykor malom volt.

Kellemes sétán megcsodálhatják itt a barokk stílusban épített Szent-kutat, benne Udvardy Erzsébet Madonnájával, Batsányi János költő szobrát, Raffay Béla Kosfejes ivókútját, betérhetnek a tapolcai születésű, Munkácsy és Kossuth-díjas Marton László szobrászművész galériájába.

A nyári rendezvények helyszíne a Tóparton felállított Viziszínpad, ahol évek óta színvonalas nyáresti zenei és táncos rendezvények zajlanak. A Tapolcai Ünnepi

Napok része a Csermák-Papp dobó-atléikai emlékverseny, a tapolcai pörköltfőző verseny, a Szent István napján tartott kenyérszentelés, a Cigány és Német Kisebbségi Önkormányzatok Napjai, valamint a testvér- és partnervárosi találkozók. A város hírnevét messzire viszi a Batsányi és a Kinizsi táncegyüttes, Tapolcai Ifjúsági Fúvószenekar, Tapolcai Musical Színpad.

A Malom-tó

A Tavas-barlang a város legismertebb nevezetessége, Közép-Európában egyedülálló természeti képződmény. 1903-ban kútásás során fedezték fel. A karsztvíz által kialakított háromszintű barlagrendszer alsó termeit és a felső járatok egy részét 18-19 Celsius-fokos víz borítja. A település alatt húzódó járatrendszer feltárt hossza kb. 4 km. Az utcáról 75 lépcsőn jutunk le a 20 m hosszú, 3-5 m széles Lóczy-terembe, majd a Batsányi-terembe. A barlangon átfolyó mélységű patak mintegy 300 m-es szakaszát világítás mellett, csónakkal járhatják be a látogatók.

A barlagrendszer különleges klímájának gyógyhatása van, a rendkívül tiszta páradús levegő jótékony hatással van az allergiás, asztmás és egyéb légúti megbetegedésekre. Az 1925-ben felfedezett és kiépített Kórház-barlang ideális a gyógyterápiára.

A Templomdomb Tapolca egykori központja. Az itt álló római katolikus templomot még Turul ispán emeltette a XIII. század első felében. A török idők alatt megsérült templomot Padányi Bíró Márton építtette át barokk stílusban. A római katolikus templom előtt található Romkertben a középkori eredetű vár kissé megemelt fala és a hajdani kapu előtti farkasverem látható. Az ugyanitt található egykori Kántorházban működik a Városi Múzeum. Iskolatörténeti gyűjtemény és a Batsányi-emlékkiállítás is megtekinthető.

A Batsányi-emléksoba

A Protestáns templom 1935–1936 között épült. Terveit Kós Károly tanítványa, Szeghalmy Bálint készítette, stílusa a kalotaszegi fatornyos templomokra emlékeztet. Helyi mesteremberek építették. A közelmúltban szépen felújított templomot az evangélikus és református gyülekezet közösen használja.

A Köztársaság téren áll a Trianon-emlékhely, ahol megtalálható az 1920. évi békediktátum során megcsonkított Nagy-Magyarország 64 történelmi vármegyéjéből származó föld is. Itt került felállításra erdélyi testvérvárostól, Zabolától kapott Székely kapu.

Vendégfogadó díszpark a Köztársaság téren

Csobánc várának romjainál a hegytetőről csodálatos panorámában gyönyörködhetünk. A korábban vízimalomként működő épületben kialakított Első Magyar Látványtár országos ismertségnek örvend különleges kiállításai révén.

Fiókról fiókra

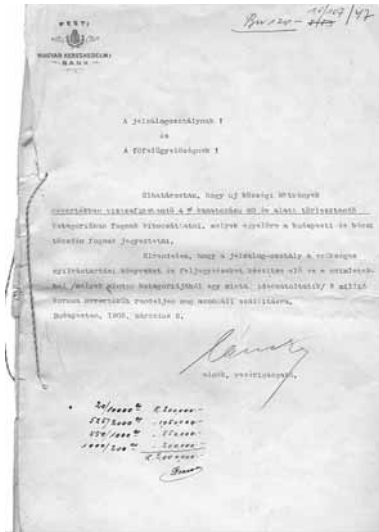
Az OTP Bank Pénztörténeti Gyűjteményéből
(Budapest, V. kerület, Vigyázó Ferenc u. 6. Telefon: 473-5617)

Az itt látható dokumentumok aktualitását az a tény adja, hogy hazánk első bankja, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 165 éve, 1842. augusztus 1-jén kezdte meg működését.

A fiókhálózat kiterjesztését hivatott érzékeltetni ez az 1901-ben kiállított Iparigazolvány, mely szerint Budapest II. kerület előljárósága engedélyezte a bank Budai Fiókosztályának megnyitását.

Lánczy Leó elnök-vezérigazgató 1902-ben kelt levele utasítást adott Községi kötvény kibocsátására, melyen a címletek részletezését is olvashatjuk.

A csatolt anyagból láthatjuk a kötvény 200 koronás címletének részletét is.

A fenti dokumentumok megtekinthetők az évforduló kapcsán, a bank számos relikviájából rendezett időszak kiállításon, augusztus végéig.

Szlanka András
gyűjteményvezető

Levelek, faktumok

„Valamikor, kicsinél is kicsinkébb koromban két Napom volt, mint a világvégi balladákban. Az egyik odafönn az égen, a másik itt lenn a földön, a fekete kútban. Soká tartott, talán már harmadik nyaram is elkezdődött, amire magam is elhittem, amit mondtak róluk, hogy a két nap egy és ugyanaz, bár mégis más.” *(Bella István hagyatékából)*

„A remíz mellett laktak éveig, hat gyerekéből az a négy, amelyik megmaradt, kenetlen nyikorgásban nőtt fel. Később gyakran vigyázott rám. A konyhában gáncát ettünk, fokhagymás pirítóst – képzelete ehető költeményeit. Lassan fojtotta meg a szegények sorsa, előbb a térdéig, majd a szívéig ért a víz.” *(Orbán Ottó hagyatékából)*

„Kettejük számára a levelezés nem utolsósorban a hiányzó kritikai visszhang pótlása, a kölcsönös odafigyelés jelzése, egymás megerősítése az irodalompolitika és a kritika igazságtalanságaival szemben. Fodor kritikát írt az *Ocsúdo évek* című önéletrajzi versciklusról, bár nehezményezték, hogy elfogadja és megmagyarázza Csorba pesszimizmusát.” *(Csűrös Miklós – Fodor András és Csorba Győző levelezéséről)*

„Emlékszel, a múltkor mondtam, hogy élni szeretnék és meghalni. Mind a kettőt teljesen. És nem lehet. Egyik kizárja a másikat. De csak azért, mert mind a kettő túl sok.” *(Polcz Alaine–Ablonczy Anna leveleiből)*

„A sok gyász és veszteség ellenére a háború után az élet újra megindult. Rendbe hoztuk mi is a lakásunkat, melyben 11 kisebb bomba robbant, ám olyan szerencsésen, hogy az egyik fal mindent betemetett. Mint a vajás kenyér, az egyik fele felfogta, a másik ráomlott és megvédte a középen maradt könyvtár minden kötetét.” *(Köpöczi Rózsa – a Szőnyi-Triznya-levelezésből)*

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

Folyóiratunk támogatói:

A Nemzeti Kulturális Alap ismeretterjesztés és környezetkultúra, valamint közművelődési kollégiuma és a Nemzeti Civil Alapprogram